

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

- *TÜBİTAK ULAKBİM tarafından Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahildir.*
- *TÜBA tarafından desteklenmektedir.*

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yakın ERTÜRK (ODTÜ)

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (H.Ü.)

Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (A.Ü. DTCF)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK (C.Ü.)

Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Ü.)

Prof. Dr. Sevinç ÖZEN (Akdeniz Ü.)

Prof. Dr. A. Yaşar SARIBAY (Uludağ Ü.)

Prof. Dr. Önal SAYIN (E.Ü.)

Prof. Dr. İhsan SEZAL (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Barlas TOLON (Galatasaray Ü.)

Doç. Dr. Müzeyyen GÜLER (Mimar Sinan Ü.)

Sosyoloji Derneği
Adına Sahibi, Genel
Yayın Yönetmeni,
Yazı İşleri Müdürü
ve Editör/General
Director

Birsen GÖKÇE

Yayın Kurulu/
Editorial Board

Ayşe GÜNEŞ –
AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Yusuf Ziya ÖZCAN
Ali ÇAĞLAR
Ayşe GÜNDÜZ
HOŐGÖR

Yazışma Adresi/Address

Sosyoloji Derneği
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:
9/7 Nur Apt.
Beşevler / ANKARA
Tel-Faks: 0312. 222 12 52
e-posta:

sosder@sosyolojiderneği.org.tr
<http://www.sosyolojiderneđi.org.tr>

Teknik Sorumlular: Zuhall GÜLER PARLAK ve Gökhan SAVAŞ

TEŐEKKÜR

Dergimizin bu sayısına, gelen makalelere hakemlik yaparak katkıda bulunan ve soyadları alfabetik sıra ile aŐađıda verilmiş olan meslektaŐlarımıza teŐekkür ederiz.

Yayın Kurulu

AyŐegül BAYDAR AYDINGÜN (ODTÜ)

Fügen BÉRKAY (Uludağ Üniv.)

Nilay ÇABUK (A. Üniv. DTCF)

Oya ÇİTÇİ (TODAİE)

Ali ERKUL (Cumhuriyet Üniv.)

Birsen GÖKÇE (Bilkent Üniv.)

Aylin GÖRGÜN BARAN (Hacettepe Üniv)

Ayşe GÜNDÜZ HOŐGÖR (ODTÜ)

Ayttül KASAPOĞLU (A. Üniv. DTCF)

Ceylan TOKLUOĞLU (ODTÜ)

Hasan ÜNAL NALBANTOĞLU (ODTÜ)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Pages

Nezahat ALTUNTAş

Türkiye’de Bir Etnik Grup ve Oy Davranışı Üzerine İnceleme 5

Yücel CAN

İbrahim BİRİ

Demokrasi ve Eğitim 35

Rüstem ERKAN

Alpay O. OK

Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) Uygulandığı Bölgede

Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli

“şeyhdoda Aşireti” 49

şevket ÖKTEN

Batı’nın Egemen Konumunun Tarihsel Temelleri: Modern

Epistemolojinin Toplumsal Tarihi ya da Sosyal Bilimlerin Kuruluğu 79

Meral SAğIR

Serkan AKILLI

Etnikliğin Modernite Karşısındaki Durumu 103

Bayram ÜNAL

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev İçi Hizmet

Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular 137

TÜRKİYE'DE BİR ETNİK GRUP VE OY DAVRANIŞI ÜZERİNE İNCELEME

Nezahat ALTUNTAŞ*

ÖZ

Bu çalışmada, 1990 yılında Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurulmasından sonra, Türkiye'deki Kürt etnik grubunun oy verme tutum ve davranışları incelenmiştir. Bunun için öncelikle aşiret yapısı ve dinin etkinliği gibi Kürtlerin kültürel yapı özelliklerinden hareket edilmiş daha sonra örgütsel oluşumlar ve PKK ile iç göç ve kentleşme gibi son zamanlarda önemli olduğu düşünülen gelişmeler değerlendirilmiştir. Söz konusu gelişmeler çerçevesinde, 1991 yılından itibaren yapılan seçimler 2004 yerel seçimlerini de kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde inanç ve etnik kimlik (Kürt) temelli politikalar destek bulmakta ve her iki eğilim birbirine alternatif oluşturmaktadır. Söz konusu yerlerde, önceleri etnik kimliği temel alan partiler ilk sırada yer alırken, son genel (2002) ve yerel (2004) seçimlerde inanç temelli politikaların daha yüksek oy oranları alarak ülke genelinde gözlenen eğilimi verdiği görülmektedir. Böylece zamanla etnik temelli politikaların yerini ülkenin genel siyasal eğilimlerine bıraktığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, Seçimler, Oy Davranışı, Din, Etnik Kimlik

AN INVESTIGATION ON THE VOTING ATTITUDES OF AN ETHNIC GROUP IN TURKEY

ABSTRACT

This study aims to investigate the voting attitudes of Kurds in Turkey after People's Labour Party (HEP) which was established in 1990. In the article, Kurdish cultural structure that is mainly feudal and the efficacy of religion and internal migration and urbanisation were evaluated. The elections from general election 1991 to local election 2004 were investigated. As a result, policies which have religious and ethnical identity basis are supported by Kurds and these policies are alternative each other. At the first, while political parties based on

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü

ethnic identity are in the first row among Kurds then at the last general election 2002 and at the last local election 2004 parties based with religious identity take more votes and it is observed to reach general political attitude of country. It is thought that policies based on ethnic identity will leave its place to general political tendency of country in the course of time among Kurds.

Key Words: Kurds, Elections, Voting Attitude, Religion, Ethnic Identity

GİRİŞ

Siyasal katılım, vatandaşların hükümet yetkililerini seçme ve onların yaptıkları işleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemlerdir. Demokrasi kuramına göre, siyasal katılma her türlü sosyal hedefi ve bunları gerçekleştirebilecek yolları belirleyen bir süreci kapsar (Nie, Verba ve Converse 1969:1,4). Siyasal katılım çeşitli yollarla gerçekleştirilir: Parti ve kampanya faaliyetlerinde bulunmak, protesto eylemleri gerçekleştirmek, sosyal sorunlarla ilgili örgütlenmeler içinde yer alarak bu yönde siyasilerle ilişki kurmak, oy vermek, siyasal parti kurmak ya da üye olmak, siyasal tartışmalara katılmak vb. (Milbraht 1982:12-17). Oy verme, siyasal katılmanın yerine getirilmesi kolay olması nedeniyle en yaygın ve belirlenmesi en kolay şeklidir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki Kürt etnik grubunun, Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurulduğu 1990'dan itibaren oy verme tutum ve tercihleri ile bu tutum ve tercihlerde etkili olan değişkenler incelenmiştir. Bu çerçevede, Kürtlerin siyasal katılma tutumları özellikle oy verme davranışı temel alınarak, ülkenin genel siyasal koşulları ile diğer sosyal ve ekonomik gelişmeleri de göz ardı edilmeden, "Kürtlerin kültürel özellikleri"; "son yıllarda bazı gelişmeler"; "Kürtler ve oy davranışı" ana başlıklarında ele alınmıştır.

Kürtlerin oy davranışı incelendiğinde akla ilk olarak Halkın Emek Partisi (HEP) ve Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) çizgisi gelmektedir. Kürt kökenli nüfus içinde söz konusu çizginin oyları zaman içinde çeşitli değişkenlerin de etkisiyle farklılık göstermesine karşın etkinliğini sürdürmekte, diğer taraftan dini temaları temel alan partiler de Kürt etnik grubunda dikkati çekmektedir. Buna göre incelemenin temel eksenini, Kürtlerde dini inanç ve etnik kimlik ile bunların siyasal tutum ve tercihlerdeki etkisi oluşturmuştur. Konuya açıklık getirmek için öncelikle Kürtlerin kültürel yapı özellikleri üzerinde durulması faydalı olacaktır.

I. KÜRTLERİN KÜLTÜREL YAPI ÖZELLİKLERİ

Kürt toplumunun iki önemli özelliği, aşiret yapısı ve dinin etkinliğidir. Bu özellikler, Kürt topluluklarının siyasal ve sosyo-ekonomik hayatında çok önemli sonuçlar doğurmuştur.

I.1. Kürtlerde Aşiret Yapısı

Feodal üretim ilişkilerinin şekillendirdiği aşiret örgütü, ekonomik, sosyal ve siyasal bir örgütlenmedir. Bruinessen’e göre; “Kürt aşiretleri, güçlü bir öndere sadakatle bağlı olan, ortak geçmiş ideolojisi bulunan; erkeklik, cesaret, onur gibi kavramları içeren, otorite ilişkileri, evlilik kuralları (endogami) ve kan davası ya da diğer anlaşmazlıklarda uygulanacak kuralları kapsayan yazılı olmayan kurallara sahip bağımsız bir siyasal birimdir” (1995:106). Beşikçi ise, “aşiret, soy-sop birliğine dayanan, bizlik duygusu ve değerlerinin önemli rol oynadığı, daima bir reisin liderliğinde hareket eden ilkel bir toplumsal ve siyasal şekildir” (1970:275) tanımını yapar. Feodal üretim ilişkilerinin şekillendirdiği aşiret örgütü, ekonomik, sosyal ve siyasal bir örgütlenmedir. Kürt aşiretleri arasında doğrudan kan bağı olmasa da akrabalık inancı vardır (Yalçın-Heckman, 2002:44). Aşiret dayanışması, reise kesin bağlılığı gerektirir. Reise kayıtsız şartsız itaat aşiretlerin en belirgin özelliğidir (Bruinessen 1995:183, 211).

Kürtlerin sahip olduğu aşiret yapısı önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle aşiretler arası rekabet ve çekişmeler ulusal bilinç oluşmasını engellemiştir (Xemgin 1997:406). Diğer taraftan, aşiret yapısı Kürt toplumuna güç vermiş ve erken cumhuriyet döneminde yapılan reformlara tepkiler, ayaklanmalarla daha etkin bir şekilde ifade edilmiştir. Bunun en önemli örneği Alevi-Kürtlerdir.¹ Aleviler cumhuriyet tarihi boyunca Atatürk’ün devrimlerini kucaklamıştır. Bunun tek istisnası 1938 Dersim isyanıdır. Diğer Alevilerden farklı olarak Tunceli’nin sahip olduğu aşiret

¹ Alevi Kürtlerin etnik kökeni konusunda farklı görüşler vardır: Aralarında Melikoff’un (1993:104) da bulunduğu bir grup, Alevi Kürtlerin, Kürtleştirilmiş Kızılbaş Türk aşiretleri olduğunu savunur. Bender ve Bayrak başta olmak üzere diğer bir grup görüşe göre, Alevi inancındaki İrani unsurlar dikkate alındığında, Aleviliğin bir Kürtlük unsuru olduğu ortaya çıkar. Anadolu’daki ilk dönem Amerikalı ve İngiliz misyonerler (Bumke, 1991:166) ise, Dersimli Aleviler ile Hıristiyanlık öncesi eski Ermeni halkı arasında benzerlikler olduğunu ileri sürer.

yapısı Sünni Kürtlerle² benzer sonuç vermiştir. Bu durum feodal unsurların kültürel yapı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

1940'ların ortalarından itibaren çok partili yaşama geçişle birlikte, bölgedeki oyları kontrol eden aşiret reislerinin önemi artmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ayaklanmalar nedeni ile baskı altında tutulan feodal yapı, 1950'lerle birlikte sistemle bütünleşmeye, Kürt aşiret reisleri kentleşmeye, ticaretle uğraşmaya ve siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Örneğin Şeyh Sait'in torunu Abdülmelik Fırat, Demokrat Parti'den (DP) milletvekili seçilmiştir. Çok partili yaşama geçilmesinden itibaren iktidar partileri, destekçisi olan aşiretlere kaynak akışı sağlamaya başlamış, böylece bazı aşiret reisleri, diğer aşiretlere ve Kürt topluluğuna karşı güçlenmiş ve bu durum Kürt toplumunun ekonomik ve toplumsal kutuplaşmasını arttırmıştır.

Ülkenin siyasal hayatına hızlı bir giriş yapan aşiret beylerinden bazıları, 12 Şubat 1961 yılında kurulan ve Demokrat Parti'nin (DP) mirasını paylaşmak isteyen büyük toprak sahipleri ve toprak ağalarının kurduğu Yeni Türkiye Partisi'nde³ (YTP) etkin olmayı tercih etmiştir (Sencer, 1971: 359). Yeni Türkiye Partisi (YTP) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yüksek oy oranları almıştır. YTP, 1961 seçimlerinde Türkiye genelinde %13.7 oranında oy alırken (DİE 1996: 92) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde %40, Doğu Anadolu Bölgesinde ise %30.2 oranında oy almıştır. Temmuz 1961-Kasım 1963 yılları arasında CHP yönetimindeki koalisyonda da yer alan YTP, 1965 seçimlerinde ülke genelinde %3.7 oranında oy alırken, Kürtçe konuşulan illerde oyların %58.4'ünü almıştır (Özbudun 1975:124). 1969 seçimlerinde ise, ülke genelinde oyları daha da düşen (%2.2) parti, Kürtçe konuşulan illerde varlığını önemli ölçüde devam ettirmiş, oyların %53.2'sini almıştır (1975:125). Böylece aşiret bağlarının güçlü olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde YTP, mobilize katılım özelliği göstererek aşiret üyelerinin desteğiyle yüksek oranda oy almıştır. Sonuç olarak çok partili yaşama geçişle birlikte, Kürt aşiret reisleri farklı partilerde aday olarak siyasal sisteme entegre olmuşlar, aşiret üyeleri de mobilize katılım ile aşiret reislerinin aday olduğu partilere ya da onların belirttiği partilere oy vererek demokratik haklarını kullanmaya çalışmışlardır.

² Kürtler büyük ölçüde, Sünni Fıkıh Mezhepleri içindeki Şafi mezhebindedir. Şafi mezhebi ise, yine Sünni Fıkıh Mezhepler arasında bulunan ve Türklerin büyük ölçüde içinde bulunduğu Hanefi mezhebinden önemli farklılıklar göstermez.

³ Partinin kurucuları arasında, DP milletvekillerinden Yusuf Azizoglu, Hürriyet Partisi geleneğinden gelen Ekrem Alican, Aydın Yalçın, Raif Aybar, ayrıca Prof. Cahit Talas, Hasan Kangal, Esat Eğilmez, İrfan Aksu gibi isimler de bulunmaktaydı (Tokin, 1965:107).

1960'lardan itibaren belirtilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise, büyük kentlerdeki Kürt hareketlenmesinin Türk soluyla yakın ilişki içine girmesi, Türkiye İşçi Partisi (TİP) çatısı altında örgütlenen Türk solunun, Kürt sorunuyla ilgilenmeye başlaması, etnik eşitsizlik ve kültürel tahakküm olduğu görüşünü savunmasıdır. Aşiret bağları nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yüksek oy oranları alan YTP'nin aksine Kürtlere yönelik etnik eşitsizlik ve kültürel tahakküm olduğu görüşünü savunan TİP, 1965 seçimlerinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde %3.2, Doğu Anadolu Bölgesi'nde %3.9 oranında oy alırken; 1969 seçimlerinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde %1.6, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise %4.5 oranında oy almıştır (Özbudun 1975:92.93). 1970'deki 4. kongresinde, Kürtleri ayrı bir millet olarak tanıyan ve uğradıkları ulusal tahakkümü eleştiren bir sonuç metni kabul eden TİP, 1971'de bu karar metni yüzünden kapatılmıştır. Böylece TİP, bütün çabalarına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da önemli bir oy potansiyeline sahip olamamıştır. Aşiret bağlılıkları ve dini duyguları güçlü olan Kürt halkı, sol ideolojiyi desteklememiştir.

1984 yılında Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) terör eylemlerine başlamasından sonra Türk siyasal sisteminde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) üyesi bazı Kürt milletvekillerinin 1989 yılında yapılan Avrupa Parlamenterleri toplantısına katıldıkları gerekçesi ile ihraç edilmesinden sonra 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuştur. Bu sırada PKK ile mücadelede önemli bir araç olarak düşünülen koruculuk sistemi de etkin şekilde uygulanmaya başlamıştır. Böylece bölgedeki bazı aşiretler ücretli asker olarak koruculuk sisteminde yer alırken diğerleri de Kürt etnik grubunu politikalarının temelini koyan ve her kapatılmasının ardından adını değiştirerek varlığını sürdürmeye çalışan HEP-DEHAP çizgisinde varolan siyasal hareket içinde etkin olmaya çalışmıştır. Bu sırada Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun kırsal kesiminden önce bölge dışındaki büyük illere, ardından bölge illerine olan yoğun göç sürecinde, aşiret bağı kıra göre zayıflasa da etkinliğini sürdürmüş ve kentlere taşınmıştır. Ancak kentlerde zamanla aşiret bağından daha etkin olan dini ve etnik kimlik önem kazanmaya başlamıştır.

1.2. Kürtlerde Din

Kürt etnik grubunun diğer bir kültürel yapı özelliği de, dinin etkin olmasıdır. Kürtlerin Türkiye sınırları içinde yaşayan en dindar grup olduğu görüşü yaygındır (Mango 1999:2; Bois 1991:106-9; Çakır 1992:27). Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Tarihi koşullar bunların başında gelir. 16. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim döneminde en büyük özerkliğe sahip iken, bir şekilde Osmanlıya bağlanan Kürt emirleri, 18.

Yüzyıl'da merkezin zayıflamasıyla birlikte, derebeyi gibi davranmaya başlayınca, II. Mahmut döneminde merkeze bağlanmıştır. Emirlerin yerine bölgeye atanan memurlar, huzur ve güvenliği sağlayamamış, emirlikler sonrası bölgede aşiretler arası çatışmalar artmıştır. Yaşanan bu kaos ortamı içinde, kutsallıkları ve aşiretler karşısında mesafeli duruşları nedeniyle şeyhler ve bağlı oldukları tarikatlar, 19. Yüzyıl'da (1860'lardan itibaren) emirliklerin ortadan kalkmasıyla birlikte önem kazanmaya başlamıştır (Bruinessen 1995:128; McDowall 2000:47). Böylece geleneksel toplum yapısı nedeniyle dinin zaten etkin olduğu Kürt toplumunda tarikatlar canlanmaya ve Kürtler arasında inanç kimliği daha da belirginlik kazanmaya başlamıştır. Şeyhlerin aşiretler üstü tek otorite olması ve zamanla ayaklanmalarda lider olmaları, Kürtlerin etnik kimliklerindeki dini öğeyi güçlendirmiş (Bruinessen 1995:271) ve özellikle Mardin'in (1995:38) belirttiği gibi din politikleşip, toplumsal-siyasal seferberliğin sembolü ve "eylem aracı" olarak önem kazanmıştır.

Diğer taraftan M. R. Tawakkoli'ye göre, ibadetlerde Arapça kullanımı, eğitimi genellikle zayıf olan Kürt halkı için engel oluşturmaktaydı. Kürtler, dini görevlerin yerine getirilmesinde bu durumu telafi etmek için sufi tarikatların mistik öğretilerine yönelmiş ve bölgede tarikatlar hızla yayılmıştır (Bayrak 1997:726-8). Bois, İslamın, Kürtler arasında tarikatlar ve şeyhler yoluyla yayılmasının diğer sebeplerini, Kürtler arasında Zerdüştlük, Maniheizm, Atalar Kültü vb. önceki dinlerinin mistik yapısının etkili olması ve Kürtlerin göçebe ve kırsal bir yapıya sahip olması olarak açıklar (1991:110). Bu nedenle Kürt Müslümanlığının karakteristik özelliklerinden birisinin, önemli ölçüde bir mistisizme sahip olmasıdır denebilir.

Kürtler arasında dinin etkin olmasının bir nedeni de, dinin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal yapısında çok önemli bir yerinin olmasıdır (Heper 1986:370-1). Bunun en önemli göstergelerinden biri uygulanan "millet" sistemiydi. Dini bir anlayışa dayanan uygulamaya göre, Ermeni, Rum vb. gayrimüslim gruplar bir milleti oluştururken, etnik farklılıklara bakılmaksızın bütün Müslümanlar da bir milleti oluşturmuştur (Lewis 1988:327). Böylece, gayrimüslimlerden ayrı olarak birinci sınıf teba olan Müslümanlar için İslam, önemli bir sosyal, siyasal statü kaynağı ve meşruiyet unsuru olmuştur. Cumhuriyetle birlikte Kürtler için temel meşruiyet ve statü unsuru olan dinin ikincilleştirilip ulus devlet oluşturulması çabalarına, Kürtler yoğun tepki göstermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bölgede (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) yaşayan Hıristiyanlar (Ermeni, Nasturi, Süryani), Kürtler arasında dinin etkinliğini arttıran diğer bir nedeni oluşturmuştur. Söz konusu grupların Batı Avrupa ve Amerika'dan gelen misyonerlerce

kışkırtılmasıyla, bölgede sorunlar yaşanmaya başlamış, Müslüman Kürtler bölgede otorite kaynağı ve dini lider olan şeyhlerin arkasında toplanmıştır (Bruinessen 1995:129). Bruinessen’e göre bölgede bu dönemde önem kazanan Nakşibendi tarikatının Halidiye kolu, temelde Batının misyonerlik çalışmalarına bir tepki olarak oluşmuştur (1995:214).

Dini inancın, cemaat (tarikat) örgütlenmesi şeklinde Kürtler arasında yaygınlık kazanması, Kürt ayaklanmaları üzerinde önemli bir etkiye bulunmuştur. Örneğin, milliyetçi nitelik taşıdığı belirtilen ilk Kürt isyanını gerçekleştiren (1880) Şeyh Ubeydullah, Nakşibendiliği seçtikten sonra, fiili iktidar sahibi haline gelmiş, otoritesi geniş bir alana yayılmıştır. Aynı durum, Kuzey Irak’ta yerleşmiş Berzenciler için de geçerlidir (Mardin 1995b:96). Kürt hareketlenmelerinin liderliğini yarım yüzyıl boyunca şeyhler yapmıştır (Bruinessen 1995:35). Nakşibendi şeyhlerinin, etkin şekilde liderlik yaptığı son ayaklanma 1925’teki Şeyh Sait ayaklanmasıdır. Sonrasında çıkarılan yasa ile tarikatlar yasaklanmıştır (1995:35).

Kürtlerdeki İslami gelişme, Kürtlerin tarihi, toplumsal, siyasal ve kültürel yapıları yanında, merkezi yönetimlerin politik çıkarlarının da bir sonucu olmuştur. Kürtler arasında İslami inancın gelişmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu topraklarını başkalarına kaptırmama politikası arasında bir ilişki vardır. Yavuz Sultan Selim’in, Şii Safevi yönetimine karşı doğudaki Sünni-Kürtleri desteklemesi; II. Abdulhamit’in, Hamidiye Alaylarını oluşturarak yörede yaşayan Hristiyanlara ve Rusya’ya karşı Kürtleri örgütlemesi; Milli Mücadele döneminde Kürtlere yönelik politikalarında hep dini motiflerinin kullanılması bu yöndeki bilinçli politikalarıdır. Mardin de (1995:136) doğu illerinde İslamiyet’in, devlet tarafından teşvik edildiğini ancak tümüyle denetlenemeyen özerk bir siyasi yapılanma şeklinde işlev gördüğünü belirtir. Sonuç olarak, Kürtlerde din her zaman etkili olmuştur ve merkezi hükümetler yeri geldikçe bunu kullanmaya çalışmıştır. Buna karşın, İslam’daki modernist ve fundamentalist akımlar Kürtler arasında ciddi bir gelişme sağlayamamıştır. Başta ‘modernist’ olarak başlayan “Nurculuk”, Kürtler arasında tarikat benzeri bir organizasyona dönüşmüştür. Müslüman Kardeşler gibi neo-fundamentalist hareketler ise Kürtler arasında etkili olmamıştır (Bruinessen 1995:46). 1990 sonlarında Türkiye’nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde etkili olan ve İran kökenli gerçek Hizbullah ile bağlantısının olmadığı anlaşılan Hizbullah ise, dini motiflerin kullanılması ile Kürtler arasında PKK’ya tepki olarak etkinlik kazanmıştır.

Kürt toplumlarında yakın zamana kadar etnik kimlik ya da milliyet düşüncesinden çok aşiret ve onun da üstünde ümmet anlayışı etkin olmuştur.

Ancak son zamanlarda yaşanan bazı gelişmeler önemli sonuçlar doğurmuş ve etnik kimlik bilinçlenmesi anlamında önemli değişimler yaşanmıştır.

II. ÖRGÜTSEL OLUŞUMLAR ve PKK⁴ (Kürdistan İşçi Partisi)

1960'larla birlikte özellikle 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısı sendika ve öğrenci örgütlenmesine izin vermiş, bu durum Kürt grupların siyasal organizasyonunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu dönemde sol örgütlenmeler içinde yer alan Kürt gruplar, temelde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hakları ifade etmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ne devlet yatırımı (okul, yol, fabrika) ve az gelişmişlikten kurtulma, eşit haklara sahip olma ve Kürt kültürünü geliştirmeyi amaçlamıştır.

1970'lerde ise, Türk ve Kürt sosyalist/devrimci hareketleri birbirinden ayrılmaya, etnik kimliğin ideolojik tercihlerden öncelikli olduğu örgütlenmeler meydana gelmeye başlamıştır (Laçiner 2000:40). Kürtlerin kültürel hak talepleri ve iktisadi olarak sömürüldüğü görüşlerini zamansız bulan ve Türk proletaryası öncülüğünde devrim öngören Türk solundan (Bruinessen 1995:346-7) ayrılan Kürt gruplar, Marksist ve milliyetçi olmak üzere iki ana siyasal çizgide (Bora-Sancar 2000:114), çoğu zaman ikisinin bir arada bulunduğu örgütlenmeler oluşturmuşlardır. 1960-1970 ortalarına kadar sivil ve sosyal haklara sahip olmak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne devlet yatırımının gerçekleşmesi, az gelişmişlikten kurtulma ve kültürel haklar talep eden Kürt örgütleri, bu tarihten itibaren daha radikal ve milliyetçi bir çizgi kazanmaya başlamış ve Kürt sorununu algılama şekilleri değişmiştir (Bozarslan 1992:99-1001). Sorun artık az gelişmişlik sorunu değil, ulusal (Kürt) bir sorun olarak algılanmaya başlamış ve bir çok oluşum gerçekleştirilmiştir. Böylece 1970-84 yılları arasında dört grup çevresinde yoğunlaşma başlamıştır: Said Elçi, Kürdistan Demokrat Parti (KDP) geleneğini; Said Kızıltoprak, Devrimci Doğu Kültür Derneklerini (DDKD); Kemal Burkay, TİP'ten ayrıldıktan sonra Özgürlük Yolu Girişimi'ni; Mümtaz Kotan ise Rızgari oluşumunu gerçekleştirmiştir (Bozarslan, 2003:857).

1974 yılında Ankara'da Dev-Genç'in bir kolundan doğan ve 1979'da partileşen PKK da bu örgütlerden biridir ve ilk kurulduğunda amacını, bağımsız ve birleşik bir Kürdistan kurmak olarak açıklamıştır. Marxist-

⁴ PKK, Batı ülkelerinde terör örgütü listelerine alınmasından sonra bir çok defa adını değiştirmiştir. Önce KADEK, sonra da Kongra Gel adını almıştır.

Leninist, anti-emperyalist ve aşırı milliyetçi bir nitelik taşıyan PKK aynı zamanda Kürtler arasında sosyal ve siyasal bir devrim yaparak feodal yapıyı da dönüştürmeyi amaçlamıştır (Barkey-Fuller 1998:23). PKK “Kürdistan”ı, (Türkiye, Irak, İran ve Suriye topraklarındaki Kürtleri kapsamağtaydı) feodal geri kalmışlık içinde, klasik bir sömürge olarak görmüş⁵, halkı sömürdüğü belirtilen işbirlikçi feodal toprak ağaları da baş düşman olarak belirlenmiştir (Bruinessen 1995:361-2). Bu nedenle 1984 yılında eylemlerine başladığında, yörenin ileri gelen aşiret reisleri de hedef alınmıştır.

Birleşik ve sosyalist bir “Kürdistan” kurmayı amaçlayan PKK, 1990’daki 4. kongresinde federal çözümü tartışmaya başlamıştır. Bu sırada dinin kırsal Kürt nüfusu üzerinde hala güçlü etkisinin olduğunu fark etmiş ve “Türkiye’de baskı altında tutulan Kürt kimliği ve İslam’dır” diyerek İslam’ı, propaganda amacıyla kullanmaya çalışmıştır (Kirişçi-Winrow 1997:153-4). Öcalan, PKK’nın yayın organı Serwebun’un Kasım 1990 sayısında, dinin anti-emperyalist ve anti-sömürgeci temelde, halkın geleneklerine uygun bir mücadele aracı olarak kullanılmasını, bunun için tarikat ve mezheplere ulaşılması gerektiğini belirtiyordu. Özellikle, Alevi çıkışlarına değer veriyor, Kürt direnişi için Alevilerle yakın ilişkiler kurulmasını öngöryordu (Mumcu, Cumhuriyet 15 Mart 1991). Bu amaçla Zazaca konuşanların ve Alevilerin de ayrı kültürleri benimsenmiş, söz konusu unsurların Kürt olduğu ve hareketleri içinde yer almaları gerektiği vurgulanmıştır. Alevi Kürtler, PKK’nın Alevilerle arasında aracı olabilecekleri düşüncesiyle⁶ (Nigosian 1996:44) kazanılmaya çalışılmıştır.

1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi’nin (RP) bölgedeki başarısından etkilenen Öcalan 1995’de Alman ARD televizyonuna verdiği mülakatta,

⁵ PKK’nın özellikle ilk kurulduğu yıllarda belirttiği, Kürdistan’ın 4 ülkenin sömürgesi olduğu tezi, Perinçek’e göre, tarihsel koşullara ve günümüz koşullarına aykırıdır. Perinçek’e göre, Kürdistan, önce Osmanlı ve İran arasında paylaşılmıştı ancak bu paylaşım sırasında söz konusu ülkeler sömürgeci değil feodal imparatorluklardı. Daha sonra Suriye Fransız, Irak da İngiliz egemenliğine girdi. Bu nedenle, Osmanlı da dahil olmak üzere Kürtlerin yer aldığı ülkeler paylaşan değil paylaşılan ülkelerdir. Bu ülkelerin daha sonra bağımsız devlet şeklinde örgütlenmesi sömürgecilik olarak adlandırılmaz. Kürt sorunu, Ortadoğu’ya Osmanlı feodalizminden ve daha sonra da emperyalist paylaşımından miras kalmıştır. Ayrıca sömürgecilik tam tekel anlamına gelir. Oysa, buralarda tam tekel sağlanamamıştır. Kürtlerin yaşadığı ülkelerin kendisi yarı-sömürgeci (Perinçek 1991:11-12). Başkaya ise, bir ülkenin emperyalizmin baskısı altında olması durumunun, başka bir ulusa karşı sömürgeci bir politika izlemesini engellemeyeceğini belirtir (2001:59).

⁶ Bu durumun gerçekleşmesi Türk yönetiminin en büyük kabusuydu. Bunu engellemek için, 1990’ların ortalarından itibaren Alevi topluluğuna karşı daha ılımlı bir politika geliştirilmeye çalışılmıştır.

PKK'nın Marksist-Leninist olmadığını belirtirken, bir süre sonra sarı, kırmızı ve yeşil renkteki PKK bayrağından orak-çekiç amblemi çıkarılmıştır. Öcalan, kendisine, “genel sekreter” değil “genel başkan” deneceğini ifade etmiştir (Alpay, Radikal 27.07.1995). Alınan bu kararlarda, sosyalist ideolojinin pratikteki uygulamasının başarısız olması ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün de önemli olduğunu belirtmek gerekir. PKK, Kürdistan İmamlar Birliği, Kürdistan İslam Partisi, Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği, ERNK (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) İmamlar Birliği ve Kürdistan Yurtsever Din Alimleri Birliği gibi oluşumlarla (Çalmuk 2001:76) bölgedeki dini potansiyel buralara kanalize edilmeye çalışılmıştır. Öcalan'ın Sünni kesime yönelik propagandasına göre, gerçek cihad hareketini PKK yapmaktaydı ve Asr-ı Saadet dönemini kendileri getirecekti.

1990 yılı sonlarında PKK'nın, halkı kazanmak amacıyla geliştirdiği yeni strateji olan ‘dini öğelere vurgu’ daha da belirginleşmiştir. Öcalan kendisi, ‘dindeki devrimci retoriği’ kuramsallaştırmaya çalışmış, çeşitli kitap ve makaleler yazmıştır. Çünkü Hizbullah ve devlet güçlerinin en önemli propagandası ‘PKK'nın dinsiz’ olduğu görüşüydü. Böylece Öcalan, dini öğeleri kullanarak, hem Sünni hem de Alevi Kürt kesimi kazanmak için çelişkili politikalar izlemiştir.

PKK, 16 Şubat 1999 yılında lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasına kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da etkili olmuştur. PKK'nın en önemli sonucu, “Kürt” kavramı ya da kimliğinin somutlaşmasına-görünürlük kazanmasına ve Kürt kitlelerin düşünce yapısında bu kimliğin sorgulanmasına yol açmasıdır.

Bölgedeki gruplardan biri de, PKK karşısında bölgede etkin olmaya çalışan Hizbullah'tır. Hizbullah, Ankara'da yüksek eğitim görüp memleketine dönmüş birkaç Müslüman aydın öncülüğünde, Batman, Şırnak, Diyarbakır, Mardin gibi PKK'nın da güçlü olduğu illerde ortaya çıkmıştır. Gerçek Hizbullah'la organik ilişkisinin olmadığı anlaşılan Hizbullah (Çalmuk 2001:84), bölgede PKK'ya karşı çıkma cesaretini gösteren tek grup olmuş ve bölgede devlet ve PKK dışında üçüncü bir kutup olma amacını taşımıştır (Çakır 1992:31). Dini duyguların etkin olduğu Kürt topluluğunda Hizbullah, klasik tarikat şeyhlerinin yerini, siyasi amaçlı, eğitilmiş, aksiyoner modern bir örgütün alması açısından önemlidir. İnsel'in “Kürt-İslam Mukavemet Örgütü” (Radikal İki, 30.01.2000) olarak ifade ettiği Hizbullah, PKK ile olan ilişkiler konusunda ikiye ayrılmıştı. Menzilciler, PKK ile çatışmaktan kaçınırken, İlimciler PKK'ya karşı uzun bir mücadele vermiştir (Radikal, 08.01.2000).

Sonuç olarak, 1970'lerde şekillenmeye başlayan Kürt kimliği duygusu, 1980'lerde yoğun olarak gündeme gelmeye başlamış, 1990'larda ise yaygınlık kazanmıştır. Kürt kimliğinin önemli bir politik güç olarak ortaya çıkması, insanları etnik kimliğinin farkına varması duygusunu getirdiği gibi, bir etnik kimlik içinde ifade etme zorunluluğu içinde de bırakmıştır. Diğer taraftan bölgedeki terör olayları ve ekonomik koşulların yetersizliği nedeniyle insanlar önce büyük kentlere sonra da bölge kentlerine göç etmeye başlamıştır.

III. İÇ GÖÇ VE KENTLEŞME

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin nüfus dağılımında son yıllarda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Aslında ülkenin doğusunda, uzun yıllardan beri bir göç süreci yaşanmaktadır. Ancak 1990'larda terör olaylarının da etkisiyle söz konusu süreç kitlesel göç şeklini almıştır. Birleşmiş Milletler'in (BM) 1996 İnsan Hakları Raporunun Türkiye bölümünde, 1989-1996 yıllarını kapsayan yedi yılda iki milyon insanın yaşadığı yerden göç ettiği belirtilmektedir. Bu sayının günümüze kadar altı milyonu bulduğu ifade edilmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden olan göç 1990 ortalarında daha da yoğunlaşmıştır. Çünkü 1994 yılından itibaren devlet, PKK ile mücadelede proaktif konuma geçmiş (Barkan, Radikal 26.01.2000) ve daha etkin mücadele taktikleri benimsemiştir. Bu strateji çerçevesinde güvenliğın sağlanamadığı köyleri boşaltmak, PKK'nın insan ve iae kaynaklarını etkin bir şekilde azaltmaya çalışmak izlenen temel politika olmuştur. PKK'ya yönelik olarak yürütölmeye çalışılan bu politika, PKK'nın baskısıyla birleşince yöre insanı üzerinde yoğun bir baskı yaratmış, ekonomik koşulların da zorlamasıyla insanlar köylerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Hükümetler, göç etmek zorunda kalan köylülere başka yer göstermemiş, maddi yardımda bulunmamıştır.

1980 ortalarından 1990'lara kadar olan dönemde, iç çatışmalardan dolayı göç etmek zorunda kalanlar, İstanbul, İzmir, Adana, Antalya, Mersin gibi bölge dışındaki büyük illere giderken, 1990 ortalarından itibaren yaşanan ve daha çok yoksul köylüleri etkileyen göç süreci ile köylüler, bölge (Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri) kentlerine yönelmiştir. 1980'lere kadar, küçük yaşta kente gelerek yetenek kazanan ve kentte belli bir uyum süreci yaşadıkdan sonra ailesini yanına alan göçmen profili ile karşılaşılmaktaydı. 1990'larla birlikte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden, belli bir yeteneği olmayan, yetişkin yaşta kişilerin ailesi, hatta tüm köyü ya da aşiret üyeleri ile göç ettiği bir hareketlilik süreci yaşanmıştır. Göç eden bu insanlar gittikleri yerlerde çok zor koşullarda

yaşamak zorunda kalmışlardır. Diyarbakır'da yapılan bir araştırmaya göre (Göktürk 1997:361-62), göçmen hanelerinin %47.4'ünde tifo, %30.6'sında kolera, dizanteri, %20.3'ünde sıtma görülmüştür. 3 yaşından küçük çocuk ölümleri oranı %44.8'dir. Göç eden gençlerin %80'i işsizdir. Göktürk'ün de belirttiği gibi, söz konusu göçmen nüfusun Diyarbakır nüfusuna oranının %39.9 olduğu düşünüldüğünde durumun ciddiyeti daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece söz konusu göç süreci, hem göç edenlerin düşünsel yapılarında hem de göçmenlerin gittiği kentsel dokularda önemli sonuçlar doğurmuştur. Göçmenler, kentlerin çevresinde çok kötü koşullarda yaşayan, hem mekansal hem de iletişim anlamında dışlanmış gettolar oluşturmaya başlamıştır.

Etnik mobilizasyon, doğurduğu sonuçlar açısından önemlidir. Çünkü etnik mobilizasyon ile, diğer gruplarla karşı karşıya gelinerek grup bilinç düzeyi artar; kültürel kriterler ve diğer semboller aracılığıyla "ötekilerle" aralarındaki sınır keskinleşir; etnik grupları harekete geçirmek için kaynaklar birleştirilir, organize edilir; bireysel amaçlar karşısında kolektif amaçlar yaratmak için genellikle bilinçli bir politika harekete geçirilir (Nagel 1998:344). Gettolarda mekansal olarak ayrılan ya da hemşehri ve akrabasının yakınında kümelenen göçmenler söz konusu bilinç süreciyle de önemli dönüşüm süreçleri yaşar.

Bayart ise, biz ve onlar ayırımının bir aidiyet duygusu olmasına karşın kentteki güvensiz ortamda diğerini dışlama yönünün daha ağır bastığını ve böylece kentte kendi içine kapanma, ötekiden farklılaşma ve ötekini dışlama durumu yarattığını belirtir (1999:12). Diğer taraftan, birey kendini değerlendirmede zorlandığı, yetenek ve görüşlerinden emin olmadığı ve duygularının belirsiz olduğu durumlarda özsaygısını korumak, sosyal onay almak ve sosyal bağlanma ihtiyacını gidermek amacıyla sosyal örgütlenmelere yönelir. Gelişmiş ülkelerde söz konusu örgütlenmeler siyasal partiler, çeşitli dernekler, sendikalar ve meslek üyeliği vb. ile sağlanırken, Türkiye'de belirtilen kurumsal dayanışma örüntüleri etkin olmadığından; ve özellikle ülkenin doğu ve güneydoğusundaki son göç dalgasını oluşturan insanların belirli bir eğitim, gelir ve meslek düzeyinde olmamasından dolayı günümüzün daha da zorlaşan sosyo-ekonomik koşullarında hemşehri ve akraba gruplarından daha militan-etkin olan kimliklere ihtiyaç duyulur. Wallerstein'in belirttiği gibi, bireysel kurtuluşun gerçekleştirileceği yerler olan ekonomik ve siyasal alanlara duyulan inancın zayıflamasıyla, kültür ve kimlik, konumların kazanılmasına yardım edecek araçlar olarak önem kazanır (1998:35). Kentte, Kürt etnik grubunun önemli bir kültürel özelliği olan aşiret bağlarının da zayıflamasıyla, özellikle PKK ve terör olayları ile sürekli gündemde kalan etnik kimlik, söz konusu ihtiyaçları gidermede

önemli bir kaynak olmuştur. Kürtlerde önemli bir kültürel özellik olan dini kimlik de diğer bir önemli kimlik kaynağı olmuştur. Böylece elde etmek için ekstra bir çaba gerektirmeyen ve insanların elinde hazır bulunan dini ve etnik kimlik göçmenler için önemli bir kimlik aracı oluşturur.

Kürt kökenli nüfus içinde HADEP oylarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile diğer bölgelerdeki dağılımının karşılaştırılması, göçle oluşan etnik kimlik bilinçlenmesini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre, 1995 seçimlerinde HADEP, Kürtler arasında doğuda %27.8, batıda (Ege ve Marmara Bölgeleri) %75, güneyde %56 oranında oy almıştır (Toros ve Civelek 2001:118). Büyük kentlerde ve Kürtlerin yoğun olarak göç ettiği illerdeki HADEP oylarına bakıldığında da göç sürecinin devam ettiği yıllar boyunca genel olarak artışların yaşandığı görülmektedir (Tablo 1). Ancak yakın zamanda yapılan 2004 yerel seçimlerine bakıldığında Demokratik Halk Partisi (DEHAP) oylarının düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir. Ankara’da, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) lideri Karayalçın’ın seçim ittifakı önerisini reddeden CHP’ye duyulan tepkinin yol açtığı oy artışı dışında DEHAP oyları büyük ölçüde düşüş eğilimi içine girmiştir. Bu durum kentte kalma süresiyle bağlantılı olabileceği gibi büyük ölçüde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) ülke genelinde kazandığı başarının Kürt oylarına da yansımaları ifade etmektedir. Diğer bir değişle, Kürt tabanında destek bulan AKP’nin, 2002 seçimleriyle iktidara gelmesiyle Kürtlerin oy verdiği diğer parti olan DEHAP oylarında azalma meydana gelmiştir.

Tablo 1: Yoğun Kürt Göçü Alan İllerde 1995 ve 2002 Genel Seçimler ve 2004 Yerel Seçimler HADEP-DEHAP Oy Oranları

İller	1995 Genel Seçimleri HADEP Oyları (%)	2002 Genel Seçimleri DEHAP Oyları (%)	2004 Yerel Seçimler İl Genel Meclisi SHP* Oyları (%)
İstanbul	3.6	5.5	4.9
İzmir	3.7	5.2	4.4
İçel	7.9	9.5	10
Ankara	2.5	2.4	7.6
Adana	6.7	9.3	8.3
Türkiye	4.2	6.2	5.1

* DEHAP, 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri’ne Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Emegün Partisi (EMEP), Sosyalist Dayanışma Partisi (SDP) ve Özgür Partisi (ÖP) ile birlikte ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) çatısında katılmıştır.

Göç sonrası, göçmenler açısından önem kazanan diğer bir değişken de dindir. Göçmen, kente uyum sorunu ve ekonomik zorluklar karşısında, koruyucu bir güce sığınmak için yanında dinden başka bir sistem bulamamakta (Yücekök 1983:14), cemaat türü (tarikat) örgütlenmeler içinde yer almaktadır. Özellikle serbest piyasa ekonomisine hızlı bir geçişin yaşandığı 1980'lerle birlikte, başarısı tartışılan "sosyal devlet" ilkesinden de uzaklaşılmasıyla, dinin hala etkin olduğu Anadolu insanı için İslam, kent kültürüne eklenmede kolay bir yol olmuştur. Cemaat örgütlenmeleri, göçmenlerin yalnız dinsel ihtiyaçlarını değil, topluma ve pazar ekonomisine yabancılaşmaya karşı bir dayanışma ağı kurmuş, çocuk ve gençlerin okutulması, yoksul ailelere ekonomik yardım yapılması gibi günlük yaşamın diğer alanlarına da katkıda bulunmuş, yoksullar için güvenlik ağı oluşturmuştur (Güneş-Ayata 1997:69). Kürtler de çok kolaylıkla bu cemaat ağlarında yer almıştır. Özellikle cemaat yapısının tüm etnik grupları inanç gibi kutsal bir üst çatıda birleştirdiği düşüncesi Kürtler arasında bu örgütlenmelerin cazibesini arttırmıştır.

Sonuç olarak, Kürtler şimdiye kadar büyük ölçüde kırsal değerlere sahipti. Ancak günümüzde, Kürt etnik grubu açısından bir dönüm noktası yaşanmaktadır. Kürt unsuru artık önemli ölçüde kentli bir kimlik kazanmıştır. Kentlerde, bireyler ve ait oldukları topluluklar daha görünür bir nitelik kazanmakta, bilinç düzeylerinde önemli değişimler yaşanmakta ve bu değişimlerin oy verme davranışını etkileyerek ülkenin siyasal sisteminde önemli sonuçlar doğurduğu gözlenmektedir.

IV. KÜRTLER VE OY DAVRANIŞI

Etnik kimlikleri temel alan parti kurulmasının yasak olması nedeniyle, Kürtler uzun süre varolan siyasal partilerde yer almışlardır. Yıllarca meclisin önemli sayılabilecek bir bölümünü Kürt kökenli milletvekilleri oluşturmuştur.⁷ Birçok Kürt ileri gelen aileleri, siyasal partilerle yakınlaşarak ya da bu partilerden seçilerek merkezi yönetime yakınlaşmışlardır. Siyasal ideoloji son zamanlara kadar önem taşımamıştır (Barkey-Fuller 1998:75-6). Sünni-Kürtler daha çok merkez sağ partilere, Alevi-Kürtler ise başta CHP olmak üzere merkez sol partilere oy vermişlerdir. Bu süreçte bölge için yapılan siyaset, ekonomik kalkınma amaçlı olmuş, ancak bunda başarılı olunamamış, başarı sağlanan tek şey feodal ileri gelenlerin bölgede daha da güçlenmesi olmuştur.

⁷ Örneğin 1995'te Mecliste 100-125 kadar Kürt milletvekili vardı (Kirişçi-Winrow 1997:142).

Türkiye’de Bir Etnik Grup ve Oy Davranışı Üzerine İnceleme

Ancak 1980’den sonra ülkede yaşanan gelişmeler önemli sonuçlar doğurmuştur. 1984’de PKK’nın terör eylemlerine başlaması, 1990 başlarında HEP’in kurulması, bölgede yaşanan göç süreci ve ekonomik dar boğazlar kültürel yapının taşıdığı özelliklerle birleştiğinde siyasal alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. 1991 yılında yapılan genel seçimler söz konusu gelişmelerin ilk göstergelerini içermesi açısından önemlidir.

Tablo 2: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 1991 Genel Seçim Sonuçları

Partiler	ANAP	DYP	DSP	RP	SHP
Bölgeler	%	%	%	%	%
Güneydoğu Anadolu	19.4	23.6	3.4	15.9	37.1
Doğu Anadolu	24.8	22.6	4.4	23.9	23
Türkiye Geneli	24	27	10.8	16.9	20.8

Kaynak: DİE, 1996:240-250.

Tablo 2’ye bakıldığında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde en yüksek oy oranını SHP’nin (%37.1) aldığı görülmektedir. Bu sonuçta, 1989’da Avrupa Parlamenteleri toplantısına katılan SHP’li Kürt milletvekillerinin partiden ihraç edilmesiyle, 1990’da kurulan HEP’in, SHP ile seçim ittifakı yapması önemli olmuştur. Refah Partisi (RP) ise %15.9 ile 4. parti olabilmiştir. Böylece İslahatçı Demokrasi Partisi (İDP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile seçim ittifakı yapan RP, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde istediği sonucu alamamıştır. Doğru Yol Partisi (DYP) ve Anavatan Partisi (ANAP) ise ülke genelinden daha düşük olmasına rağmen, yüksek sayılabilecek oranlar elde etmişlerdir. Doğu Anadolu Bölgesi’ne bakıldığında ise, Demokratik Sol Parti (DSP) dışında diğer tüm partilerin oy oranları birbirine yakın görünmekte ve ANAP (%24.8), RP (%23.9) ve SHP (%23) sıralaması dikkat çekmektedir. Böylece genel olarak değerlendirildiğinde, aşiret ileri gelenlerinin üye olduğu ya da desteklediği partiler (özellikle ANAP, DYP) varlığını önemli ölçüde sürdürmekte; sol partiler etkin görünmemekte; Kürt kimliğini öne çıkaran isimler nedeniyle SHP destek bulmakta; dini temalar taşıyan RP özellikle Doğu Anadolu’da etkinliğini göstermektedir.

Üç yıl sonra yapılan 1994 yerel seçimleri öncesi önemli gelişmeler yaşanmış ve bunlar siyasal alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Buna göre 1994 yerel seçimlerinin hemen öncesinde, kapatılan HEP’in yerine kurulan

Demokratik Parti'nin (DEP) bazı milletvekillerinin tutuklanarak partinin kapatılmasının (Kasım 1993) ardından, yeni kurulan HADEP, yerel seçimleri protesto ederek katılmamıştır. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde RP'nin oylarını arttırmasına yol açmıştır. Bu gelişme 1995 genel seçimlerine de yansımıştır.

RP-DYP iktidarı ile sonuçlanan 1995 genel seçimlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki oy dağılımına bakıldığında, oyların büyük ölçüde merkez sağ (DYP, ANAP) ve sağ (RP) partilere verildiği gözlenmektedir. Ancak DYP ve ANAP oylarında önceki seçimlere göre ciddi düşüşlerin olduğu ve RP'nin oy oranının ise önemli ölçüde arttığı dikkati çekmektedir. Sol partiler ve MHP düşük oy oranları almaya devam etmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde HADEP (%25) ve hemen arkasında RP (%23.7) en yüksek oy oranlarını almıştır. Ülke genelinde %4.2 oranında oy alan HADEP, yüzde on olan oy barajı olmasaydı her iki bölgeden toplam 22 milletvekili çıkarabiliyordu.⁸ Doğu Anadolu'da ise, RP %32.4 gibi bir oranla Türkiye ortalamasının çok üstünde bir rakama ulaşırken, HADEP %9.4 ile üçüncü parti olabilmıştır. Böylece HADEP, PKK ile çatışmaların yoğun olarak sürdüğü bir dönemde, Güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Anadolu'nun Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerinde yüksek oy oranları almıştır. Örneğin, Hakkari'de %54.5, Diyarbakır'da %46.5, Van'da %27.8, Ağrı'da %21.7 oranında oy almıştır.

Tablo 3: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 1995 Genel Seçim Sonuçları

Partiler Bölgeler	ANAP %	DYP %	CHP %	DSP %	RP %	MHP %	HADEP %
Güneydoğu Anadolu	16.0	18.9	4.6	2.3	<u>23.7</u>	4	<u>25.0</u>
Doğu Anadolu	16.8	15.1	8.3	3.8	<u>32.4</u>	9	<u>9.4</u>
Türkiye Geneli	19.6	19.2	10.7	14.6	<u>21.4</u>	8.2	<u>4.2</u>

Kaynak: Toros ve Civelek, 2001:119.

⁸ 1991 parlamento seçimlerinde de SHP ile seçim ittifakına giren HEP, G. Doğu Anadolu'da 22 milletvekili çıkarmıştı.

TÜSES’in 1996 ve 1998 yıllarında yaptığı araştırmalarda, “şu anda seçim olsa hangi partiye oy verirsiniz?” sorusuna, Kürtler büyük ölçüde RP cevabını vermiştir. 1996 yılında yapılan araştırmada %29.7 ile RP birinci, %17.4 ile HADEP ikinci sırada yer almıştır. 1998 yılında yapılan araştırmada da yine %25.7 ile RP birinci, %12.4 ile HADEP ikinci sırada ifade edilmiştir (1999:114). Özdağ’ın 1995 yılında yaptığı araştırmasında da, Kırmanç (%17.4)-Kürt (%14.9)-Zaza (%25.5) grubunda, “şu anda seçim olsa en çok oy verilecek parti” olarak RP görünmektedir (1995:100).

1999 seçimlerine bakıldığında, ülke genelinde %22.2 oranında oy alarak iktidara gelen DSP’nin Doğu Anadolu (%6.2) ve Güneydoğu Anadolu’da (%8.8) düşük oy oranları aldığı görülmektedir. Dikkati çeken diğer bir nokta ise koalisyon ortağı olan MHP’nin her iki bölgede de (Doğu Anadolu’da % 15.5 ve Güneydoğu Anadolu’da %14.4) ciddi bir oy artışı göstermesidir. Böylece PKK lideri Öcalan’ın yakalanmasından hemen sonra yapılan seçimlerde, MHP söz konusu bölgelerde bu başarıdan faydalanmış ancak DSP daha önceki seçimlere oranla oy oranını arttırmasına karşın başarılı olamamıştır. RP’nin devamı olan FP, iktidarda olmanın dezavantajını yaşamış 1995 seçimlerine göre her iki bölgede de ciddi oranda düşüşler yaşamış, ancak buna rağmen ülke genelinden (%15.4) daha yüksek oranlara sahip olmuştur. HADEP ise, Öcalan’ın yakalanmasından sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde %6.4 oranında düşüş yaşarken şaşırtıcı bir şekilde Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaklaşık %4’lük bir artış göstermiştir. ANAP ve DYP’de ise oy kaybının devam ettiği görülmektedir.

Tablo 4: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 1999 Genel Seçim Sonuçları⁹

Partiler Bölgeler	ANAP %	DYP %	CHP %	DSP %	FP %	MHP %	HADEP %
Güneydoğu Anadolu	11.5	15.8	7.2	8.8	16.7	14.4	18.6
Doğu Anadolu	10.0	12.5	0.8	6.2	19.5	15.5	13.2
Türkiye Geneli	13.2	12.0	8.7	22.2	15.4	18.0	4.7

⁹ Tablo 4 her partinin bölge illerinde aldığı geçerli oy sayısının bölgelerdeki toplam geçerli oy sayısına bölünmesi ile hesaplanmıştır (n/N). DİE’de bölgelere göre partilerin oy dağılımı hesapları en son 1991 yılı seçimleri için yapılmıştır.

2002 Seçimlerinde ise AKP her iki bölgede de birinci parti olarak Türkiye genelinin verdiği tepkiyi vermiştir. 1995 ve 1999 seçimlerinde HADEP'in birinci parti olduğu Güneydoğu Anadolu'da, AKP (%28.8) bu durumu 2003 seçimlerinde bozarak lider parti olmuştur. Milli Görüş Hareketi'nin zaten güçlü olduğu Doğu Anadolu Bölgesinde ise, bu hareketten ayrılan Tayyip Erdoğan ve arkadaşları %32.1 ile oldukça yüksek bir oy oranına ulaşmıştır. Saadet Partisi (SP) ise her iki bölgede de beklediği ilgiyi bulamamış, hayatının en büyük cezasını Kürtçü propaganda iddiası nedeniyle alan Erbakan¹⁰ iki bölgede de hayal kırıklığına uğramıştır. Ülke genelinde %7.3 oranına ulaşarak yeni olmasına rağmen bir çıkış yakalayan Genç Parti (GP) Doğu (%1.8) ve Güneydoğu (%2.7) Anadolu Bölgelerinde çok düşük oranlarda kalmıştır. Anayasa Mahkemesinin 13.03.2002 tarihli kararıyla¹¹ kapatılan HADEP'in yerini alan Demokratik Halk Partisi¹² (DEHAP) ise, önceki seçimlere göre oylarını arttırarak Güneydoğu Anadolu'da %24.5, Doğu Anadolu'da ise %17.8 oranında oy alarak iki bölgede de oy oranlarını yükseltmiştir. Terör olaylarının son bulduğu bir ortamda, Kürt kimliği ile özdeşleşen DEHAP'ın aldığı oy oranlarının, genel anlamda bir Kürt kimliği duygusu ya da bilincini yansıttığı söylenebilir. Diğer taraftan AKP'nin iki bölgede de birinci parti olması, ülkenin genel konjonktürünün bu bölgelerdeki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise, şimdiye kadarki en yüksek oy oranını almasına rağmen iki partiyi geriden takip etmiş ve sol (merkezde bile olsa) iki bölgede de ancak üçüncü sıraya yükselbilmiştir.

¹⁰ RP lideri Erbakan, Bingöl'de 1994 yerel seçimleri öncesi yaptığı konuşma nedeniyle TCK'nın 312/2 maddesi (halkı din ve ırk farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etme) uyarınca yargılanmıştır. Erbakan, "Ne mutlu Türk'üm diyorlar. Birileri de çıkıp ne mutlu Kürdüm derse ne yapacaksınız?" (Çiçek, 2000:96-7) ifadesini kullanmıştır.

¹¹ Kararda HADEP'in, PKK terör örgütüne yardım ve destek sağlayarak devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikte fiiller işlediği bu nedenle Anayasanın 68. ve 69. Maddeleri ile Siyasi Partiler Kanununun 101. ve 103. Maddelerine aykırı davrandığı belirtilerek oy birliği ile kapatılmıştır.

¹² DEHAP hakkında da 29 Nisan 2003 tarihinde, 3 Kasım 2003 seçimlerine katılabilmek için teşkilatlanma belgelerinde sahtecilik yaptığı ve PKK-KADEK ile bağlantılı olarak bölücü faaliyetlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine kapatma davası açılmış ve dava partinin kapatılması kararı ile sonuçlanmıştır. 29 Eylül 2003 tarihinde ise, Yargıtay bu kararı onamıştır.

Tablo 5: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 2002 Genel Seçim Sonuçları¹³

Partiler Bölgeler	ANAP %	DYP %	CHP %	DSP %	AKP %	MHP %	DEHAP %	SP	GP
Güneydoğu Anadolu	6.5	9.1	11.2	0.8	28.8	7.4	24.5	2.4	2.7
Doğu Anadolu	4.2	9.3	14.4	0.9	32.1	7.3	17.8	4	1.8
Türkiye Geneli	5.1	9.6	19.4	1.2	34.3	8.4	6.2	2.4	7.3

Yerel seçim olduğu gözden kaçırılmadan incelendiğinde, 28 Mart 2004 seçimleri en son göstergeleri ve gelinen noktayı yansıtması açısından önemlidir. İl Genel Meclisi sonuçlarına bakıldığında, AKP'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerindeki başarısının (Tablo 5, Doğu Anadolu Bölgesi'nde %32.1, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde %28.8) her iki bölgede de artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle Kürtlerin çok daha yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (%37.61), AKP oyları %9 gibi yüksek bir artışla Doğu Anadolu Bölgesi'nin de önüne geçmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise AKP oylarında yaklaşık yüzde birlik azalış dikkati çekmektedir. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise AKP'nin her iki bölgede aldığı oyların ülke genelinden düşük olmasıdır.

Tablo 6: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 2004 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi Sonuçları¹⁴

Partiler Bölgeler	ANAP %	DYP %	CHP %	AKP %	MHP %	SHP %	SP
Güneydoğu Anadolu	1.77	11.33	11.21	37.61	6.55	18.21	3.65
Doğu Anadolu	3.19	11.19	9.26	30.92	9.16	10.78	7.75
Türkiye Geneli	2.5	9.95	18.27	41.67	10.10	5.10	4.0

¹³ Tablo 5 her partinin bölge illerinde aldığı geçerli oy sayısının bölgelerdeki toplam geçerli oy sayısına bölünmesi ile hesaplanmıştır (n/N). DİE'de bölgelere göre partilerin oy dağılımı hesapları en son 1991 yılı seçimleri için yapılmıştır.

¹⁴ Bu tablo, 28 Mart 2004'de yapılan yerel seçimlerin resmi olmayan kesin sonuçlarına göre, her bölgede partilerin aldığı geçerli oy sayısının toplam geçerli oy sayısına bölünmesi ile hesaplanmıştır (n/N).

Seçimlere ÖDP, EMEP, SDP ve Özgür Parti ile birlikte Birleşik Sol İttifakla ve SHP çatısı altında giren DEHAP'ın, 2002 genel seçimlerine göre her iki bölgede de ciddi oy kaybına uğradığı görülmektedir. Böylece soldaki marjinal partilerle seçime giren DEHAP tepki ile karşılanmış ve oyları Sünni Kürtlerde büyük ölçüde AKP'ye, Alevi Kürtlerde ise CHP'ye kaymıştır. Diyarbakır, Batman, Şırnak, Tunceli ve Hakkari illeri ile 29 ilçe ve 34 belde belediye başkanlıklarını alan DEHAP, Van, Bitlis, Siirt ve Ş. Urfa'da belediyelerini AKP'ye kaptırmıştır. CHP her zaman olduğu gibi iki bölgede de ülke ortalamasının altında kalmış, DYP ise ülke ortalamasının üstüne çıkarak %11'in üstünde oy almıştır.

28 Mart 2004 Yerel seçimleri, 26 Mart 1999 yerel seçimleriyle karşılaştırıldığında, henüz AKP ayrılığını yaşamayan FP'nin yine her iki bölgede de birinci parti olduğu görülmektedir. PKK lideri Öcalan'ın yakalanmasından (16 Şubat 1999) hemen sonra yapılan seçimlerde HADEP, Güneydoğu Anadolu'da (%14.9) ikinci, Doğu Anadolu'da (%9.4) üçüncü parti olmuştur.

Tablo 7: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 1999 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi Sonuçları¹⁵

Partiler Bölgeler	ANAP %	DYP %	CHP %	FP %	MHP %	HADEP %	DSP
Güneyoğu Anadolu	12.11	14.54	9.21	17.22	13.08	14.85	8.55
Doğu Anadolu	12.13	15.12	9.84	21.88	19.81	9.38	3.52
Türkiye Geneli	15.1	13.2	11.1	16.5	17.1	3.5	18.7

2004 yerel seçimleri itibariyle gelinen son noktada genel bir değerlendirme yapıldığında, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde, inanç kimliğini temel alan AKP ile etnik kimliği (Kürt) temel alan DEHAP'ın en çok tercih edilen iki parti olduğu söylenebilir.

¹⁵ Bu tablo, 18 Nisan 1999 yılında yapılan yerel seçimlerde her partinin bölge illerinde aldığı geçerli oy sayısının bölgelerdeki toplam geçerli oy sayısına bölünmesi ile hesaplanmıştır (n/N).

SONUÇ : OY DAVRANIŞINDA DİNİ VE ETNİK TEMALAR

“Kürt” kavramının güncellik kazandığı ve siyasal arenada etkili olmaya başladığı 1990’dan itibaren yapılan seçimler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, inanç eksenli politikaların her iki bölgede de etkin olduğu söylenebilir. Doğu Anadolu’da her zaman ilk sıralarda yer alan söz konusu politikalar, Güneydoğu Anadolu’da HEP-HADEP çizgisinden sonra ikinci sırada yer almış, son genel (2002) ve yerel (2004) seçimlerde ise ilk sıraya yükselmiştir. Böylece Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde HEP-DEHAP ve RP-AKP çizgilerinin birbirine alternatif olduğu söylenebilir. Ancak her iki siyasal çizgi de geçmişte sürekli takip edilerek kapatılmaya ve sistem dışına çıkarılmaya çalışılmış, bunun sonucunda Kürtlerin siyasal sisteme giriş yolları da kapatılmıştır. Bu durum Kürtler arasında bir siyasal temsil sorunu yarattığı gibi radikal siyasal arayışlara yönelmeyi de güçlendirmektedir denebilir. Seçim sistemi yanıt vermez ya da ulaşılamaz olduğunda, protesto etkinliği seçim sistemine örgütlenmiş bir kitle alternatifi sunar. Seçim süreci yoluyla meşru siyasal kanallara ulaşabilmenin kolay olduğu ülkelerde siyasal hoşnutsuzluk düzenli siyasal kampanya etkinliklerine dönüşür (Powell 1990:179). Nitekim Kürtlerin yoğun desteğini alan bir partinin (AKP) iktidara gelmesi söz konusu seçmenler arasında etkin olan diğer partinin (HADEP) oylarını düşürmüştür.

Kürtlerin, Erbakan hareketinde ayrı bir yeri vardır. Erbakan hareketi, Konya’nın Yunak ilçesinde, 1940’larda zorunlu iskana tabi tutulmuş bir Kürt ailenin düğününde başlamıştır. 1973 seçimlerinde çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu illerinden oluşan 48 milletvekilliği kazanılmıştır (Çalmuk 2001:11,13). Kültürel bir özellik olarak dini duygular konusunda hassas olan Kürtler, Milli Görüş Hareketi’ni desteklemiştir. Ancak Kürtlerde din, kapitalist süreçte ezilenlerin tepkisiyle oluşan muhalif dinsel etkinlik niteliği taşımamıştır. Daha çok farklılaşmamış bir yapının belirlediği kaderci bir kültürün unsuru olarak ve çıkarlarını korumaya çalışan egemen sınıfların (feodal beyler) statülerini korumasında kullanılan “muhafazakar” dinsel etkinlik olmuştur. Yoğun bir iç göç süreciyle kentlere taşınan Kürtler için ise din, kente eklenmede bir dayanışma ağı olarak ellerinde hazır bulunan bir araç olmuştur.

3 Kasım 2003 seçimlerinde Kürtler de ülke genelinin tepkisini göstererek AKP ve SP ayrılığında sonra tercihlerini AKP yönünde kullanmış, 24 Mart 2004 seçimlerinde ise bu tercih daha da netleşmiştir. Daha geleneksel kesimi temsil eden SP yerine, kentleşmiş, değiştiğini iddia eden, kendi tesettür modasını yaratan ve kendi ideolojisinde daha atak olan

AKP'nin tercih edilmesi, siyasal alternatifler arasında yeni görünmesinin yanında, Kürtlerin özellikle son zamanlarda yaşadığı yoğun göç süreci ile artık kentsel bir unsur olmasının sonucu olabilir. Diğer taraftan Tayyip Erdoğan da yeri geldikçe Kürt kozunu kullanmasını bilmiştir. Bunun ilk göstergesi, RP'den İstanbul belediye başkanı olduğu sırada (18 Aralık 1991) İslamcı aydınlardan oluşan bir grupla¹⁶ İstanbul teşkilatı adına bir Kürt raporu hazırlanmasıdır.¹⁷ Temelde rapor, RP'nin Kürt sorunu konusundaki politikalarını eleştirmekte, bu konudaki yetersizliğini vurgulamaktaydı. Rapor kısaca, Kürt sözcüğünün rahatlıkla kullanılması, resmi ideolojinin yüksek sesle sorgulanması, anadilde eğitim, insan hakları konusunda duyarlılık gösterilmesini önermekte; partinin bir Kürt politikası olması gerektiğini belirtmekteydi (Çalmuk 2001:67-70; Çakır 1992:28). Ancak Erdoğan daha sonra kendini bu "Kürtçü" çerçeveden çıkarmıştır. Çünkü bu rapor temelde 1991 seçimlerinde Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (İDP) ile seçim ittifakı yapan RP'nin, Kürt tabanını yeniden kazanma çabası olarak değerlendirilebileceği gibi, Erdoğan'ın, Erbakan'a tepkisi ve bir başkaldırı aracı olarak da işlev görmüştür (Çalmuk 2001:70-1).

Erdoğan, 1998 yılında Siirt'te yaptığı ve yargılanmasına neden olan konuşmasında¹⁸ ırk ayrımcılığı yapıldığını belirterek, Kürt sorununu tekrar gündeme getirmiştir. AKP'nin kurulmasından sonra, parti programında, bölgedeki sorunların ekonomik kalkınma politikaları temelinde, kültürel farklılıkların ise demokratik hukuk devleti ilkesi çerçevesinde çözümünü savunan bir yaklaşım benimsenmiştir (Çakır-Çalmuk, 2001:201). İktidara geldikten sonra AB müzakereleri sonucu anayasa ve yasalarda bu yönde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.¹⁹

¹⁶ Bu grupta Mehmet Metiner, Altan Tan, Ali Bulaç, Abdurrahman Dilipak gibi isimler bulunmaktaydı.

¹⁷ Çakır'a göre, oldukça radikal içerikli olan raporun referans kaynaklarının önemli bir kısmı soldan geliyordu (1992:28).

¹⁸ Bu konuşmada şunları ifade etmiştir: "Türkiye'de düşünce özgürlüğü yok ve ırkçılık yapıyor....Kürt, Arap, Çerkez ayrımı yapılamaz. Çünkü bütün insanların birleştiği çatı İslam'dır. Türkiye'de ırk ayrımına kesinlikle son vereceğiz..." (Hürriyet, 22.4.1998). Bu konuşma nedeniyle 21 Nisan 1998'de Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından TC'nin 312/2 maddesi (halkı din ve ırk farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etme) uyarınca bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Çakır-Çalmuk, 2001:77).

¹⁹ Türkiye'nin AB ile ilişkileri çerçevesinde, ülkede yaşayan etnik gruplara yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, anadilde radyo ve televizyon yasağının kaldırılmasıdır. Gerçi bu konu 12.04.1991 tarihinde 2932 sayılı "Türkçe'den Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" başlığıyla yasa ile düzenlenmişti. Ancak anayasal

Din olgusunun Kürtlerin sisteme entegrasyonunda olumlu katkıları olacağı konusunda bir çok görüş vardır. Mahcupyan’a göre RP, İslamcı şemsiye altında, Kürtlere siyasal alan ve iktidara yönelik kanallar açmaktadır (1996:245). Milli Görüş’ün, metropollerdeki Kürtlerin İslami motifler etrafında sisteme karşı tepkilerini deşarj etmelerini sağladığını belirten Çalmuk (2001:219) merkez sağ ve merkez sol partilerin Kürt sorunu karşısındaki duyarsızlıklarının, RP’yi ve İslamcı akımları güçlendirdiğini belirtmektedir. (2001:149). Laçiner, Türk ve Kürt etnik grupları arasındaki birlikteliğin, her iki grup için de dinin verdiği ortak değer çerçevesinde oluştuğunu belirtirken (1992:5), Timur, Kürt sorununun çözümü için bu durumun kullanılabileceğini ifade etmektedir (1996:143). Barkey ve Fuller da, Refah Partisi’nin İslami formülde bir fırsat olduğunu savunur (1998:3). Özellikle günümüzde, global düzeyde yaşanan gelişmelerle de din olgusunun önemi artmış ve İslam siyasal alanda önemli bir simge olmuştur. Ancak ülkemizde din, radikal İslam korkusuyla en önemli tehlikelerden biri olarak görülmektedir. Böylece Kürt etnik grubu, etnik kimlikleri yanında, onlar için bütünleşme yönünde önemli bir fırsat olan inanç kimlikleri ile de dışlanmıştır. Ancak 2002 genel seçimleriyle iktidara gelen AKP, 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde elde ettiği yüksek oy oranıyla çok farklı kesimlerin desteğini almayı başardığını göstermektedir. Büyük sermaye grupları yanında, inanç temelli ve muhafazakar yönelimli kitleler, yoksul kesim ve son olarak da yerel nitelikli bir kimliği barındıran Kürt kitleler de AKP’yi desteklemiştir. Seçimlerden hemen önce medyada yaptığı açıklamalarla her zaman olduğu gibi yeri ve zamanı geldiğinde Kürtlere mesaj vermesini bilen Erdoğan, özellikle AB müzakereleri çerçevesinde yaptığı düzenlemelerle söz konusu kitlenin etnik kimliği temel alan kesimini tatmin ederken, taşıdığı dinsel kimlikle de bu topluluğun diğer kesimine ulaşmıştır. Kürt kitleler ise, AKP’yi büyük ölçüde destekleyerek son yıllarda belirginlik kazanan ve kitleselleşen Kürt kimliğinin radikal bir nitelik taşımadığını, gerçekleştirilen demokratik adımların takdirle karşılandığını ve Kürtlerin ülkenin genel siyasal eğilimleri içinde olduğunu göstermiştir.

boyutta bir düzenleme yapılarak bu konuda önemli bir engel kaldırılmıştır (03.10.2001). AB’ye uyum çerçevesinde yapılan bir diğer düzenleme de 14.10.1983 tarih ve 2923 sayılı “Yabancı Dil Eğitim ve Öğretim Kanunu”nun, 03.08.2002 tarih ve 4771 sayılı kanun ile “Yabancı Dil Eğitim ve Öğretim ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun” biçiminde değiştirilmesidir. 57. Hükümet döneminde bu yönde çıkarılan yönetmelik, AKP iktidara geldikten sonra yenilenmiş böylece Türk vatandaşlarının kullandığı farklı dil ve lehçelerin öğrenimi ve öğreniminin sağlanabilmesi amacıyla özel kurslar açılmasına imkan tanımıştır.

Kürtlerin en çok oy verdiği diğer bir siyasal çizgi de HEP-DEP-HADEP-DEHAP çizgisidir.1991-2002 Genel seçimleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ve genel olarak Türkiye’de söz konusu partilere verilen oyların istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde söz konusu partilere verilen oyların daha düşük olmasına rağmen yıllar itibariyle önemli bir artışın olduğu gözlenmektedir. 1995 Seçimlerinde %9.4 olan bu oran 2002 seçimlerinde %17.8’e yükselmiştir. HADEP oylarının genel olarak daha yüksek olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise, PKK lideri Öcalan’ın yakalandığı 1999 seçimlerinde %6.4’lük bir gerileme olduğu, ancak 2002 seçimlerinde (%24.5), 1995 yılındaki oranına (%25) ulaştığı görülmektedir. Sol ideolojiyi pek desteklemeyen Kürt (Sünni) halkı, bu partiye etnik (Kürt) kimliğine gösterdiği duyarlılık nedeniyle oy vermiştir. 2004 yerel seçimleri bunun en açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 8: Doğu ve G. Doğu Anadolu Bölgeleri HADEP-DEHAP-SHP Oy Oranları

DEHAP	1995 Genel Seçimleri HADEP (%)	1999 Genel Seçimleri HADEP (%)	2002 Genel Seçimleri DEHAP (%)	2004 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi SHP (%)
Güneydoğu Anadolu	25	18.6	24.5	18.21
Doğu Anadolu	9.4	13.2	17.8	10.78
Türkiye Geneli	4.2	4.7	6.2	5.10

Marjinal sol partilerle (ÖDP, EMEP, SDP, ÖP) birlikte SHP çatısı altında seçime giren DEHAP oylarında, 2004 yerel seçimlerinde düşüşler yaşanmıştır. Böylece Kürtler arasında en çok oy alan iki partiden biri olan, Güneydoğu Anadolu’da kurulduğundan beri en çok oy alarak birinci parti olan HEP-DEHAP çizgisinin, Kürt oylarında tekel durumunda olmadığı ve Kürt etnik grubunun din değişkeni aracılığıyla merkezle bütünleşme eğilimi içinde olduğu görülmüştür. Ayrıca son yıllarda etnik gruplar konusunda yasal ve anayasal düzeyde gerçekleştirilen düzenlemeler, DEHAP’ın dayandığı politikanın temel argümanlarını geçersiz kılmıştır. Bazı aşiret ileri gelenlerini bünyesinde barındıran HEP-DEHAP çizgisinin ilk kurulduğundan beri seslendirilen amaçlarının başında; barış ve güvenliğin sağlanması, olağanüstü halin kaldırılması, özel tim ve koruculuğun

kaldırılması gelmekteydi. Öcalan’ın yakalanması ve PKK’nın etkinliğinin sona ermesiyle bu amaçlar geçerliğini yitirmiştir. İnsan haklarının korunması, kültürel reformlar, Kürtçe yayın, eğitim, radyo-TV, desantralizasyon, ekonomik önlemler, yargı reformu yapılması, Kürt kimliğini içeren yeni bir anayasayı da kapsayan iç siyasal yapının değişmesi şeklinde özetlenen diğer amaçlar konusunda ise son yıllarda AB müzakereleri çerçevesinde önemli adımlar atılmıştır. Etnik kimlik (Kürt) temelinde kurulan söz konusu siyasal çizgi, yeni bir söylem geliştirememiş ve bu nedenle solun etkin olmadığı Kürt (Sünni) tabanında, kurulan sol ittifaka rağmen 2004 yerel seçimlerinde oy kaybına uğramıştır. Gelecekte yaşanacak gelişmeler bu durumun netleşmesi açısından önemli olacaktır. Demokratik anlamda gerçekleştirilen adımların genişletilerek pratiğe aktarılması ve siyasal temsildeki açıklık Kürtlerin, etnik kimliğe dayanan politikalarından ülkenin genel siyasal eğilimlerine yönelmesinde önemli olacaktır. Bu yöndeki gelişmeler uluslar arası konjonktürde yaşanan gelişmelerin Türkiye’yi olumsuz yönde etkilemesini de önleyecektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, inatçı bir mücadele veren HEP- DEHAP çizgisi Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde, ulusal kimlik ve demokrasi konusunda geniş bir tartışma alanı yaratarak resmi ideoloji ve politikaların yeniden oluşturulması konusunda önemli adımların atılmasına katkıda bulunmuş ve bulunmaya devam edecektir.

Vatandaşların siyasal sistemi kendi çıkarları doğrultusunda değiştirebilecekleri inancı onların siyasal ilgi ve siyasal etkinlik duygularını olumlu yönde etkiler ve siyasal katılımı artırır. En yaygın katılım yolu olan oy verme ise, vergi vermek, askerlik yapmak gibi yurttaşlık duygusunu ifade eden faaliyetler arasında yer alır ve vatandaşın sisteme sadakatini gösteren bir davranışı simgeler.

Vatandaşlar çeşitli saiklerle siyasal katılma faaliyetinde bulunurlar. Kişisel bağlılık, çıkar, yurttaşlık duygusu ya da dayanışma (Özbudun 1975:5) bunlar arasındadır. Kürtlerin siyasal katılma saikleri büyük ölçüde dayanışma çerçevesinde değerlendirilebilir. Etnik kimlik (Kürt) temelli DEHAP ya da inanç temelli AKP’nin Kürtler arasında oy verilen öncelikli partiler olması, etnik kimlik ya da inanç kimliği çerçevesinde bir dayanışma duygusunu akla getirmektedir.

SUMMARY

The main aim of this study is to investigate the voting attitudes of Kurds in Turkey after People’s Labour Party (HEP) which established in

1990. On this basis, it is mostly focused on general and local elections. When the elections which were done after 1990 are investigated as a general, it can be said that the political lines of People's Labour Party (HEP)-Democratic People Party (DEHAP) and Welfare Party (RP)- Justice and Progress Party (AKP) are alternative to each other in the places where the Kurds live densely. But each political line was inquire legally and strived to send out of political system by current system. The result of this situation, the ways which Kurds enter political system were closed and it created that the problem of representation of Kurds in the parliament. Whereas the countries in which it is easy to reach political channel with legal participation tools, political discontents transform to the tidy political campaigns.

When it is made a general evaluation from 1991 general election to 2004 local election, AKP which is based on religious identity and DEHAP which is based on ethnic identity (Kurdish) are the most preferred political parties in places where the Kurds live densely. In the 2004 local election, the voting rate of DEHAP which participated to the election under the name of Social Democrat Populist Party (SHP) and with parties of marginal left decreased. However, the voting rate of AKP increased. The reason of the preference of AKP can be various. First, AKP appears new among all the other political alternative. Second, Kurdish population is an urban element too. They moved to the big cities of Turkey with the dense migration. Religion is very important to the political preferences of migrant, and Kurds as a traditional community have in essence religious characteristics. These characteristics moved to the urban and reflected to the political preferences of the Kurdish migrant. In addition Tayip Erdoğan, the leader of AKP, has successfully used the Kurdish trump when it is require.

As a result, religion is very important event in order that Kurds integrate into the political system. AKP made this very successfully. Thus the Kurdish ethnic group integrated into the center with religion variable.

KAYNAKÇA

ALPAY, Şahin Radikal 27.07.1995.

BARKEY, H.J.-G. H. FULLER (1998) **Turkey's Kurdish Question**, New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

BAYART, Jean-François (1999) **Kimlik Yanılması**, (Çev. Mehmet Moralı), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

- BAYRAK, Mehmet (1997) **Alevilik ve Kürtler**, Ankara: Özge Yayınları.
- BAŞKAYA, Fikret (2001) **Paradigmanın İflası**, 7. Baskı, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı: 32.
- BEŞİKÇİ, İsmail (1970) **Doğu Anadolu’nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temelleri**, İstanbul: E Yayınları.
- BOIS, Thomas (1991) “Folklorları Işığında Kürtler’in Ruhu”, iç.Hasan ARFA vd., **Kürtler Üzerine**, Ankara: Özge Yayınları.
- BORA, Tanıl-Mithat SANCAR (2000) “Şerafettin Elçi İle Söyleşi”, **Birikim**, 134/135, Haziran-Temmuz 2000, s.111-117
- BOZARSLAN, Hamit (1992) “Political Aspect of Kurdish Problem in Contemporary Turkey”, in Kreyenboek, S. Sperl, **The Kurds**, New York: Cahpman and Hall, Inc., pp.95-114
- BRUINESSEN, Martin van (1995) **Kürdistan Üzerine Yazılar**, (Çev. N. Kırış, B. Peker, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUMKE, Peter (1991) “Dersim’deki Kızılbaş Kürtler”, **Kürtler Üzerine**, Arfa H. vd. Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- ÇİÇEK, Hikmet (2000) **Hangi Hizbullah**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ÇAKIR, Ruşen (1992) “İslamcıların Gündemini de PKK Belirliyor”, **Birikim**, S:33, Ocak, s. 27-31.
- ÇAKIR, R.- ÇALMUK Fehmi (2001) **Milli Görüş’ün Güneydoğu Politikası**, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇALMUK, Fehmi (2001) **Erbakan’ın Kürtleri Milli Görüş’ün Güneydoğu Politikası**, İstanbul: Metis Yayınları.
- DİE (1996) **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Ankara: DİE Yayınları.
- DİE (2001) **Milletvekili Genel Seçimleri Sonuçları (Özet Tablolar)**, Ankara: DİE Yayınları.
- TOKİN, Füzuran H. (1965) **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi 1839-1965**, İstanbul: Elif Yayınları.
- GÖKTÜRK, Atilla (1997) “Zorunlu Göç ve bir Kent: Diyarbakır”, **Toplum ve Göç**, II. Sosyoloji Kongresi, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No: 5, s. 356-367.

- GÜNEŞ-AYATA, Ayşe (1997) "The Emergence of Identity Politics in Turkey", **New Perspectives on Turkey**, pp. 59-73.
- HEPER, Metin (1986) "Türkiye'de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum: Orta Doğu'daki Bazı Ülkelerle Bir Karşılaştırma", iç. E.KALAYCIOĞLU, A. Y. SARIBAY, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul: Beta Yayınları, s. 369-387.
- KİRİŞÇİ, K.- G. M. WINROW (1997) **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- LAÇİNER, Ömer (2000) "Milli Sorunla-Millet Sorunumuz", **Birikim**, 134/135, Haziran/Temmuz 2000 s. 36-45.
- LEWIS, Bernard (1988) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- MAHÇUPYAN, Etyen (1996) **Osmanlı'dan Postmoderniteye**, İstanbul: Yol Yayınları.
- MARDİN, Şerif (1995a) **Din ve İdeoloji Toplu Eserleri 2**, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MANGO, Andrew (1999) "Atatürk and the Kurds", **Middle Eastern Studies**, Vol: 31, pp. 631-656.
- MC DOWALL, David (2000) **Kürtler**, İstanbul: Avesta Yayınları.
- MELİKOFF, Irene (1993) **Uyur İdik Uyardılar**, İstanbul: Cem Yayınları.
- MILBRATH, Lester (1982) **Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?**, New York: State University of New York.
- MUMCU, Uğur (1991) "Kürt-İslam Sentezi", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1991
- NIE, N., S. VERBA ve P. E. CONVERSE (1969) **Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı**, (Çev. İ. Turan ve T. Karamustafaoğlu).
- NIGOSIAN, Aram (1996) "Turkey's Kurdish Problem: Recent Trends", in Robert OLSON, **The Kurdish Nationalist Movement in The 1990's**, The University Press of Kentucky, pp. 38-49
- ÖZBUDUN, Ergun (1975) **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- ÖZDAĞ, Ümit (1995) **Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu**, Ankara: Türk Metal İş Sendikası Yayını.

- PERİNÇEK, Doğu (1991) “Kürdistan Sömürgeci Tezi Çıkmazda”, **Teori**, Kasım 1991 s. 9-27
- POWELL, G. Bingham (1990) **Katılma ve Karışıklık**, (Çev. Mehmet Turan), Ankara: S Yayınları.
- SENCER, Muzaffer (1971) **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul: Geçiş Yayınları.
- TİMUR, Taner (1996) **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara: İmge Yayınevi.
- TOROS, A ve A.Y. CİVELEK (2001) **Nüfus ve Kalkınma**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü.
- TÜSES (1999) **Türkiye’de Siyasal Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni**, İstanbul: TÜSES Yayınları.
- YALÇIN-HECKMAN Lale (2002) **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YÜCEKÖK, Ahmet (1987) **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- XEMGİN, Etem (1997) **Osmanlı Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi**, Cilt III, İstanbul: Doz Yayınları.

DEMOKRASİ VE EĞİTİM

Yücel CAN*

İbrahim BİRİ**

ÖZ

Bu çalışma, lise öğrencileri arasında insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi kültürü, demokratik yönetim ve çoğulculuk gibi demokratik değerlerin benimsenme düzeyindeki farklılaşmayı belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Ankara'daki üç devlet lisesinde (Çankaya Lisesi, Farabi Lisesi, Uluğbey Lisesi) okuyan 268 öğrenciye anket formu uygulanmış, alınan cevaplar SPSS paket programında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, demokratik değerlerin benimsenmesi konusunda üç okul arasında bir farklılaşmadan çok, bütün okullar için, demokratik değerlerin benimsenmesinde önemli eksikliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

***Anahtar kelimeler:** Demokrasi, Eğitim, Demokrasi Eğitimi, Demokratik Değerler.*

DEMOCRACY and EDUCATION

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the difference among high school students in terms of their acceptance levels of democratic values such as human rights, superiority of law, democracy culture, democratic rule and plurality. For this aim, a questionnaire was administered to a total of 268 students from three public high schools (Çankaya High School, Farabi High School and Uluğbey High School) in Ankara. The data obtained were analysed by using SPSS. The findings of the study indicate that there are no statistically significant differences among the high school students involved in terms of their acceptance of democratic values. However, it is also found that for all students, there are serious problems associated with the acceptance of democratic values.

***Key Words:** Democracy, Education, Democracy Education, Democratic Values.*

* Dr., Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

** Araş. Gör., Hacettepe Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Sokakta karşılaştığımız herhangi birine sorsanız size demokrasinin insanlar için en ideal yönetim biçimi olduğunu söyleyecektir. Demokrasinin en ideal yönetim biçimi olduğu konusunda bu derece geniş bir mütabakat varken, makro boyutta dünya sistemindeki insan hakları ihlallerinden, mikro boyutta ise gündelik hayattaki basit hak ihlallerine kadar yaşanan antidemokratik uygulamaları açıklamak nasıl mümkün olacaktır? Teori ile pratik arasında hemen her konuda bir paradoksun varlığı bilinmekle birlikte, teori ile pratik arasındaki paradoksun bu kadar yoğun yaşandığı başka bir alan daha bulmak oldukça zordur.

Paradoksun bu kadar yoğun yaşanmasını pek çok nedenle açıklamak elbette mümkündür. Biz lise öğrencilerinin demokratik değerleri benimseme düzeylerini araştırma konusu yaptığımız bu çalışmada, gelir ve eğitim değişkenleri etrafında bir analiz yapmayı tercih etmiş bulunmaktayız. Farklı sınıflara ve farklı eğitim düzeylerine mensup anne babaların çocukları olan öğrencilerin demokratik değerleri benimseme düzeylerinin hangi şekillerde farklılaştığının görülmesi amaçlanmış bulunmaktadır.

Bu kabulden hareketle, elde edilen sonuçlar araştırma verilerinin yorumlandığı bölümde ayrıntılı olarak verilmiştir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Demokrasi, üzerinde en çok görüş belirtilen konuların belki de başında gelmektedir. Üzerinde bu kadar çok konuşulan ve kalem oynatılan bir konuda görüş beyan etmenin getireceği sorumluluğun büyüklüğü apaçık ortadadır. Demokrasiyi yönetimde halkın egemen olduğu yönetim biçimi olarak tanımlamak mümkündür (Erdoğan 1990:316). Bununla beraber daha kapsamlı ve fonksiyonel bir demokrasi tanımı oluşturabilmek için literatürde yer alan demokrasi tanımlarını analiz etmekte yarar vardır.

Bir fikir ve bir pratik olarak demokrasinin kökenleri M.Ö. beşinci yüzyılda Yunanistan'da görülen şehir devletlerine kadar uzanır (Marshall 1999:140). Bununla birlikte, çağdaş demokrasi anlayışı antik Yunan demokrasisinden büyük farklılıklar sergilemektedir. İngiltere'de on yedinci yüzyılda ortaya çıkıp yavaş yavaş bütün dünyanın benimsediği model haline gelen demokrasi bir temsili demokrasi türüdür. Bu sistemde yurttaşlar ülke yönetiminde, alınacak kararlarda kendi düşüncelerini ve çıkarlarını temsil edeceklerine inandıkları politikacıları seçerek yönetime katılırlar.

Bireylerin yaşayacağı ortam açısından ise demokrasi; insanların sadece vicdanlarının sesini dinledikleri, yönetimin kişilerin rızasıyla oluştuğu ve

zorlamanın ortadan kalktığı bir ideal ortamdır. Diğer yandan yaşam tarzı olarak demokrasi, herkesin kendi hayatını yaşamakla birlikte ortak bir hareket tarzı da geliştirebileceği varsayımına dayanan sistemdir. Eğer gerçekten insanların birbirlerinin fikirlerine saygısı var ise bireyin özgür bir etik anlayışı olacak şekilde ortak bir hak ve hürriyetler sistemi bulunabilir (Lindsoy 1973:52).

Demokrasinin bir fonksiyonu da eşitliktir. Demokrasi hiçbir sınıf, zümre ya da şahsa imtiyaz tanımaz. Doğum, rütbe ve servet ayrımı yapmaz. Bütün fertler aynı bireysel ve sosyal haklara sahip olmakla birlikte bu hakları anayasal teminat altına alınarak siyasal haklar tanınmıştır. Bu haklar ölçüsünde demokraside politik kurumların ve anayasanın insan tabiatına dayandığı inancı temel misyondur (Dewey 1962:20)

Demokrasi teriminin erdemine artık o kadar çok sayıda siyasal sistem ve ideoloji sahip çıkmaya başlamıştır ki, bu sözcüğün gündelik kullanımının fiilen anlamsızlaşmaya yüz tuttuğu söylenebilir. Dolayısıyla her türlü siyasal düzenlemeyi meşrulaştırmak için demokrasi terimine başvurulması çok sık rastlanan bir durum olmaktadır.

Demokrasinin geçerliliğini, iktidarın halk kitlelerine ne kadar yayıldığını, sıradan insanların nasıl bir rol oynadığını sorgulayan düşünürlere de rastlanmaktadır. Bunların en tanınmışlarından biri olan Wright Mills (1974)'e göre, modern sanayi devletlerinin demokrasileri güçlü çıkar gruplarının değişik koalisyonlarından başka bir şey değildir. Büyük iş çevreleri, ordu ve hükümetten oluşan iktidar elitleri demokratik siyasal pratikleri yok saymaktadırlar. Bu toplumlarda yurttaşlar uysal ve aciz varlıklar haline gelmişlerdir.

1.1. Konu

Araştırmanın konusunu; lise öğrencileri arasında insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi kültürü, demokratik yönetim ve çoğulculuk gibi demokratik değerlerin benimsenme düzeyi oluşturmaktadır. Bu konuda ülkemizde ortaöğretim gençliği (San 1985) ve yükseköğretim gençliği düzeyinde (Korkut 1984 ve Büyükkaragöz 1985) araştırmalar yapılmıştır.

1.2. Amaç

Ankara'daki devlet liselerinde okuyan öğrencilerin demokrasi anlayışlarını ve demokratik değerleri benimseme düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğrencilerin demokratik değerleri benimsemeleri konusunda aile ve okulun etkisi ne yönde olmaktadır?
2. Ailede ve okulda öğrenciler karar alma sürecine dahil edilmekte midirler?
3. Düşünce ve ifade özgürlüğü, insan hakları, farklılıklara hoşgörü, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, toplumsal sorunlara ve çevreye duyarlılık, sivil toplum gibi demokratik değerler öğrenciler tarafından benimsenmiş midir?
4. Demokratik değerlerin benimsenmesi konusunda okullar arasında bir farklılaşma var mıdır?

1.3. Problem

Günümüzde insan hakları ihlallerinin hat safhaya ulaştığını kolayca gözlemlenmektedir. Ülkeleri yöneten yöneticiler eliyle yapılan insan hakları ihlallerinden tutun da, iki insan arasında yaşanan ihlallere kadar pek çok örnek vermek mümkündür. İnsan hakları ihlallerinin azaltılması ancak demokratik değerlerin benimsenmesiyle mümkün olacaktır. Demokratik değerler ilk olarak ailede kazanılmaya başlar, buna okul boyutu eklenir ve daha sonra da çevre boyutu devreye girer. Demokratik değerlerin bireyler tarafından içselleştirilebilmesi, demokratik değerlerin benimsendiği bir aile, okul ve çevrenin varlığına bağlıdır.

1.4. Sayıtlı

Araştırmanın planlanıp yürütülmesinde, bulguların analiz edilip yorumlanmasında şu sayıtlıdan hareket edilmiştir:

1. Tutum ölçeğinin hazırlanmasında Thurstone tipi ölçek geliştirme, Likert tipi ölçek geliştirme ve Guttman tipi ölçek geliştirme (Kağıtçıbaşı 1988:113-118) yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu sentez sonucunda ortaya çıkan ölçek öğrencilerin demokratik tutumlarının ölçülmesi için yeterli bulunmuştur.
2. Öğrencilerin ölçeğe verdikleri cevapların doğru ve güvenilir olduğu,
3. İlgili liselerde öğrenim gören öğrencilerin demokratik tutumlarını herhangi bir ideoloji ve baskı grubunun etkisi altında kalmadan yansıtabileceği,

4. Demokrasinin her dđnem için geçerli olan fonksiyon, ilke ve değer sistemlerinin bugđn için de geçerli olduğu varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırma 2003-2004 օđretim yılında ankaya Lisesi, Farabi Lisesi ve Uluğbey Lisesi'nde okuyan ve օrnekleme giren 268 օđrenci ile sınırlandırılmıştır.

1.6. Yօntem

Araştırmanın evreni Uluğbey Lisesi, Farabi Lisesi, ve ankaya Lisesi'nde okuyan օđrencilerdir. Bu liselerin araştırma birimi olarak seçilmesinin nedeni, օđrencilerinin alt, orta ve օst sınıfı temsil edici օzellikte olmalarındır. ankaya Lisesi օst, Farabi Lisesi orta, Uluğbey Lisesi ise alt sosyo-ekonomik dօzeyi temsil etmektedir.

Çalışma uygulamalı bir araştırma (survey) olup, verilere, օđrencilere uygulanan anket formları aracılığıyla ulaşılmıştır. Alan araştırmalarında genellikle bir toplumun, bir kurumun yapısı ya da kօuk bir grup içindeki etkileşim mekanizması gibi konular ele alınır (Gօke 1992:76). Araştırmanın evrenini bu օ lisede okuyan օđrencilerin tamamı oluşturmaktadır. Bu օđrenciler arasından tabakalı օrnekleme (ingı 1994:83) yօntemiyle belirlenen iki yօz altmış sekiz օđrenci araştırmanın օrneklemini oluşturmaktadır. Toplam 268 օđrenciye anketin uygulandığı araştırmada; okulların օđrenci sayılarıyla orantılı olarak, ankaya Lisesi'nden 115, Farabi Lisesi'nden 81 ve Uluğbey Lisesi'nden 72 օđrenciye anket uygulanmıştır. Veriler SPSS proğramında analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Veri analiz, verilerden uygun istatistiksel teknikler kullanarak bilimsel geçerliliğe sahip sonuçlar çıkarma sۆreci olarak tanımlanabilir (Bօyօkօztürk 2003:7).

2. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bօlۆmünde օđrencilere uygulanan anket formlarından elde edilen verilerin yorumlanması yapılmıştır. Verilerin analizi SPSS paket programı bۆnyesindeki 'crosstabs' kullanılarak yapılmış, ancak tabloların çok yer kaplaması nedeniyle bulguların sۆzel olarak yۆzdelik oranlarla ifadesi yoluna gidilmiştir.

2.1. Araştırma Evreninin Demografik Özellikleri

Bu bölümde, ailelerin birey sayıları, ailelerin gelir düzeyi, öğrencilerin anne babalarının öğrenim durumları ve anne babaların mesleklerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Ailedeki fert sayısı incelendiğinde Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin ailelerinin daha çok üç, dört ve beş kişiden, Farabi Lisesi'nde okuyan öğrencilerin ailelerinin dört, beş ve altı kişiden, Uluğbey Lisesi'nde ise dört, beş ve altı kişilik ailelerin yanında yedi kişiden oluşan ailelerin de azımsanmayacak sayıda olduğu görülmüştür. Bu durum bize üst sınıfa mensup ailelerin birey sayılarının daha az kişiden oluştuğunu, orta ve alt sınıfa gidildikçe aile fertlerinin sayısında bir artış olduğunu göstermektedir.

Ailelerin aylık gelirine baktığımızda, araştırmanın başında dile getirilen; Çankaya Lisesi'nin üst, Farabi Lisesi'nin orta ve Uluğbey Lisesi'nin alt sınıfa mensup ailelerin çocuklarının okuduğu okullar olduğu şeklindeki, temel sayıtlarımızdan birinin büyük oranda doğrulandığı görülmektedir. Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin % 73.9'u bir milyar ve üzerinde gelire sahip ailelerden gelirken, Farabi Lisesi'nde okuyan öğrencilerin % 62.1'i beş yüz milyon ile bir milyar arasında gelire sahip ailelerden, Uluğbey Lisesi'nde okuyan öğrencilerin ise % 77.8'inin üç yüz ile beş yüz milyon arasında gelire sahip ailelerden geldiği görülmüştür.

Babanın öğrenim durumuna ilişkin veriler, Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin babalarının %10.7'sinin, Farabi Lisesi'nde okuyan öğrencilerin babalarının %28.4'ünün, Uluğbey Lisesi'nde okuyan öğrencilerinin ise %59.7'sinin babalarının ilkökul mezunu olduğunu göstermektedir. Buna karşılık Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin babalarının %46.4'ü, Farabi Lisesi'nde okuyan öğrencilerin %21'i, Uluğbey Lisesi'nde okuyan öğrencilerin babalarının ise sadece %2'si üniversite mezunudur. Okullar arasında babaların eğitim düzeyindeki farklılık bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Annenin öğrenim durumuna bakıldığında da, okullar arasındaki farkın devam ettiği görülmektedir. Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin annelerinin sadece %13.2'si ilkökul mezunu iken, Farabi Lisesi'nde okuyan öğrencilerin annelerinde bu oran %60.5'e, Uluğbey Lisesi'nde ise %81.7'ye çıkmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki, alt sınıfa inildikçe eğitim düzeyinde bariz bir düşüş yaşanmaktadır.

Sınıflar arasındaki farklılık baba mesleğine ilişkin verilerde de kendini göstermektedir. Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin velilerinin daha çok, yüksek statülü ve yüksek gelirli (diplomat, avukat, mütercim tercüman,

mali müşavir gibi) işlerde çalışırken, Farabi Lisesi'ndeki velilerin daha çok orta düzeyde devlet memuru olduğu görülmektedir. Uluğbey Lisesi'nde ise, okulun bulunduğu semtten kaynaklanan özel bir durumla karşılaşmaktadır. Velilerin %70.8 gibi önemli bir bölümü semtteki mobilya imalathanelerinde çalışmaktadırlar. Bu imalathanelerin özelliği düşük ücretle ve sosyal güvenceden yoksun şekilde işçi çalıştırmalarıdır (Can, 2003: 84)

Anne mesleğine ilişkin veriler, oldukça ilgi çekici bir sonuç ortaya koymaktadır. Uluğbey Lisesinden kendisine anket uyguladığımız yetmiş iki öğrencinin yetmiş bir tanesi yani %98.6'sı annesinin ev hanımı olduğunu söylemiştir. Çankaya Lisesi'nde bu oran %64.9, Farabi Lisesi'nde ise %88.9'dur.

2.2. Aile İçi Demokrasi

Aile günümüzde hem şiddetle saldırıya uğramakta hem de savunulmaktadır. Kadınları baskı altında tuttuğu, çocukları ezdiği, nevrozun yayılmasına meydan verdiği için kınanmakta; öte yandan suç işlemeyi engellediği, ahlakın temellerini sağlamlaştırdığı ve uygarlığın sürüp gitmesini sağladığı için övülmektedir (Poster, 1989:23). Aile çocuğa belirli bir demokratik anlayış kazandırdıktan sonra çocuk toplumla içli dışlı olmaya başlar (Dewey 1921:95) Bu bağlamda bu bölümde, ailede karar alma sürecinin nasıl işlediğine ve anne babaların çocukların fikrini alma konusundaki tutumlarına yer verilmiştir.

Öğrencilerin ailenizde kararları kim alır biçimindeki soruya verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde, aşağı yukarı bütün okullarda benzer bir durumla karşılaşmıştır. Buna göre, bütün okullarda ailelerin %50'si aile içinde aldıkları kararlarda çocuklarının fikrine başvurmamaktadırlar. Demokratik değerlerin ilk olarak ailede kazanılmaya başlandığını düşündüğümüzde, durumun aileler açısından pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir.

2.3. Okulda Demokrasi

Okul yönetimine fikrinizi söyler misiniz, şeklindeki soruya, her üç lisenin öğrencilerinin de verdikleri cevapların olumsuz yönde olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Bu sonuç bize öğrencilerin okullarını ilgilendiren konulara ilgisizliklerini ve okullarının sorunlarına karşı duyarsızlıklarını göstermektedir. Ayrıca Illich (1998:7)'in okullaştırmanın eğitimle aynı anlama gelmediği yönündeki iddiasını hatırlatmaktadır. Okul toplumsal sorunlara karşı duyarlı, sorgulayan, taleplerini dile getirebilen bireyler

yetiştirme yerine; okulu statükonun korunmasında bir araç olarak mı görmektedir, sorusunu sormaktan kendimizi alamıyoruz.

2.4. Öğrencilerin Demokratik Değerlere İlişkin Tutumları

Araştırmanın bu bölümünde; öğrencilerin insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi kültürü, demokratik yönetim konularındaki tutumlarına ve bu konularda okullar arasındaki farklılaşma ve benzerliklere yer verilmiştir.

Demokrasinin en ideal yönetim biçimi olduğu biçimindeki yargıya her üç lisenin öğrencileri de büyük oranda katıldıklarını belirtmişlerdir. Büyükkaragöz (1995) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Zaten yazımızın başında da söylediğimiz gibi demokrasinin en ideal yönetim biçimi olduğu konusunda insanlar hemfikirdir, ancak sıra demokratik değerlerin benimsenmesine geldiğinde durumun farklılaştığı görülmektedir. Gömleksiz (1988) tarafından yapılan bir çalışmada da, öğrencilerin demokrasi ilkelerine katılımları ile davranışları arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Bu konuda her üç lisede de, kararsız olduğunu söyleyenlerin oranı hiç de küçümsenmeyecek miktarlara ulaşmaktadır.

Temel demokratik değerlerden biri olan farklı düşüncelere saygı konusunu öğrencilerin hala içselleştiremedikleri ortaya çıkmaktadır. Farklı düşüncedeki bir insanı olduğu gibi kabul ederim, diyenlerin oranı Çankaya Lisesi'nde %44.2'de, Farabi Lisesi'nde %43.2'de, Ulugbey Lisesi'nde ise %51.4'de kalmaktadır.

Aynı konuya ilişkin bir sonraki, farklı düşüncedeki insanlara saygı duymak gerekir, biçimindeki ifadeye, kararsızım ve katılmıyorum, diyenlerin oranın fazlalığı da dikkatimizi çeken bir başka konudur.

Farklı din ya da etnik gruptan biriyle evlilik konusuna öğrencilerin kısmen sıcak baktıkları görülmektedir. Farklı din ya da etnik gruptan biriyle evliliğe taraf olanların oranı Çankaya Lisesi'nde %81.7, Farabi Lisesi'nde %65.4, Ulugbey Lisesi'nde ise %69'dur.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği konusunda, her üç okulda da öğrencilerin büyük bir kısmı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasını istediklerini belirtmişlerdir. Ancak bu sorunun ardından sorduğumuz bir sonraki, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasını neden istiyorsunuz, şeklindeki soruya verdikleri cevaplar bize, öğrencilerin Avrupa Birliği'ne üye olmayı istemelerinin ardında demokrasiye ilişkin endişeler olmadığını göstermektedir. Çünkü Çankaya ve Farabi liselerindeki öğrenciler ekonomik

kaygıları %60 gibi bir oranla öne çıkarmışlardır. Uluğbey Lisesi'ndeki öğrencilerin ise kaygıları daha çok demokrasiye ilişkindir.

Demokrasi eğitiminin ailede başlayıp okulda devam ettiği gerçeğinden hareketle, demokratik bir mekanizma olan okul temsilciliği sorusuna alınan cevaplar sonucunda, okulların bu konuda pek iç açıcı bir durumda olmadıkları görülmüştür. Çankaya Lisesi'nde öğrencilerin sadece %20.9'u, Farabi Lisesi'nde ise %23.5'i okul temsilciliği mekanizmasının işlediğini söylemişlerdir. Uluğbey Lisesi'nde ise farklı bir durumla karşılaşmış, öğrencilerin soruya cevaplarının %63.9 gibi yüksek bir orana ulaştığı görülmektedir.

Öğrencilerin gelecek konusunda ne düşündükleri sorusuna verdikleri cevaplardan, geleceğin bu günden daha kötü olacağını söyleyenlerin oranının hiç de küçümsenmeyecek boyutlarda olduğunu görüyoruz. Bu oran Çankaya Lisesi'nde %29.2, Farabi Lisesi'nde 22.2, Uluğbey Lisesi'nde ise %23.6'dır.

Demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olan sivil toplum kuruluşları hakkında her üç okulda da, öğrencilerin yaklaşık %50'si sivil toplum kuruluşu kavramının ne olduğunu bilmediklerini belirtmişlerdir.

Bu sorunun devamı niteliğinde, bildikleri bir sivil toplum kuruluşunun adını yazmalarını istediğimizde, hiç bir sivil toplum kuruluşunun adını bilmeyenlerin oranının yüksekliği dikkatimizi çekmiştir. Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin %72.2'si, Farabi Lisesi'nde okuyan öğrencilerin %55.6'sı, Uluğbey Lisesi'nde okuyan öğrencilerin ise %61.1'i hiç bir sivil toplum kuruluşunun adını bilmediklerini söylemişlerdir.

Sivil toplum kuruluşları yoluyla örgütlenmenin demokratik değerleri benimsemenin önemli bir göstergesi olduğu düşüncesinden hareketle, öğrencilere herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olup olmadıkları sorulmuştur. Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olmayanların oranının çok yüksek oluşu (Çankaya Lisesi %84.3, Farabi Lisesi %88.9, Uluğbey Lisesi %83.3), bizi öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına karşı ilgisiz oldukları sonucuna götürmektedir.

Türkiye'nin sorunlarına hangi kurumun çözüm getirebileceği yönündeki soruya, Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrenciler arasında, ordu, diyenlerin %26.6 gibi bir orana sahip olduğunu görüyoruz. Bu soruya Farabi Lisesi'nde okuyan öğrenciler %50 ile, Uluğbey Lisesi'nde okuyan öğrenciler ise %43.1 ile hükümet, demişlerdir.

Demokratik tutum en az kendi çıkarları kadar başkalarının haklarını da gözetmeyi gerektirir. Bu kabulden hareketle öğrencilere, kendi çıkarlarını her şeyin üzerindedir, şeklindeki ifade hakkında ne düşündüklerini

sorduğumuzda, her üç lisede de öğrencilerin %50'si bu ifadeye katıldıklarını yani kişisel çıkarlarını her şeyin üzerinde gördüklerini belirtmişlerdir.

Kamu görevlilerinin seçiminde oy verme, modern demokrasilerde, en gözle görülür, en yaygın ve aynı zamanda en temel katılım biçimidir (Köker, 1993:15). Bu düşünceden hareketle öğrencilere oy kullanma konusundaki fikirleri sorulmuştur. Oy kullanmanın demokratik bir hak olduğunu söyleyenlerin oranının her üç lisede de düşük çıkması dikkatimizden kaçmamıştır. Bu oran Çankaya Lisesi'nde %33.3, Farabi Lisesi'nde %27.5, Uluğbey Lisesi'nde ise %36.1 olarak gerçekleşmiştir. Öğrenciler ülke politikalarının belirlenmesinde seçmenin gücünün farkında olmadıkları görülmektedir.

Çevrede olup biten sorunlara duyarlılık önemli bir demokratik tutum olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin çevreye karşı ne kadar duyarlı olduklarının bilgisine ulaşmak için sorduğumuz soruya aldığımız cevaplardan öğrencilerin çevrelerinde olup bitenlere karşı oldukça ilgisiz kaldıkları sonucu çıkmaktadır. Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin %70.8'i, Farabi Lisesi'nde okuyanların %63'ü, Uluğbey'dekilerin ise %56.9'u çevrelerine ilişkin sorunları şimdiki kadar yerel yöneticilere hiç iletmediklerini belirtmişlerdir.

İfade özgürlüğünün vazgeçilmez insan haklarından biri olduğu konusuna her üç lisedeki öğrenciler de büyük oranda katılmaktadırlar. Bu oran Çankaya Lisesi'nde %71.1, Farabi Lisesi'nde %64.2, Uluğbey Lisesi'nde ise %80.6 olarak gerçekleşmiştir. En yüksek oranın Uluğbey Lisesi'nden çıkması, alt sınıfta yer alan insanların kendilerini ifade etme isteği ve eksikliğiyle açıklanabileceğini düşünmekteyiz.

Demokrasinin önemli unsurlarından biri olan laiklik konusunun öğrenciler tarafından büyük oranda benimsenmiş olduğunu görüyoruz. Her üç lisede de öğrencilerin büyük kısmı devletin bütün dinlere eşit mesafede olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu oran Çankaya Lisesi'nde %81.4, Farabi Lisesi'nde %74.7, Uluğbey Lisesi'nde %69.4 olarak gerçekleşmiştir.

Toplumda adaleti sağlamanın kimin görevi olduğu yönündeki soruya, her üç lisedeki öğrenciler de büyük oranda mahkemeler, cevabını vermişlerdir. Mahkemelerin dışında güvenlik güçleri ve mafya cevabı verenlerin varlığı da dikkatten kaçmamaktadır. Özellikle Çankaya Lisesi'nde %15.7 gibi bir oranla mafya, cevabı verenlerin varlığı düşündürücü niteliktedir.

Öğrencilere fikir ve sanat eserlerinin yasaklanması konusunda ne düşündükleri sorulduğunda, fikir ve sanat eserlerinin yasaklanabileceğini

söyleyenlerin oranının yüksekliği dikkat çekmektedir. Çankaya Lisesi'nde okuyan öğrencilerin %51.8'i, Farabi Lisesi'ndekilerin %71.4'ü, Uluğbey Lisesi'nde okuyanların %55.9'u fikir ve sanat eserlerinin yasaklanabileceğini belirtmişlerdir.

Demokrasilerin insan doğası hakkında bazı varsayımları vardır. Bunlardan biri, insanların şans tanındığında, kendi kendilerini adil ve özgür bir biçimde yönetme yetisine genelde sahip olduklarıdır. Her üç lisede okuyan öğrencilerin büyük bölümü insanların kendi kendilerini yönetebileceği yönündeki demokratik varsayıma büyük oranda katılmaktadırlar. Çankaya Lisesi'ndeki öğrenciler %79.1, Farabi Lisesi'ndeki öğrenciler %74.1, Uluğbey Lisesi'ndeki öğrenciler ise %72.2 oranında bu varsayıma destek vermektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ankara'daki üç devlet lisesinde demokratik tutumlar arasındaki farklılaşmayı bulma düşüncesiyle yola çıkılan araştırmada, okullar arasında eğitim, meslek, gelir gibi demografik değişkenlerde bariz bir farklılaşma gözlenirken; bütün okullar için demokratik değerlerin benimsenmesinde önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Her üç okulda okuyan öğrenciler için de, ailede ve okulda demokratik değerlerin öğrencilere aktarılmadığı görülmektedir. Gerek evde gerekse okulda öğrenciler karar alma süreçlerinin dışında tutulmaktadırlar.

Buna bağlı olarak öğrenciler çevrelerinde olup bitenlere karşı duyarsız kalmakta, düşünce-ifade özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik değerlerin önemini anlayamamakta ve örgütlenme yoluyla sorunları çözebilecekleri yönünde bir özgüven duygusuna sahip olamamaktadırlar. Karar alma süreçlerinin dışında bırakılan öğrenciler demokratik değerlerin önemini kavrayamamaktadırlar.

Öğrencilerin demokratik değerleri daha fazla benimseyebilmeleri için, özellikle evde ve okulda karar alma süreçlerine dahil edilmeleri gerekmektedir.

SUMMARY

Although the aim of the study is to identify the differences among high school students in terms of their acceptance of democratic values, it is found that there is no significant difference but that there are serious problems related to the acceptance of certain democratic values. It is observed that democratic values have not been transferred to the high school students

sampled by their families and by the school personel. They are kept outside from the decision-taking process both in family and in school.

As a result, they become insensitive the events and they lack of self-esteem in order to solve a problem in an organized way. Thus, they could not comprehend the importance of democratic values.

In order to accept the democratic values, they should be involved in the decision-making process in home and school.

KAYNAKÇA

BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş ve Şahin KESİCİ (1998) **Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş (1995) **Yükseköğretim Programları Ve Demokratik Tutumlar**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener (2003) **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, Ankara:Pegem A Yayıncılık.

CAN, Yücel (2003) “Yoksulluğun Yeniden Üretildiği Mekanlar Olarak Kentler”, **Yoksulluk**, Cilt 2, İstanbul: Deniz Feri Yayınları.

ÇINGİ, Hülya (1994) **Örnekleme Kuramı**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları.

DEWEY, John (1921) **Democracy and Education**, New York: The Macmillan Company.

DEWEY, John (1962) **Özgürlük ve Kültür**, İstanbul: Çan Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa (1990) **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, İstanbul: Vahdet Yayınları.

GÖKÇE, Birsen (1992) **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**, Ankara: Savaş Yayınları.

GÖMLEKSİZ, Müfit (1988) **Demokratik Sınıf Ortamı Açısından Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Elemanları ve Öğrencilerinin Davranışlarının Değerlendirilmesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara:H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ILLICH, Ivan (1998) **Okulsuz Toplum**, İstanbul: Şule Yayınları.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1988) **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım.

- KÖKER, Levent (1993) **Demokrasi Nedir?** Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- KORKUT, Hüseyin (1984) **Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları**, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- LINDSOY, A.D. (1973) **Demokrasinin Esasları**, Ankara: Milli Eğitim B. Yayını.
- MARSHALL, Gordon (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MILLS, Wright (1974) **İktidar Seçkinleri**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- POSTER, Mark (1989) **Eleştirel Aile Kuramı**, Ankara: Ayrıntı Yayınevi.
- RAİF, B. Kamil ve B. Jülide MOLLAOĞLU (2000) **Demokrasi Dosyası**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- SAN, Coşkun (1985) **Gençlik ve Demokrasi Eğitimi**, Ankara: Türk Eğitim Derneği IX. Eğitim Toplantısı.
- TOURAINÉ, Alain (2002) **Birlikte Yaşayabilecek miyiz?** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ'NİN (GAP) UYGULANDIĞI BÖLGEDE AŞİRET VE AİLE YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER: DİYARBAKIR İLİ “ŞEYHDODA AŞİRETİ”

Rüstem ERKAN

Alpay O. OK**

ÖZ

Çok sektörlü, entegre bir bölgesel kalkınma projesi olan GAP'ın, uygulanmakta olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli toplumsal dönüşümlere yol açmaya başlamasıyla birlikte, bölgenin kalkınmasında ve toplumsal dönüşümünde büyük engellerle de karşılaşmaktadır. Bunlardan biri, kökeni göçebe ve yarı-göçebe toplumlara dayanan aşiretler, diğeri ise geleneksel geniş aile yapısıdır. Bu çalışma GAP'ın bölgedeki toplumsal yapıyı değiştirme yönünde karşılaştığı, değişmeye dirençli bu iki yapıdaki değişim sürecini ele almaktadır. Bu bağlamda Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde egemen olan Şeyhdoda aşireti seçilerek, bu aşirete mensup 105 aile üzerinde uygulamalı bir çalışma yapılmış ve bu yolla aşiret ve aile yapısında meydana gelen değişim tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Güneydoğu Anadolu Projesi, Geleneksel Aile, Sosyal Değişme

CHANGES IN THE TRIBAL AND FAMILY STRUCTURE IN THE SOUTHEASTERN PROJECT (GAP) IMPLEMENTATION REGION: THE CASE OF DİYARBAKIR PROVINCE “ŞEYHDODA TRIBE”

ABSTRACT

Southeastern Anatolian Project (GAP), a multi-sectional and integrated regional development project which targeted to give a way to significant social changes in the Southeast Anatolian Region. There are big obstacles in the region's development and social change. One of them is the tribes whose origins are based on nomadic and half-nomadic communities; the other is the traditional extended family

* Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

** Sosyolog-Eğitimci

structure. This study deals with the process of change with these two change-resistant structures which GAP faces in an attempt to change the social structure. Considering this, "Şeyhdoda" tribe, dominant in the town of Silvan, Diyarbakır has been taken as an example and a survey has been carried out on 105 families belonging to this tribe and it has been tried to diagnose the change in the tribal and family structures.

Key Words: *Tribe, Southeast Anatolian Project, Traditional Family, Social Change*

GİRİŞ

Türkiye'nin ekonomik olarak en az gelişmiş bölgesi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi aynı zamanda sosyal ve politik sorunların en yoğun yaşandığı bir merkezdir. Bölgenin az gelişmesinde birçok faktörle birlikte en önemli etken göçebe ve yarı göçebe toplumlara özgü olan aşiret yapılanmasının bölgede yüzyıllardır temel bir örgütlenme biçimi olarak varlığını sürdürmesidir.

Temelde bir kalkınma projesi olan GAP, bölgenin toplumsal yapısı üzerinde de köklü dönüşümlere yol açmaya başlamıştır. Çünkü kalkınma, salt fiziksel ve sosyal altyapının gelişmesi ve ekonomik olarak ilerleme anlamına gelmemektedir. Kalkınmanın son hedefi gelişmiş bir toplumsal yapının ve çağdaş yaşamın koşullarını oluşturmaktır. Böyle bir gelişme toplumsal yapının tüm kurum ve ilişkileriyle değişmesini ve yenileşmesini içerir. Uzun yıllardan beri bölgede egemen olan geleneksel kurum ve ilişkiler, GAP'ın etkisi ile de bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişimi, bölgenin modernleşmesinde en önemli engel olarak görülen aşiret ve geleneksel aile yapısında görmek olanaklıdır.

Bu çalışma, kalkınma sürecinde ciddi engeller yaratan aşiret ve geleneksel aile yapısındaki değişmeyi tespit etmeyi hedeflemektedir. Bir aşiretler mozaiki olan Güneydoğu'nun birçok bakımdan en önemli merkezi olan Diyarbakır'da Şeyhdoda Aşireti monografik örneklem birimi olarak seçilmiştir. Bu aşiretin çalışma konusu olarak seçilmesinin nedeni aşiret liderliğinin bir kadın tarafından üstlenilmiş olmasıdır. Bilindiği gibi aşiret liderliği geleneksel olarak erkekler tarafından yürütülmektedir. Bu aşirette ise bir kadının liderliği üstlenmiş olması aynı zamanda gelenekten kopuşu, dolayısıyla bir değişimi göstermektedir. Çalışma Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı bulunan aşiretin en büyük iki köyü olan 70 haneli Demirkuyu

köyü ile 60 haneli Kazandağ köyünde ve aşiretin Silvan ilçe merkezinde yaşayan toplam 105 aşiret mensubu hane reisi üzerinde yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Bir Modernleşme Projesi Olarak GAP

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapladığı alan "GAP bölgesi" olarak tanımlanmaktadır. Güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak'la sınırı bulunan bu bölgenin yüzölçümü 75.358 kilometrekare olup ülkemizin hem toplam yüzölçümünün hem de nüfusunun yüzde 9.7'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de sulanabilir 8.5 milyon hektar arazinin yüzde 20'si Aşağı Fırat ve Dicle Havzaları'ndaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesi'nde yer almaktadır.

Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bu bölge, insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinmektedir. GAP Bölgesi, tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçişi sağlayan bir köprü görevi görmüştür. Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Fırat ve Dicle Nehirleri GAP Bölgesi'nden geçer. Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan bu iki nehir, sularını Basra Körfezi'ne boşaltır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla daha az yağış almaktadır. Bu nedenle öncelikle bölgenin çok zengin su kaynaklarından olan Fırat ve Dicle nehirleri sularının, sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi ve bu arada düzensiz akışı olan bu iki nehrin sularının dizginlenmesi düşünülmüştür. GAP başlangıç olarak Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 proje demetinin toplamı olarak planlanmış ve kapsamında 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralının inşası öngörülmüştür (GAP,1998:17).

"Güneydoğu Anadolu Projesi" kavramı, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santralleri ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan ve yörenin topyekün sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesi olarak anlaşılmaktadır (GAP,1998:17).

Bütün kalkınma projeleri gibi Güneydoğu Anadolu Projesi de toplumsal yapıyı bilinçli ve planlı olarak değiştirmeyi amaçlamaktadır. Projenin bölgede geleneksel ilişkilerin çözülmesi, kentleşme oranının yükselmesi, girişimciliğin artırılması gibi temel hedefleri vardır. Kısaca

Türkiye genelindeki gelişmelere oranla bölgede yetersiz olan sosyal dönüşümü hızlandırmak projenin temel sosyal hedefidir. Bu çerçevede GAP bir modernleşme projesi olarak da ele alınabilir. “Batılı olmayan toplumlardaki değişim süreçlerini açıklamak amacıyla geliştirilen modernleşme kavramı her şeyden önce, ‘modern’ ve ‘geleneksel’ olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu tipleştirmede esas olarak modern toplum tipinin ne olduğu ifade edilmiş, geleneksel toplum ise bir tür ‘modern olmayan toplum’ biçiminde algılanmıştır” (Köker, 2004:40). Modernleşmenin temelinde akılcı ve pozitivist bir ruh yatmaktadır (Lerner’den aktaran Kongar, 1985:227).

Max Weber’in sosyal bilimlere kazandırdığı tarihsel bakış açısı, modernleşmeyi nasıl kavramlaştırdığımızı yakından etkilemiştir. Weber’e göre modern kapitalist ekonomik örgütün gerçekleşmesi için psikolojik, davranışsal ve sosyal koşulların bir arada bulunması gerekmektedir. Tembel, batıl inançlara sahip, başarısız ve rasyonel olmayan insanlar arasında böyle bir ekonomik örgütün gerçekleşmesi olanaksızdır. Belirli psikolojik, davranışsal ve sosyal koşullar olduğu zaman modern kapitalizm gerçekleşebilmektedir. Weber, modern kapitalizm için gerekli koşulların; rasyonel kapital hesaplaması ve iş yönetimi, bütün üretim araçlarının bulunması, rasyonel üretim tekniği, rasyonel hukuk, özgür emek ve emeğin ürünlerinin pazarlanması olarak sıralamaktadır (Weber, 1993:115-117).

Weber’e göre modern kapitalizmin gelişmesinde devletin modernleşmesi de önemlidir. Devletin modernleşmesi, merkezileşmesi ve örgütsel rasyonaliteyi tek bir merkezden yayılan bir biçimde tekilleştirmesinden geçmektedir. Devletin modernleşmesi, toplum üzerindeki egemenliğin evrimi ile olur. Bu modernleşme sonucunda egemenlik geleneksel töre, inanış gibi yollardan ayrılır ve giderek egemenliğin kaynağı hukuk olur. Kısaca modern devletin meşruluk kaynağı hukuk olmaktadır. Toplum, hukuka bağlı, saygılı kaldığı ve yaptığı işlerde hukukun üstünlüğünü tanıdığı için devleti, meşru olarak görür.

Modernleşme konusunda toplumları geleneksel ve modern diye iki gruba ayırarak sınıflamanın bazı yanlışlar taşıdığını belirten modernleşme kuramlarının önemli bir ismi olan M. J. Levy, modernleşmekte olan toplumların nasıl bir değişime uğradığını şöyle açıklamaktadır (Levy’den aktaran Kongar, 1985:235):

Modernleşmekte olan toplumlar görece olarak modernleşmiş toplumlarla ilişkiye geçince, modernleşme yönünde değişim kaçınılmazdır. Modernleşme sürecinde ailedeki değişim de kaçınılmaz olur ve bunun sonucunda bir gerilim ortaya çıkar. Yeni eğitim fırsatlarının ve alternatif iş olanaklarının bulunduğu

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

toplumlarda bu gerilimler bazı patlamalara yol açarlar. Aile gibi bazı toplumsal denetim merkezlerinin etkileri ortadan kalkarken, toplumsal denetim sorunları da toplumda en yüksek düzeye ulaşır. Modernleşmekte olan ülkelerde, ideal ve istikrarlı bir bireycilik yerine, aile gibi daha önce kararlarını içinde verdiği ortamlar yok olduğu için, kişi, toplumsal denetimin çözülmesinden doğan bir bireyciliğe sahip olur.

Güneydoğu Anadolu Projesi'ni, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını dönüştürmek için tepeden inme, yukarıdan aşağıya bir yaklaşıma sahip olduğu için, projeyi 1960'ların ulusal gelişme ve bütünleşme ideolojisinin bir uzantısı olarak gören yaklaşımlar da vardır (Keyder, 1993).

Bölgede egemen olan pre-kapitalist ekonomik yapının değiştirilerek, modern kapitalist ilişkilerin gelişmesi için gerekli olan sosyal yapının ortaya çıkarılmasını hedefleyen GAP'ın ekonomik ve sosyal sektörlerde şu anki gerçekleşme oranının ulaştığı düzey Tablo1'de verilmiştir.

Tablo 1. GAP'ın Sektörler Bazında Maliyet ve Gerçekleşme Oranı

	Toplam Maliyet (İhtiyaç)	2001 Yılı Sonuna Kadar Kümülatif Yatırım	Gerçekleşme Yüzdesi (%)
EKONOMİK SEKTÖRLER			
Tarım	6 811 714	1 144 319	16.8
Madencilik	522 393	530 243	100.0
İmalat	1 005 673	408 021	40.6
Enerji	7 236 872	5 696 882	78.7
Ulaştırma-Haberleşme	4 982 234	1 677 455	33.7
Turizm	37 823	9 495	25.1
Toplam	20 596 708	9 446 416	46.0
SOSYAL SEKTÖRLER			
Konut	217 702	76 730	35.2
Eğitim-Sağlık	597 004	507 231	85.0
Diğer Kamu Hizmetleri	1 094 444	781 478	71.4
TOPLAM	1 909 150	1 369 288	71.7
GENEL TOPLAM	22 505 859	10 831 855	48.1

Kaynak: GAP web sitesi (www.gap.gov.tr)

Fırat ve Dicle nehirlerinin Türkiye sınırları dahilindeki ortalama su potansiyeli yılda 52,9 milyar m³ olup, ülkenin toplam potansiyelinin

%28'ini oluşturur. GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli bölgede gelir düzeyini 5 kat arttıracak ve 2005 yılında 9 milyonu aşacak olan bölge nüfusunun yaklaşık 3.5 milyonuna iş imkanı yaratacağı öngörülmektedir. GAP kapsamında 2001 sonuna kadar yaklaşık 10 katrilyon 831 trilyon 855 milyar TL. harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme oranı % 48.1 düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Sektörler baz alındığında, ekonomik sektörlerde gerçekleşme oranı toplamda %46' ya ulaşmıştır. Ekonomik sektörler ayrı ayrı bakıldığında projenin tamamlanma oranları tarım projeleri bakımından %16.8, madencilik sektöründe %100, imalat sektöründe %40.6 , enerji sektöründe %78.7, ulaştırma-haberleşme sektöründe %33.7, turizm sektöründe ise %25.1 düzeyindedir. Sosyal sektörlerin gerçekleşme durumu ise toplamda %71.7' ye ulaşmıştır ve sektörler göre tamamlanma oranı şu şekildedir: Konut sektöründe %35.2, eğitim-sağlık sektöründe %85 ve diğer kamu hizmetlerinde %71.7 (www.gap.gov.tr).

1.2. Aşiret Kavramının Tanımlanması

Arapça'da "aşıra" kelimesinden gelen aşiret Türkçede "kabile, aile" anlamına gelmektedir. Birçok araştırmada kabile, büyük aile anlamında kullanılmaktayken, sosyoloji literatüründe genellikle göçebe ve yarı-göçebe toplulukları ifade etmekte kullanılmaktadır (Türkdoğan 1998:21). Develioğlu, Osmanlı Türkçesi sözlüğünde kabileyi "iptidai ve göçebe insanlarda aynı soydan sayılan ve bir başa itaat eden insan topluluğu" olarak tanımlamaktadır (Develioğlu, 1970:572). Develioğlu bu tanımda kabîle, aşiret ve boyu aynı anlamda kullanılmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtlarında da oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin aynı anlamda kullanılan kelimeler oldukları görülmektedir (Türkay 1979:17). Kamus-i-Türki de aşireti bir asıldan çıkmış, birlikte yaşayan ve birlikte konup göçen topluluk veya oymak biçiminde tanımlamaktadır. Bu tanımlamada da aşiret ile kabile arasında bir farklılık görülmemekte ve birbiriyle eş anlamda kullanılmaktadır. Meydan Larousse'da ise aşiret, aynı bölgede ortak bir toplumsal düzen içinde yaşayan ve aynı soydan gelen aileler bütünü, boy, uyruk tarzında tanımlanmaktadır. Meydan Larousse açısından, aşiret ya da kabilenin göçebe ve yarı-göçebe hayat yaşayan toplulukları ifade ettiği anlaşılmaktadır. İslam Ansiklopedisi'ne göre aşiret kelimesi büyük aile anlamında değil, göçebe veya yarı göçebe hayat yaşayan oymak ve boy karşılığında kullanılmaktadır. "Aşiret Arap kabile topluluklarında ilk ve en küçük birim olarak kabul edilir" (Erkan ve Bozgöz,1993:175).

Türk sosyolojisinde aşiret ve kabile kavramları üzerinde ilk sistematik çalışmaları yapan Gökalp'in, toplumları gruplandırırken (içtimai zümre)

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

çıkış noktası olarak İslam öncesi Arap toplumundaki kabile sınıflandırmasını temel aldığı görülmektedir. Gökalp'e göre sosyal grupta (içtimai zümre) eğer ağırlık noktası Semiyeye (klan) ise Gökalp ona 'semiyevi aşiret', ağırlık noktası Amare (konfederasyon) ise buna da 'amarevi aşiret' adını veriyor. Eğer ağırlık noktası kabiledede ise buna da 'kabilevi aşiret' diyordu. Gökalp bu tanımlamalarını Türk, Arap ve Kürt aşiretleri için örneklendirmiştir (Gökalp, 1992:17-21).

Gökalp'in sistematüğinde aşiret, büyüyerek devlete dönüşen siyasi yapıdaki aile birliklerinden oluşmuş toplumsal bir gruptur. Gökalp'in birbiri içinde bulunan zümreler olarak tanımladığı ve kavmi aşiret olarak adlandırdığı aşiret yapısı ona göre "Kürt aşiretlerinin yapısı için geçerli olmakla birlikte bu sınıflama aynen Türk toplum yapısı için de geçerlidir." (Gökalp,1992:18)

İslam öncesi Arap toplumsal örgüt şemasında kabile, şa'b ve cumhur, piramidin en büyük segmentlerine verilen isimlerdir. Kabile ve şa'b kelimelerinin çoğul biçiminde Kur'an'da geçtiği görülmektedir (Kur'an-ı Kerim 49:13). Etimolojik olarak 'köklere, budaklara' ayrıldı' anlamında kullanılan 'teşa'aba' fiili de ş-a-b fiilinden türemiştir. Kabile terimi Kuzey Arapçasında ise akrabalık bağından daha çok coğrafi bir birliktelik anlamına gelmektedir.

Kabile ve aşiret kavramları arasındaki fark, yapılan bütün çalışmalarda açık olarak ortaya konmamıştır. Bazı araştırmacılar aşiretlerin kabilelerden, bazıları ise kabilelerin aşiretlerden meydana geldiğini savunmaktadır. Bu kavramlar arasındaki fark Türkiye'de aşiretler üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Bruinessen'in çalışmasında da kesinliğe kavuşmamıştır (Erkan ve Bozgöz, 1993:178).

Bruinessen, aşireti gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik) kendine özgü bir iç yapıya sahip sosyo-politik bir birim olarak tanımlar. Doğal olarak aşiretler de kendi içlerinde alt-aşiretlere bölünmüşlerdir. Bu alt-gruplar da bir kez daha klan, sülale ve benzeri gibi daha küçük birimlere ayrılırlar (Bruinessen, 2003:82).

E. R. Leach 1938 yılında Kuzeydoğu Irak'ta yaşayan "Rewanduz Kürtleri" üzerine yaptığı erken dönem bir antropoloji çalışmasında aşireti, bir toplumsal birim olarak ele almakta ve şu şekilde açıklamaktadır. "Aşiret birimi bir veya daha fazla klandan oluşabilir ve bu klanlardan her birine taifa denir. Aşiret ile taifa arasındaki temel fark ise şudur: Aşiret özünde siyasal bir grubu tanımlarken, taifa akrabalık grubuna işaret eder. Taifa kendi içinde tira (kol) denen alt bölümlere ayrılır, ancak bu iki terimin birçok bağlamda

birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Tira, antropologların çok sık karşılaştığı bir akrabalık grubudur. Sıklıkla sülale grubu olarak adlandırılan bu grup, bir klandan sadece büyüklük ve grup içi siyasal uyum bakımından farklıdır. Siyasal bağların zayıflamasıyla birlikte bu iki tür grup arasındaki farklar kaybolmaya başlar” (Leach, 2002:34-35-36). Leach’in aşiret, taifa ve tira kavramlarının tanımları genel antropolojik sınıflandırmada kabile, klan, soy terimlerine denk düşmektedir.

Güneydoğu’da bir aşiret üzerine çalışma yapan Özer’in tanımlamasına göre ise aşiret “Çeşitli kan bağları ile birbirine bağlı, belli bir alan üzerinde kendilerine has bir yaşama tarzı ile hayvancılık yaparak yaşayan göçebe insan toplumdur.” Ancak daha sonra bazı aşiretlerin kısmen yerleşik hayata geçmesi ile yarı göçebe ve tarıma bağlı toplulukların da tanıma katılması gerektiğini belirtmiştir. Özer aşirette temel dört unsur ayırt etmektedir: kan bağları, belli bir alan, hayvancılık ve göçebelik ile kendine has yaşama tarzı (Özer, 1990:23-24).

Özer’e göre "Akrabalık bağına dayalı bu ilişkilerde statü doğuştan gelir; kendinden yaşlılara ve otoriteye mutlak itaat vardır. Karşılıklı ilişki ve çelişkilerde bir tür sosyal güvenlik mekanizması sayılan, ‘birlikte saldırı - birlikte savunma mekanizması’ gelişmiştir. Bu mekanizma, kan davalarının sayısını ve şiddetini arttıran bir unsur özelliğini taşır. Kan davaları telkin geleneği ile pompalanır ancak ekonomik ve sosyal nedenlere dayanır. Şan şeref, şöhret gibi değer yargılarına sıkı sıkıya bağlılık, kamu yazılı hukuku yerine, yazılı olmayan ceza ve ödüllendirmelerle ‘töre’ ve tabulara dönüşerek hüküm sürer. ‘Kana kan’, ‘intikam’ bunun en çarpıcı örneğidir”(Özer,1998:114).

Türkiye’de göçebe aşiretler üzerine saha araştırması yapan Beşikçi göçebe aşiret için şöyle bir tanımlama yapmaktadır. “Göçebe aşiret sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan tarımsal faaliyetlerin yalnızca küçük baş hayvancılığı kısmı ile uğraşan, hayvanlarına daha iyi otlaklar bulabilmek için mevsime ve bitki örtüsü durumuna göre yaylalardan steplere, steplerden yaylalara göçüp daima çadır hayatı yaşayan azçok kapalı bir ekonomiye sahip, kan akrabalığı ve birlik duygusu gibi bağlarla birbirine bağlı, daima bir şefe bağlanmayı tercih eden, okuması, yazması ve kültür seviyesi düşük geleneksel bir gruptur. Gerçek göçebelik ise böyle bir grubun yaşama düzeni, iktisadi, sosyal ve siyasal faaliyetleridir” (Beşikçi, 1969:192).

Genellikle aşiretlerin göçebe, yarı göçebe ve yerleşik aşiretler olarak ayrıldığını görmekteyiz. Aşiretlere tarihsel süreç içerisinde baktığımızda, bütün aşiretlerin başlangıçta göçebe olduğu, zamanla çoğunluğunun yerleşik hayata geçtiği görülmektedir. Bu geçiş kimi zaman doğal süreçte

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

gerçekleşirken kimi zaman da çeşitli nedenlerle otorite tarafından zorunlu iskana tabi tutularak gerçekleştirilmiştir. Bunun en iyi örneğini Osmanlı devletinin aşiretleri iskan politikasında görmekteyiz.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı iç bünyesinin bozulması sonucunda binlerce köy harap bir durumda bulunup ahalisi tarafından terk edilmişti. Gerek bu hususa hal çaresi olmak ve gerekse hala Anadolu ve Suriyede konar-göçer hayat yaşamakta devam eden ve zaman zaman yerleşik halka büyük zararlar veren aşiretleri yerleştirme ve iskan etme konusu devlet adamları tarafından düşünülmeye başlamıştı. Devlet, aşiretleri şu gaye ile iskana teşebbüs etmiştir: a) konar-göçer hayat tarzları dolayısıyla yerleşik halka zarar vermelerini önlemek, b) harap ve boş olan iskan merkezlerinin imar edilmelerini ve ekilmeyen toprakların işlenmesini temin etmek, c) devlet tarafından kontrol edilmesi zor olan şaki gruplarına ve Suriye'deki Arap bedevilerine karşı bir emniyet unsuru olarak set vazifesi görmelerini sağlamak (Orhonlu,1987:106-107).

1691'de başlayan aşiretlerin bu iskanında yerleşme yeri olarak bugün Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan birçok ilin, özellikle de Urfa ve Diyarbakır havalisinin bazı oymaklara iskan sahası olarak ayrıldığı görülmektedir (Orhonlu, 1987:117).

Kabile ve aşiretle ilgili bu açıklamalardan şu sonuç çıkarılabilir: Aşiret ve kabile kavramları genellikle aynı anlamda birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, Arap toplumundaki yapılanmayı açıklarken daha çok kabile kavramının, Türk ve Kürt toplumunda görülen yapıyı açıklarken ise aşiret kavramının kullanıldığı görülmektedir. Fakat Türk ve Kürt toplumundaki aşiret yapılanmasını açıklayabilmek için, Gökalp'in sınıflamasında olduğu gibi, kullanılan kavramların temel referansı Klasik Arap literatüründeki kabile sınıflamasıdır (Erkan ve Bozgöz,1993:179).

İster kabile ister aşiret kavramı kullanılsın, her iki kavram da tarihsel süreç içerisinde avcı-toplayıcı diye adlandırılan dönemde, göçebe ve yarı göçebe toplulukların sosyal özelliklerini açıklamak için kullanılmaktadır. Toplumların evrim süreci içerisinde belli bir dönemde ortaya çıkan bu yapı günümüzde de sanayi devrimini gerçekleştirememiş toplumlarda varlığını ve etkisini geniş ölçüde korumaktadır. Bu yapının etkisi bugün sadece Arap toplumlarında değil, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde zaman içerisinde yapısal değişime uğramakla birlikte etkisini büyük oranda sürdürmektedir.

1.3. Aile Kavramı ve Aile Türleri

Aile insanlık tarihi kadar eski olan ve bütün toplumlarda varolan bir kurum olmakla birlikte, toplumdaki topluma, zamandan zamana değişim göstermektedir. Toplumların kendi tarihsel süreçleri içerisinde de aile değişime uğramaktadır.

Sosyologlar, farklılaşmış, daha karmaşık toplumlarla uğraştıkları ölçüde, aile kurumunun üreme ve sürdürülme işlevi yanında “üretim” işlevine de ilgi göstermişlerdir. ‘Yapısal-fonksiyonel’ yaklaşım, belirli aile biçimlerinin belirli işlevleri yerine getirdiğini ve bu işlevlerin ailenin içinde bulunduğu toplum tipine uygun olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu görüşün özellikle üzerinde durduğu aile tipleri, kabaca, ataeril geniş aile ve çağdaş çekirdek aile olarak tanımlanabilir. Ataeril geniş aile, baba soyuna dayalı, yaşlıların gençler, erkeklerin kadınlar üzerinde kesin yetkesinin olduğu, tarıma dayalı topluluklarda egemen bir aile biçimi olarak tanıtılmaktadır. Ayrıca, bu aile biçimi, üretimi, tüketimi, eğitimi, sosyal güvenlik, koruma, üreme ve psikolojik tatmin gibi çok çeşitli işlevleri kendi bünyesinde toplamaktadır. Çağdaş çekirdek aile ise, birbirini özgürce seçen eşlerce, ana-baba ailelerinden bağımsız bir yerde kurulur ve daha geniş akrabalık çerçevesinde oldukça yalıtılmış bir görünüm taşır. Hareketli bir işgücüne gerek duyan ve statünün akrabalık ilişkilerine değil, kişisel yetenek ve becerilere göre elde edildiği endüstrileşmiş toplumlarda bu aile tipi egemendir. Ayrıca, farklılaşma ve uzmanlaşmanın ilerlediği sanayi toplumunda ailenin eğitim, üretim, sosyal güvenlik gibi işlevlerinin başka kurumlarca üstlenildiği ve ailenin sadece üreme, çocukların bakımı ve sosyalleşmesi, üyelerinin psikolojik gereksinmelerinin karşılanması gibi bazı sınırlı işlevleri olduğu bu kuramcılar tarafından ileri sürülmektedir (Kandiyoti,1984:17).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi aile genel olarak geleneksel geniş aile ve çekirdek aile olarak ikiye ayrılmaktadır. “Sanayileşmenin henüz tamamlanmadığı toplumlarda aile, kavram olarak ‘geniş aile’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Oldukça ilgi çekicidir ki, bu kavram asli yapı özellikleriyle bütün coğrafyalardaki tüm toplumlar için geçerli olmuştur. Nitekim İngiltere’den kıta Avrupa’sına, oradan Ortadoğu ve Uzak Asya’ya, Amerika’dan Afrika’ya aynı kavramlarla, aynı şekillerin ifade edilmek istendiğini görüyoruz. Geniş ailede devamlılık öylesine hakim bir özelliktir ki, ailenin kiminle başlayıp, kiminle bittiğini belirlemek oldukça zordur. Geniş aile veya birleşik ailede yaşlı-genç; eski-yeni birden fazla aile bir aradadır. Bu bir arada oluş sadece mekan beraberliğini ifade etmekle kalmaz,

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

sosyal ve ekonomik anlamda da tek merkezli bir müşterekliği ifade eder” (Sezal, 2003:138).

Geleneksel geniş aileye karşılık modern toplumlarda aile tipi çekirdek aile olarak görülmektedir. Özellikle sanayileşmiş toplumlarda egemen aile biçimi çekirdek ailedir. Çekirdek aile, eşler ve evlenmemiş çocuklardan oluşmaktadır. Geleneksel geniş aile kentleşme ve sanayileşme ile birlikte hemen hemen bütün toplumlarda yerini çekirdek aileye bırakmaktadır.

Bugün Türkiye’de egemen aile biçimi çekirdek aile olmakla birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde özellikle kırsal kesimde geleneksel geniş aile ağırlığını sürdürmektedir. Geleneksel geniş ailenin sanayileşme, modernleşme ve kalkınma önünde engel oluşturduğu ileri sürülmektedir. Kongar, geleneksel ailenin sanayileşme bakımından şu engelleri ortaya çıkardığını belirtmektedir: “1. Aile, kişisel katkıları ne olursa olsun bütün üyelerine yiyecek ve barınak sağlar. Bu sebepten fakir de tembel de aynı sosyal sigorta sisteminden yararlanırlar. Bu durum ise bireylerin çalışma arzusunu ve sosyal adaleti önler. 2. Çalışarak para kazanan üyelerin, kazançlarını bütün aile üyelerinin yararına birleştirmeleri beklendiğinden, kişisel özgürlük kısıtlanır. 3. Üyelerin meslekleri ve statüleri de ailece tespit edildiğinden, toplumsal hareketlilik önlenir. 4. Ailenin yaşama yeri de aile tarafından saptandığından coğrafi hareketlilik önlenmiş olur. 5. Aileye olan bağlılık ve zorunluluklar her türlü bağlılığın ve sadakatın üzerindedir. Bireylerin sahip oldukları değerleri aile saptar. Bu ise değişmeyi önler. 6. İltimas, vs. gibi kuralların hüküm sürdüğü toplumda geleneksel ailenin varlığı, bu tip aile o kuralları desteklediğinden, toplumun *status quo*’sunun devamına sebep olur” (Kongar,1986:27)

1.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyal Yapısı ve Bölgedeki Aşiretler

Tablo 2. GAP Bölgesi'ndeki İllerin Nüfusları ve Yıllık Nüfus Artış Hızları

	1990			2000			Yıllık Nüfus Artış Hızı		
	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy
Şanlıurfa	1.001.455	551.614	449.841	1.443.422	842.129	601.293	36,55	42,30	29,01
Diyarbakır	1.096.447	595.440	501.007	1.362.708	817.692	545.016	21,73	31,71	8,42
Gaziantep	1.010.396	738.245	272.151	1.285.249	1.009.126	276.123	24,05	31,25	1,45
Mardin	558.275	249.032	309.243	705.098	391.249	313.849	23,34	45,16	1,48
Adıyaman	510.827	222.102	288.725	623.811	338.939	284.872	19,98	42,26	-1,34
Batman	344.121	194.664	149.457	456.734	304.166	152.568	28,30	44,62	2,06
Şırnak	262.006	125.264	136.742	353.197	211.328	141.869	29,86	52,28	3,68
Siirt	243.435	110.221	133.214	263.676	153.522	110.154	7,98	33,13	-19,00
Kilis	130.198	87.219	42.979	114.724	74.985	39.739	-12,65	-15,11	-7,84

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından derlenmiştir.

2000 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre bölgenin en büyük nüfusa sahip ili Şanlıurfa'dır. Fakat kent nüfusu olarak en büyük kenti Gaziantep'tir. 1990-2000 yılları arasındaki nüfus artış hızına baktığımızda ise en yüksek nüfus artış hızına sahip iller sırasıyla %36.55 ile Urfa, %29.86 ile Şırnak ve %28.30 ile Batman'dır.

Görüldüğü gibi GAP Bölgesinin nüfusunda en büyük payı olan iller sırasıyla Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep'tir. Bu üç ildeki nüfusun toplamı GAP Bölgesi nüfusunun % 60'ından fazlasını kapsamaktadır. Bu üç kentin yüzölçümlerinin toplamı GAP alanı içinde % 55'lik bir oranı teşkil etmektedir. GAP Bölgesinde kentleşme oranına baktığımızda GAP' in en büyük üç kentinde kentleşme oranları; Gaziantep'te % 78,5 , Diyarbakır'da % 60, Şanlıurfa' da ise % 58,3'tür. 2000 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de kentte yaşayan nüfusun oranının % 64,9 olduğu göz önüne alındığında GAP Bölgesindeki Gaziantep ilinde kentleşme oranı Türkiye'deki kentleşme oranından % 14 daha yüksektir. Bu oranla Gaziantep sadece GAP Bölgesinde değil, Türkiye'nin diğer kentleri arasında da kentleşme oranı en yüksek kentler arasındadır. Diyarbakır'da kentleşme oranı % 60, Şanlıurfa'da ise %58,3'tür. Şanlıurfa'da kentleşme oranının düşük olmasıyla birlikte 1990 nüfus sayımıyla karşılaştırıldığında hızlı bir kentleşme sürecinde olduğu görülmektedir.

Bu üç kent sadece nüfus ve yüzölçümü olarak GAP içerisinde önemli bir yer tutmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik olarak da GAP Bölgesinin en önemli üç merkezi durumundadırlar. GAP Bölgesindeki imalat sanayi işletmelerinin yüzdesine baktığımızda bu işletmelerin % 57,8' i Gaziantep'tedir. Başka bir deyişle Gaziantep GAP Bölgesindeki diğer sekiz il toplamından daha fazla imalat sanayi işletmesine sahiptir.

GAP Bölgesi'ndeki sosyal yapının, gelenekçi yapının öğelerinin bir bütünü olarak ülkenin diğer bölgelerinden farklı bir konumda değerlendirilmesi; bölgenin sosyal yapısının kendine has niteliklerinin saptanmasını sağlamak yanında, ülkedeki sosyal örgütlenme biçimlerinin bütünlüğü kapsamında bir sistem içinde ele alınması da bölgenin sosyal yapısını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Türkoğan'a göre: "Sosyal yapı deyimi oldukça geniş ilişkiler ağını, toplum sistemindeki kurumlaşmayı ve değişmeyi içeren bir anlam taşır. Bu yönüyle bir toplumda her türlü değişme ve yeniliğin yapılması bir sosyal sistem içinde meydana gelir. Sosyal sistemleri iyi anlamak için toplum ile sosyal sistem arasındaki farka işaret etmek gerekir. Toplum, birlikte yaşayan ve faaliyette bulunan fertler grubudur. Bu gruplar içinde fertlerin çeşitli tutum ve davranışları karşılıklı uymalar yoluyla gelişir. Sosyal sistem ise, bir toplum içinde fertlerin örgütlenmiş tutum ve davranışlarıyla ilgili karşılıklı düzenlenmiş ideal

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

biçimlerden ibarettir. Yani bir toplum fertlerin örgütlenmesi olduğu halde, bir sosyal sistem fikirlerin örgütlenmesidir. Bu bakımdan sosyal sistem, toplum kültürünün bir yansımasıdır. Sosyal sistemler genellikle iki unsura sahiptirler. Bunlardan biri sosyal yapı, öteki ise toplumun değer yönelimidir (Oryantasyon). Rol, statü ve yetki sosyal yapıyı; gaye, hedef ve normlar ise toplumun değer yönelimlerini ortaya koyar. Bunlardan ilki (sosyal yapı) sosyal sistemin normatif değerlerini açıklarken, diğeri yani değer yönelimi toplum içindeki durumlara işaret eder. Kısacası sosyal yapı, herhangi bir sosyal grubun içe ait örgütüdür. Bu sebeple de grubun kendisiyle üyeleri arasında olan ilişkilerinin tümünün özelliğini yansıtır.” (Türkdoğan,1998:299-301) Bu çerçevede bölgenin sosyal yapısını değerlendirirken bir sosyal sistem içindeki ilişkiler düzeni olarak aşiret biçimlerinin bölgedeki sosyal grupların ve bu grupların üyeleri arasındaki ilişkilerin değer ve norm yapılarının bir bütünü temsil ettiğini söylemekle birlikte, aşiret düzeni olarak tanımlanan ilişkiler ağının değişimi de bölgenin temel toplumsal hareketliliğine kaynak olmaktadır. Bu nedenle bölgedeki aşiret yapısı mevcut sosyal yapının anlaşılmasında en temel unsurdur.

Bugün Güneydoğu Anadolu Bölgesi için geçerli homojen bir yapıdan söz etmek doğru değildir. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde genel anlamda geleneksel, toplumsal ve kültürel yapı henüz ağırlığını korumaktadır. Tarımda yarı feodal yapı, hayvancılıkta geleneksellik, yarı göçerlik ve hatta göçerlik bölgenin belirgin sosyo-ekonomik örgütlenme biçimleridir. Kökleri yüzyıllara dayanan bu örgütlenmenin doğal sonucu olarak da ağalık, şıhlık ve aşiret reisliği gibi geleneksel kurumlar henüz varlıklarını korumakta, giderek azalan oranlarda da olsa etkilerini sürdürmektedir. Göçer topluluklarda olsun, yerleşik topluluklarda olsun, ekonomik uğraşlarda temel amaç, aile-aşiret öz gereksinimlerinin giderilmesidir: pazara açılma, ülke ekonomisi ile bütünleşme oldukça sınırlıdır. Bu durum bireysel ya da grupsal tercihlerden ziyade sosyo-kültürel yapının bir sonucu olarak yaşanmaktadır. Örneğin, değişimin en ilkel yollarından olan takas sistemi bugün kırsal kesimde hala yaygın olarak kullanılmaktadır (Gökçe,1996:247).

Yörede yaygın olan kan bağına dayalı geleneksel aile, akraba, aşiret ve köy yapısı, bireysel davranışların önüne set çekmekte ve kişileri ait oldukları aile ve aşiret gibi toplumsal gruplarla özdeşleştirmektedir. Kısacası, kişilerin davranışları, toplumsal ilişkileri birey düzeyinde değil, ait olunan topluluk düzeyinde olmaktadır. Özgün bireysel davranışlar ve siyasi katılım çok sınırlıdır. Bu alanda davranış biçimini ve yönünü belirleyen aile, aşiret ya da köy reisi-ağasıdır (Gökçe,1996:247).

Yüzyıllardır temel toplumsal örgütlenme olan aşirete bağlılık, geçmişteki koruma ve dayanışma işlevini günümüzde geniş ölçüde yitirdiği gibi, ilgi ve çıkarların daha geniş ölçekte örgütlenmesi ve toplulukların kan bağına aşan bir bağlılıkla bütünleşmesi yolunda önemli bir engeldir. Daha yerinde bir deyişle, bir aşiretler mozayigi olan bölgede, bu bağlılık, bütünleştirici olmaktan çok, ayırıcı bir etken olarak rol oynamaktadır. Bu nedenle, sülale-aşiret gibi soy birliğine dayalı toplumsal alt bağlaşımlar, kır ve kent topluluklarının ortak amaçlar yönünde örgütlenmesi ve topluluk bilinç ve davranışı kazanmasında aşılması gereken bağımlılıklardır (GAP,1995:12).

Yine yöre halkında bağımlılık yaratan geleneksel kurumlardan biri de dinsel önderlik -şeyhlik-tir. Salt manevi bir yükümlülüğün ötesinde, bir toplumsal ve siyasal nüfuz kaynağı olan şeyhlik, halkın toplumsal ilişkilerinden siyasal seçmenlerine kadar geniş bir yelpazede temel başvurma çerçevelerinden biridir. Şeyh bağımlılığı, davranışların geleneksel değerlere göre belirmesine yol açmakla kalmayarak, bir dinsel alt gruplaşma olarak topluluk bütünlüğünü engelleyici bir rol oynayabilmektedir. Bölgede bağımlılık yaratan geleneksel kurumlardan biri de ağalıktr. Ağalık, daha çok ekonomik bir kurum olmakla birlikte, toprak mülkiyetinden kaynaklanan bir toplumsal ve siyasal güç odağıdır. Ağanın başta toprağındaki ortakçı köylüler olmak üzere mülkiyetini denetlediği köylerin halkı üzerinde güçlü bir toplumsal otoritesi vardır (GAP,1995:12).

“Hacettepe Nüfus Araştırmaları Enstitüsü’nün geliştirdiği bazı hesaplamalara göre Türkiye nüfusunun %5’i aşiret oluşumuna sahip bir sosyal yapıyı ortaya koymaktadır. Bu aşiretlerin büyük çoğunluğu da Güneydoğu ve Doğu bölgesinde varlıklarını sürdürmektedirler... Bu nedenle Türkiye’nin Doğu, Güneydoğu ve Güney gibi önemli üç bölgesi hala aşiret ve kabile kimliğini devam ettiren göçebe, ayrı göçebe ve yerleşik bir hayat tarzı süren millet-altı diyebileceğimiz bir önemli birimi bünyesinde temsil etmektedirler.” (Türkdoğan,1998:29-30)

Tablo 3. Diyarbakır İli Sınırlarında Bulunan Aşiretler ve Yaşadıkları Bölgeler

Aşiretler	İlçe	Köyler
Bekirhan	Silvan	Yayageçer, Görenköy ve Çevriksu köyleri
Bedikan veya Badikan	Kulp	Başbuğ, İnkaya, Kayahan, Yayık, Kocadağ, Kollukayak, Yarımca, Erenler, Ünal, Yavuz, Karaorman, Alaca, Taysever, Yertutan, Şeyhyahya, Cebeci köyleri.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

Çaruma	Silvan	Malabadi, Bahçe, Sarıbaşak, Güzderesi, Akçeltik köyleri.
Dodikan		Taşdirek, Yalankaz, Körtepe köyleri.
Hancuk	Hazro	Gözebaşı, Kavaklıboğaz, Gözlü köyleri ve Hanik mezarası.
Hasani	Merkez ilçe	Tiloli ve Kuşburnu köyü.
Hevedan	Kulp	Bağcılar, Akbulak, Bayır, Güleç ve Taşköprü köyleri.
Hiyan	Kulp	Hamzalı, Uzunova, Aygün, Sarıçoban, Akçayır ve Yuvacık köyleri.
İzol	Ergani	Demirli, Alitaş, Daldalık, Kavak, Toytarlası ve İncehisar köyleri.
İzolan	Merkez ilçe	Oğlaklı, Taban, Sarıyatak, Küçükkadı, Güleçobave Karayakup köyleri.
Keşan	Merkez ilçe	Güleçoba köyü Kuzucak Mezarası
Kulp	Kulp	Argun, Güngçeği, Uzundere, Karabulak köyleri ile Kulp ilçesi merkezi.
Mendan	Merkez ilçesi	Karahan, Sofihalil, Yolboyu ve Kuşburnu köyleri.
Narık	Silvan	Onbaşılar, Görentepe, Üçbasamak, Boyunlu, Gürpınar, Çalıönü, Dönenkaya, Kayadere, Akdere, Kereköy, Arıköyü ve Taşpınar köyleri.
Ömeran	Hazro	Şeygeldi, Ormankaya, Çiftlibahçe, Yazgı, Kırmataş, Varınca, Düvezler ve Ülgen köyleri.
Ömeri	Merkez ilçesi	Kuşburnu, Pirinçlik, Yolboyu, Oğlaklık, Sarıyatak, Karınca, Kuzguncuk, Küçükkadı, Yenice, Tilharan ve Sakar köyleri.
Paşur	Kulp	Konuklu, Çiçekli, Arık, Karabulak, Oymak, Kepezkaya, Alaca, Tayseven, Yertutan, Kaynak, Akbulak, Kalatepe köyleri.
Peçari	Merkez ilçesi	Ehramlı mezarası ve Tokaçlı köyü
Zaza	Merkez ilçesi	Yolboyu köyü
Zahori	Merkez ilçesi	Yolboyu köyü Sarıyatak mezarası
Şeyhdoda	Silvan	Başdeğirmen, Çatakköprü, Dutveren, Bahçe, Özlüce, Düzalan, Esenyol, Kazandağı, Tanınova ve Boğazova köyleri. Kulp ilçesi-Kayahan, Başbuğ, Hamzalı, Alaca, Yayıköy, Şerefhan, Tuzla, Konuklu, Uzunova, Üçkuyu, Karaorman, Erenler, Yavuz, Yarınca, Sesveren, Kocadağ, Koluukavak, Durusu, Oylukdere, Yertutan, Sivriyayla, Taşdirek, Dedebağı, Tahildögen, Aktulum, Damlar köyleri.

Kaynak: Aşiretler Raporu kitabından (1998) derlenmiştir.

1.5. Şeyhdoda Aşireti

Üzerinde uygulamalı araştırma yapılan Şeyhdoda Aşireti yaklaşık 20.000 nüfuslu olup, dili Kürtçedir (Kırmanç), mezhebi ise Şafii'dir. Aşiretin lideri olan Mahmut Kepolu'nun ölümü üzerine yerine tek oğlu olan Adil Kepolu aşiret lideri olmuş, Adil Kepolu'nun da ölmesi üzerine aşiret liderliğini Mahmut Kepolu'nun kızı Suna Kepolu üstlenmiştir. Aşiretin ileri gelenleri Demirkuyu köyünde ikamet ederken, aşiret lideri bugün Silvan-Batman güzergahında olan Kepo köprüsü mevkiinde düzlük ve tarıma oldukça elverişli topraklar üzerinde bir çiftlikte ikamet etmektedir. Aşiret reisi Suna Kepolu bölgede 10.000 dönüm kadar bir arazinin kontrolünü sağladıklarını ve bu arazilerin üçte ikisinin sulu tarıma uygun olduğunu belirtirken, aşiret mensubu diğer ailelerin sahip olduğu arazi miktarının bölgedeki diğer aşiretlerin arazi varlıklarıyla kıyaslanabilecek bir güçte olduğunu belirtmektedir.

Şeyhdoda aşireti mensupları yaklaşık 200 yıl öncesine kadar Şanlıurfa-Viraneşehir'de tam göçebe bir ailedir. Bu ailenin Şeyhmuz adındaki lideri ile ailenin diğer üyeleri arasında anlaşmazlık çıkması üzerine Şeyhmuz ve yakınları bölgeden ayrılır ve Silvan'ın Demirkuyu köyünün olduğu topraklara gelir. Aşiret, Kaya'ya göre ismini de Şeyhmuz'dan ve Dodan bölgesinden aldığı için Şeyhdoda adıyla bilinir.

Çalışma aşiretin en büyük iki köyü olan 70 haneli Demirkuyu köyü ile 60 haneli Kazandağı köyü ve aşiretin Silvan ilçe merkezinde yaşayan 105 aşiret mensubu aile üzerinde yapılmıştır. Çalışmanın bu aşiret üzerinde yapılması aşiret liderliğinin bir kadın tarafından üstlenilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Geleneksel olarak aşiret liderliği erkekler tarafından yürütülmektedir. Türkdoğan, Van yöresinde etkin olan Burukan aşireti üzerinde yaptığı araştırmada aşiret reisliği hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Aşiret reisliği”, babadan oğul'a geçer, yani bir silsile takip eder. Reis vefat edince, birden fazla oğlu varsa, bunlardan hangisi daha çok tahsilli, kafalı, bilgili ise yerine o geçer. Umumiyetle, reisin vefatından sonra ya kardeşi yahut da oğlu, o da olmadığı takdirde amcası bu görevi yüklenebilir. Başkası geçemez, yani baba hattını takip eden en yakın kan akrabası reislik makamını doldurur... Bu durum aşirette bir çeşit statülü hukukun hakim olmasını sağlarken, reislikte aynı zamanda topluluk tarafından bir şecereye göre verilmiş hak olarak kimliğini sürdürmekte ve aşiret bu statülü yapıya uymakla kendini yükümlü kabul etmektedir (Türkdoğan 1998:37)”.

Çalışmamıza konu olan aşirette ise aşiret reisinin ölümünden sonra tek oğlu aşiret reisliğini üstlenmiş, onun ölümü üzerine ise geleneksel olarak bu

görevi amcanın ya da ailede diğer bir erkeğin üstlenmesi gerekirken, aşiret liderliğini bir kadın üstlenmiştir. Aşiret reisi olan kadın aynı zamanda bir siyasi partinin ilçe başkanlığını da yürütmektedir. Bu durum aşiret yapısında bir kırılma noktasını göstermektedir. Aşiretler artık geleneksel değerlerden çok bir ekonomik birim olarak öne çıkmaktadır. Aşiret yapılanması da ekonomik temelde örgütlenen bir şirket yapılanmasına benzemekte ve varlığını korumada ekonomik ilişkiler ve çıkarlar öne çıkmaktadır. Bu değişimde Türkiye'de 1950'lerde başlayan hızlı kapitalistleşme sürecinin etkisi olmakla birlikte, bölgedeki kapitalistleşme sürecinin Güneydoğu Anadolu Projesi ile ivme kazandığı söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi GAP'ın bir ekonomik kalkınma programından öte bir toplumsal dönüşüm projesi olması nedeniyle bölgede yüzyıllardır egemen olan kapalı ekonomi sisteminden pazara dönük üretim sürecine girilmesi sonucunda, değişmeye en dirençli yapı olarak görülen aşiretlerin ve aşiret üyesi ailelerin yapısının değişmeye başladığı görülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulgularında aşiret ve aile ile ilgili bulgular ayrı ayrı değerlendirilecektir.

2.1. Aşiretle İlgili Bulgular

Tablo 4. Aile Reislerinin Aşiret Üyesi Olmalarını Değerlendirme Nedenleri

	n	%
Kendimi güvende hissetmemi sağlıyor	6	5.71
Çevremde itibar görüyorum	-	-
Aşiretim geçimimi sağlıyor	75	71.42
Dışarıda yaşayan aşiretlilerimin desteğini sağlayarak işlerimi yürütmeyi kolaylaştırıyor	-	-
Soy önemlidir. Çocuklarımız özgüvenlerini aşiretle kazanıyor	3	2.85
Aşiret insanı olmayan değersizdir. Aşiret insanı değerli yapıyor	21	20
Toplam	105	100

Bilindiği gibi aşiret ve ağalık sisteminin temelinde toprak mülkiyeti yatmakla birlikte, bu sistem aynı zamanda hayatın her alanını kapsayan bir ilişki sistemidir. Bu nedenle aşiret üyesi ailelerin bu sistemi değerlendirmeleri önemlidir. Bu aile reislerine aşiret üyesi olmalarının ne

gibi yararlar sağladığı sorulduğunda, bunların %71.42'si aşiretlerinin, ailelerinin geçimini sağlamada önemli olduğunu ifade ederken, aile reislerinin %20'si bölgede aşiret mensubu olmayanların değersiz olduğunu ve aşiretine mensup olmanın ise sosyal bir statü sağladığını belirtmektedir. Diğer taraftan %5,71'lik orandaki aile reisleri de aşiret üyeliğinin, kendilerini güvende hissetmelerini sağladığını belirtmektedir. Bu sonuçlara göre aşiret üyesi olmanın ailelere kazandırdığı temel durumun ailelerin geçimini sağlamak olduğu görülmektedir. Bu durum ailelerin aşiretteki bağlarını güçlendirmede birincil etkidir. Ayrıca aşiretteki bağların insanı değerli kılması da diğer bir etken olarak görünürken, aşiret üyeleri de, aşiretin güven duygusu vermesi yanında çocukların soylarını tammaları ile özgüvenlerini kazanacakları değerlendirmesini yapmaktadırlar.

Tablo 5. Ailelerin Arazi Sahibi Olma Durumlarına Göre Dağılımı

Arazi Durumu	N	%
Arazisi var	42	40
Arazisi yok	63	60
Toplam	105	100

Yavuz Selim döneminde Osmanlı'ya katılan Kürt aşiret ve beylerine, Osmanlı toprak düzeninden farklı olarak "mir-i miranlık" ların verildiğini ve toprak rekabetleri ile kullanım yetkilerinin de mir'lere, aşiret reislerine ve beylere devredildiğini anlamaktayız. Kanuni Süleyman ve sonrakiler, toprağın tasarrufuna ilişkin olarak Kürt beylerine verilen hakları yinelemiş ve "teyid" etmiştir. Yani tüm Osmanlı yönetimlerince, Kürt beylerinin toprak düzeni korunmuştur. Miri sistem bozulunca, 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi ile "tımâr sistemi" bırakılarak "özel mülk edinme hakkı" getirilmiş sonuçları ise Kürt beyliklerine yansımamıştır. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde ve 1891 yılında kurulan Hamidiye Alayları sürecinde, birtakım aşiretlere ve yeni beylere, yeni haklar, yeni olanaklar tanınmıştır. Bozuk mülkiyet yapısı Cumhuriyet dönemine de taşınmış ve korunmuştur. Bugün gelinen noktada, özellikle Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Siirt illerinde, yani GAP'ın dayandığı arazi tabanının büyük bir diliminde, arazi mülkiyet yapısının Türkiye ortalamasından daha dengesiz olduğu görülmektedir. 1981 Köy Envanter Etüdüleri'nde bölgedeki topraksız kırsal aile oranı %40,2'dir. Oysa Taraklı, Türkiye'de bu oranın %30,7 olduğunu açıklamaktadır. Bölgede, topraksız aileler dışında, toprağa sahip olarak görünen ailelerden büyük bir kesiminin, küçük 'geçimlik işletmelerde' yoğunlaştığı görülmektedir (Köymen ve Öztürkcan, 1999:80).

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

Çalışmaya konu olan aşiret üyesi ailelerin toprak mülkiyeti durumuna bakıldığında Güneydoğu Anadolu'daki toprak dağılımına göre aşiret üyesi ailelerde topraksızlık oranı daha yüksektir. Bunların %40'ı kendi toprağına sahip iken, %60'ı aşiret liderinin toprağına 'yarıcı' ya da 'ortakçı' olarak işlemektedir. Görüldüğü gibi kendi toprağına sahip olmayan aileler de aşiret üyeliğini sürdürmektedirler. Böylece aşiret kavramının sadece toprak sahibi aşiret liderinin toprağına işlemeye dayanan bir ilişkiden daha öte bir örgütlenme anlamına geldiği ortaya çıkmaktadır.

Toprak mülkiyeti ve toprak dağılımı konusunun, ülke bütününde, Pazar ekonomisinin gelişimi tartışmalarında merkezi bir önemi vardır. Kapitalizm öncesi toplumlarda, köylülerin büyük malikane sahiplerine ve toprağına bağlılığı, toprakta yasal olarak özel mülkiyet hakkının olmaması, özgür işgücüne ve koşulsuz özel mülkiyet hakkının var olmasına dayanan kapitalist sistemin kurulmasının önünde büyük bir engel oluşturmuştur (Köymen ve Öztürkcan, 1999:75). Adaletsiz toprak dağılımının olduğu yerlerde bazı durumlarda büyük toprak sahibi olanlar bu mülkiyeti kapitalist çiftliklere dönüştürerek, ileri teknoloji kullanıp pazar için üretime yönelerek kapitalizmle entegre olmayı başaramışlardır. Örneğin, Türkiye'de Çukurova'nın bazı yerlerinde bu dönüşüm sağlanabilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise eşitsiz toprak dağılımı büyük toprak sahiplerinin kapitalist üretim biçimine yönelmeleri yerine, bu büyük toprak sahipliği aşiret-ağalık sisteminin güçlenmesine, dolayısıyla kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin devam etmesine yol açmaktadır.

Tablo 6. Aile Reislerinin Borç Para Alma Durumlarına Göre Dağılımı

Borç kullanımı	n	%
Tefeciden borç para aldım	-	-
Banka kredisi aldım	-	-
Aşiret reisinden ya da aşiret ileri gelenlerinden borç para aldım	72	68.57
Borç para almadım	33	31.42
Toplam	105	100

Aşiretin ekonomik önemi ailelerin borç para alma ilişkilerinde de görülmektedir. Görüşülen aile reislerinin %68'i borç paraya ihtiyaç duyduğu zaman bunu aşiret liderinden ya da aşiretteki zengin kişilerden aldığı belirtmiştir. Aşiret üyelerinin, kapitalist sistemde girişimciliği desteklemede banka kredisi gibi günümüzün borçlanma sisteminin dışında kalarak aşiret içinde geleneksel yollarla borçlandığı görülmektedir. Bu sonuç aşiret yapısının varlığını sürdürmede onun ekonomik bir birim olmasının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 7. Aile Reislerinin Aşiretin Siyasi Tercihinden Farklı Olarak Siyasi Partileri Değerlendirme Durumu

Aşirette farklı siyasi partileri değerlendirme	n	%
Aşiretin desteklediği siyasi partiden farklı siyasi partileri destekleyenler yok	78	74.28
Aşiretin desteklediği siyasi partiden farklı siyasi partileri destekleyenler var	27	25.71
Toplam	105	100

Aşiretlerin siyasal davranış üzerindeki etkisine baktığımızda aile reislerinin %75'i seçimlerde aşiret liderinin desteklediği partiye oy verdiğini ya da vereceğini söylerken, %25'i başka siyasi partilere oy verdiğini/vereceğini ifade etmiştir. Bu sonuçlar aşiretlerin siyasal etkisinin hala güçlü olduğunu göstermektedir. Bunun nedeninin de yine aşiret liderinin ekonomik yönden güçlü olması ve aşiret üyelerinin devletle olan ilişkilerini aşiret lideri aracılığıyla sürdürmeleri olduğu söylenebilir. Ayrıca bölgede hemen hemen bütün siyasi partilerin adayları arasında farklı aşiret reislerinin bulunması nedeniyle her aşiret üyesinin mensubu bulunduğu aşiretin liderinin desteklediği partiye yönelmesi de etkili olmaktadır.

Tablo 8. Aşiret Reisi Neden Gereklidir?

	n	%
Hayır, aşirette bir reisin bulunması gerekli değildir	-	-
Aşiretin varlığını korumak için gereklidir	33	31,4
Aşiret üyelerinin arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için gereklidir	28	26,6
Aşiret üyelerine yardımcı olmak için gereklidir	15	14,2
Diğer aşiretlerle ilişkileri düzenlemek için gereklidir	11	10,4
Devletle ilişkileri düzenlemek için gereklidir	18	17,1
Toplam	105	100

Görüşme yapılan 105 ailenin reisinin tamamı aşirette bir reisin bulunması gerektiğini belirtmektedir. Aşiret reisinin varlığının en önemli nedenlerinin başında aşiretin reis olmadan varlığını sürdüremeyeceği, aşiret reisinin üyeler arasındaki ve devletle ilişkileri düzenlemek için gerekli olduğu görüşü gelmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

Tablo 9. Ailenizi İlgilendiren Konuların Hangilerinde Aşiret Reisine Danışsınız?

	n	%
Başka bir yere göç edecek isem danışırım	12	11,4
Bir iş kurarken aşiret reisine danışırım	9	8,5
Çocuklarımı evlendirirken danışırım	0	0
Ailemle ilgili kararlarda aşiret reisine danışmam	84	80
Toplam	105	100

Aile reislerinin %80'i çocukların evliliği, iş ve meslek seçimi, göç etme gibi aileyi yakından ilgilendiren konularda aşiret reısından bağımsız hareket ettiğini belirtmiştir. Bu sonuç aşiret liderinin ailelerin gündelik yaşamıyla ilgili kararlarında bir etkisi olmadığını göstermektedir. Bilindiği gibi geleneksel aşiret ilişkileri yalnızca ekonomik düzeyde belirlenen bir ilişki sistemi değildir. Aynı zamanda hayatın her alanını kapsayan bir kontrol mekanizmasıdır. Tablo 8'deki sonuca göre; günümüzde aşiret sistemi, üyelerinin her alanda toplumsal yaşamını denetleme işlevini giderek yitirmekte olduğu fakat ekonomik örgütlenme gücünü hala koruduğu görülmektedir.

Tablo 10. GAP'tan Beklentiler

	n	%
GAP bölgede istihdam yaratacak	23	21,90
Toprakların sulanması verimi ve geliri arttıracak	28	26,66
Bölgedeki güvenlik sorununu çözecek	7	6,66
Bölgenin kalkınmasını sağlayacak	37	35,23
Herhangi bir faydası olmayacak	10	9,52
Toplam	105	100

Tabloda 10'da görüldüğü gibi ailelerin beklentileri, GAP'ın temel hedefi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile görece daha gelişmiş olan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, bölgedeki su ve insan kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak bölgenin kalkınmasını sağlamak amaçlarıyla örtüşmektedir. Projenin herhangi bir faydası olmayacağı görüşünde olanların %10'un altında olması, GAP'ın bölge halkı tarafından benimsendiğini ve bölgenin kalkınması için gerekli görüldüğünü göstermektedir.

2.2. Aile ile İlgili Bulgular

Aşiret mensubu ailelerin yapısındaki değişme, evlerdeki ebeveynlerin konumu ve bunların çocuklar hakkındaki beklenti ve tutumları tespit edilerek belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 11. Aile Reislerinin Yaş Durumlarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	n	%
20-29	9	8.57
30-39	15	14.30
40-49	36	34.28
50-59	33	31.42
60+	12	11.43
Toplam	105	100

Aşiret mensubu ailelerin reislerinin yaş dağılımına bakıldığında en yüksek oranı %34 ile 40-49 yaş grubu oluşturmaktadır. Bunu da %31 ile 50-59 yaş grubu izlemektedir. Başka bir deyişle aile reislerinin %78'i 40 üzeri yaş grubundadır. Geleneksel aile yapısının bir özelliği olarak aile reislerinin yaşının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 12. Aile Reislerinin ve Eşlerinin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrenim durumu	Erkek		Kadın	
	n	%	n	%
Okur-yazar değil	51	48.57	93	88.57
Okur-yazar	24	22.85	6	5.71
İlkokul terk / mezun	21	20	6	5.71
Ortaokul terk / mezun	9	8.57	-	
Lise terk / mezun	-		-	
Üniversite terk / mezun	-		-	
Toplam	105	100	105	100

Aşiret üyelerinin eğitim düzeylerine bakıldığında erkeklerin %48,57'si, kadınların ise %88,57'si okuma-yazma bilmemektedir. Eğitim düzeyi düşük olan bu ebeveynlere çocuklarını okutma istekleri sorulduğunda, kız-erkek çocuk ayrımı yapmadan çocuklarını okula gönderdiklerini ya da göndereceklerini ifade edenlerin oranının %88 olduğu görülmüştür. Bu

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

sonuç, ailenin geleceğe yönelik beklentisinin ne olduğunu, dolayısıyla geleneksel ailede bir değişim isteğini göstermektedir. Bu değişimi Tablo 14'de ebeveynlerin evlenme yaşı ve onların çocukları için uygun gördükleri evlenme yaşında da görmekteyiz.

Tablo 13. Ailelerin Çocuk Sahibi Olma Durumlarına Göre Dağılımı

Çocuk sayısı	n	%
1-2 çocuk	13	12,38
3-4 çocuk	15	14,28
5-6 çocuk	26	24,76
7 -8 çocuk	45	42,85
8' den fazla çocuk	6	5,71
Toplam	105	100

Ailelerdeki ortalama çocuk sayısı en yüksek oranda 7-8 çocuk olarak görülmektedir. "2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Diyarbakır'da köylerde bulunan '15-49' yaş grubundaki kadınların, il ve ilçe merkezlerinde bulunan aynı yaş grubundaki kadınlardan daha fazla çocuk doğurduğundan saptanmıştır. Bu durum, köylerde bulunan özellikle '25-39' yaş grubundaki kadınların, il ve ilçe merkezlerindeki aynı yaş grubundaki kadınlara göre daha yüksek doğurganlık düzeyine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. İl merkezinde '15-49' yaş grubundaki bir kadın 3.97 çocuk doğururken, ilçe merkezlerinde aynı yaş grubundaki bir kadın 4.24 çocuk, köylerde ise 5.28 çocuk doğurmaktadır. İl genelinde toplam doğurganlık hızı 4.51'dir" (DİE,2002:81). DİE 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Diyarbakır'ın köylerinde kadın başına doğurganlık düzeyinin 5,28 olması, aşiret üyesi ailelerde ise ortalama çocuk sayısının %42 ile en yüksek düzeyde 7-8 çıkması, aşiret yapısının yüksek doğurganlık oranını kültürel olarak daha çok desteklediğini göstermektedir. Aynı kişilere kaç çocuk sahibi olmak istedikleri sorulduğunda, ortalama 4 çocuk, cevabı alınmıştır. Bu sonuç Diyarbakır il genelindeki toplam doğurganlık hızına yaklaşık olarak eşittir. Aile reislerine çocuklarının hangi cinsiyetten olmasını istedikleri sorulduğunda ise %57'si erkek çocuk sahibi olmak istediklerini, %43' ü ise çocuklarının cinsiyetinin önemli olmadığını belirtmiştir. Bu sonuç ailelerdeki yüksek sayıda çocuk isteğinin giderek azaldığını göstermektedir.

Tablo 14. Erkek ve Kadınların Evlenme Yaşlarına Göre Dağılımı

Cinsiyet Erkek	Erkek n	%	Cinsiyet Kadın	Kadın n	%
Evlenme yaşı			Evlenme yaşı		
-14	-	-	-14	6	5.71
-15	4	3,80	-15	33	31.42
-16	6	5,71	-16	33	31.42
-17	18	17,14	-17	15	14.28
-18	28	26,66	-18	9	8.57
-19	37	35,23	-19	3	2.85
-20	9	8,57	-20	6	5.71
-21	3	2,85	-21	-	-
Toplam	105	100	Toplam	105	100

Görüşülen ailelerde erkeklerin evlenme yaş ortalaması 18-19 iken, kadınların evlenme yaş ortalaması 15-16'dır. Aynı aile reisine çocuklarının ideal evlilik yaşı sorulduğunda, kız çocukları için ortalama 19, erkek çocukları için ise ortalama 23 olarak cevap verilmiştir. Sonuçlara göre aşiret üyesi ailelerdeki evlilik yaşı Türkiye'deki evlilik yaş ortalamasına yaklaşmıştır. Bu sonuç aile yapısındaki dönüşümün aşiret yapısındaki değişimden daha hızlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 15. Eş Sayısına Göre Evlilik Durumu

Eş Durumu	n	%
Tek eşli	87	82,85
Birden fazla eşli	18	17,14
Toplam	105	100

Aşiret üyesi aile reislerinin %83'ü tek eşli iken, %17' sinin çok eşli olduğu görülmektedir. Çok eşlilik oranı, bölgede yapılmış olan diğer araştırmalara göre daha yüksek çıkmıştır. Örneğin 1994 yılında Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yaptırılan araştırmada Güneydoğu'da çok eşlilik oranı %7.7 olarak bulunmuştur. Fakat bu çalışmada çok eşliliğin Urfa'nın Suruç, Harran, Bozova ilçelerine bağlı köylerinde ve Diyarbakır'ın Bismil ve Silvan ilçelerine bağlı köylerde, oran verilmemekle birlikte, daha yüksek olduğu belirtilmiştir (GAP, 1995:12). Bu çalışma da Silvan'ın köylerinde yapıldığı için çok eşli evlilik oranı bölgenin diğer yerlerine göre daha yüksektir. Bu çalışmada çıkan önemli sonuç bölgede çok eşliliğin aşiret bağlılığı olan

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

aileler arasında, diğerlerine göre çok daha yüksek olduğudur. Çok eşle evliliğin nedenleri olarak, ilk sırada ilk eşten erkek çocuk olmaması, ikinci sırada ise kırsal kesimde işgücüne duyulan ihtiyaç gösterilmiştir. Çok eşle evli olanların tamamı iki eş ile aynı evde yaşamaktadır.

Tablo 16. Hane İçinde Aile Reislerinin Eşi ve Çocukları Dışında Yakınları ile Oturma Durumlarına Göre Dağılımı

Aile yapısı	n	%
Çekirdek aile	43	40,95
Geniş aile	50	47,61
Çekirdek + bağımlı aile	12	11,42
Toplam	105	100

Aşiret mensubu ailelerin %48'i geleneksel geniş aile, %41'i ise çekirdek aile yapısındadır. %11'i eşlerden birinin ölmesi nedeniyle çocuklarla birlikte oturmak zorunda kalan çekirdek+bağımlı ailelerden oluşmaktadır. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan bir araştırmada kırsal alanda görüşülen hanelerin oransal dağılımı %60 çekirdek, %24 geniş, %13 çekirdek+bağımlı, %3 parçalanmış aile olarak bulunmuştur (GAP, 1999:8). Bu çalışmamızda geniş aile oranının daha yüksek çıkması çalışmanın aşiret aileleri üzerinde yapılmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak bölgede aşiret mensubu ailelerde geleneksel geniş aile oranı daha yüksektir.

Aile reisleri evlenirken, evlilik kararının verilme durumuna göre dağılıma bakıldığında aile reislerinin %61'inin evlenirken anne ve babasının kararlarına uydukları görülmektedir.

Aile reislerine çocuklarını evlendirecekleri zaman kimin karar vereceği sorulduğunda ise %64'ü kararı çocuklarının vereceğini belirtmiştir. Bu sonuç aile içi ilişkilerin çekirdek ailedeki karar alma biçimine doğru değiştiğini göstermektedir.

Bölgedeki en önemli geleneklerden biri olan başlık parası ile ilgili görüşülen aile reislerinin %66' sını evlenirken başlık parası verdiğini söylerken, çocuklarını evlendirirken başlık parası almadığını ya da almayacağını belirtenlerin oranı %91' dir. Bölgede geleneksel yapının en önemli özelliklerinden biri olan başlık almanın öneminin giderek azaldığını göstermektedir.

Aile reislerinin eşleri ile akrabalık ilişkisine bakıldığında %72'si akraba evliliği yapmış iken, bunların %66'sı çocuklarının akraba evliliği yapmasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırarak, kırsal alandaki verimlilik ve istihdam olanaklarını arttırarak bölgenin modernleşmesini sağlamayı hedefleyen Güneydoğu Anadolu Projesi bu hedeflere tam olarak ulaşmamış olsa da, toplumsal dönüşümü sağlama yönünde önemli ipuçları vermektedir.

Projenin bölgede modernleşmeyi sağlama hedefine ulaşamamasının en önemli nedenlerinden biri gerçekleşme oranının henüz %48'lerde olmasıdır. Diğer önemli bir neden ise, projenin bölgenin toplumsal yapısını değiştirmede en önemli yanı olan tarım sektöründeki uygulamalara diğer sektörler kadar öncelik verilmemiş olmasıdır. Örneğin GAP'ın tarım sektöründeki gerçekleşme oranı 2002 yılı itibarı ile %16,8 düzeyinde iken, bölgedeki sosyal değişmeye bir etkisi olmayacak enerji sektöründeki gerçekleşme oranı %78'e ulaşmıştır. Tarım sektöründeki gerçekleşme oranı en azından enerji sektöründeki gerçekleşme oranına yaklaştığında, projenin bölgenin sosyal yapısı üzerindeki asıl etkisi görülmeye başlanacaktır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yüzyıllardır egemen olan aşiret yapısının günümüzde de varlığını sürdürmesinin temelinde, eşit olmayan toprak dağılımı bulunmaktadır. GAP mevcut toprak mülkiyet sistemi değiştirilmeden uygulandığı için, aşiret yapısının çözülmesi, beklenen ölçüde gerçekleşmemiştir. Göçebelik döneminde aşiretlerde temel belirleyici olan kan bağı günümüzde de önemini korumakla birlikte, bir tür geleneksel örgütlenme biçimi olan aşiret yapısı, büyük toprak mülkiyetine dayanan bir ekonomik güç olarak varlığını sürdürmektedir. Bölgede aşiret yapısı devam etmekle birlikte, araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle günümüzde aşiretlerin aileleri denetleme ve kontrol etme gücünün giderek zayıfladığı da ortaya çıkmaktadır.

GAP'ın uygulandığı bölgede özellikle de kırsal kesimde, kapitalizm öncesi üretim ilişkileri egemen olmakla birlikte, bu üretim ilişkilerinin çözülme sürecinde olduğu görülmektedir. Bu durum hem bazı aşiret ve ağaların etkisinin azalmasından, hem de geleneksel ailenin çözülmesinden kaynaklanmaktadır. Bölgede yaklaşık 20 yıl süren terör ortamı bazı toprak ağalarının ve aşiretlerin egemenliğini büyük ölçüde azaltmakla birlikte

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

özellikle ayrılıkçı harekete karşı devletle her türlü işbirliği yapan toprak ağası ve aşiretlerin gücünü daha da pekiştirmiştir.

Üzerinde araştırma yapılan sözkonusu aşiretin liderinin bir kadın olması bile geleneksel aşiret yapısının belli bir ölçüde değiştiğini göstermektedir. Bilindiği gibi aşiretlerde liderlik babadan oğula geçmekte, erkek çocuk olmadığı zaman ise aşiret liderine yakın akrabalarından bir erkek aşiret liderliğini yürütmektedir. Bu aşirette ise erkek kardeş olmadığı için aşiret liderliğini bir kadın üstlenmiş ve aşiret mensubu aileler bu liderliği tam olarak kabullenmiştir. Bu liderlikte öne çıkan geleneksellikten çok ekonomik güçtür.

Aşiretlerin üyelerinin bireysel yaşamlarını denetleme ve kontrol etme gücü azalmakla birlikte özellikle siyasal karar alma süreçlerinde etkinliğini önemli oranda sürdürdüğü görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin kapsamı içerisinde yer alan önemli kentlerden biri olan Diyarbakır'daki bu aşiret yapısından hareketle bölgede içiçe geçmiş durumda bulunan ağalık, aşiret, şeyhlik, seyyitlik gibi kurumların bireyselleşme süreci önündeki en önemli engel olduğu, dolayısıyla bu yapının çağdaş örgütlenme biçimini engellediği görülmektedir. Buradan hareketle Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bölgenin modernleşmesini sağlamada önündeki en büyük engel, proje uygulanmadan önce bölgede toprak reformunun gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Topraksızlık ya da eşit olmayan toprak dağılımının, sulu tarıma geçişle birlikte, bölgede var olagelen tarihsel kökenli eşitsizliği toprak sahipleri lehine daha da derinleştirdiği söylenebilir. Araştırmada da görüleceği gibi aşiret yapısının sürmesinin en önemli nedenlerinden biri, toprak mülkiyetinin önemli bir kısmına aşiret liderinin sahip olmasıdır. Topraksız ailelerin ise maraba, yarıcı, ortakçı gibi ilişkilerle aşiret liderine bağımlılığı devam etmektedir.

Aşiret üyesi ailelerde geleneksel aile yapısının oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan araştırmalarda geniş aile oranı %24 oranında belirlenirken, çalışmamızda aşiret üyesi ailelerde geleneksel geniş aile oranı %41 oranında çıkmıştır. Bu sonuç aşiret yapısının geleneksel geniş aileyi korumada bir rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır. Geniş aile yapısı da, bireyselleşmeyi engelleme yönünde bir etkide bulunmaktadır. Aile üyelerinin bütün ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının aile içerisinde karşılanması, bireylerin coğrafi ve sosyal hareketliliğini kısıtlamakta, girişimcilik, risk alma gibi niteliklerin gelişimini de engellemektedir. Kısaca geleneksel aile de aşiret gibi bölgede toplumsal gelişmeyi ve değişmeyi engelleyen önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

SUMMARY

South Eastern Anatolia is economically the least developed region of Turkey, which is also a region where social and political issues are quite large scale. In Southern Anatolia, a traditional social and cultural structure is still predominant. A semi-feudal structure in agriculture, traditional ways in animal husbandry and semi or even full nomadism are predominant socio-economic forms of organization in the Region.

GAP which is basically a development project, has already led to dramatic changes on the social structure of the region. But the development does not limited to the improvement of physical and social infrastructure and economical development. This development requires a change in social structure, within its all institutions and relationships. Traditional institutions and relationships, which have been predominant in the region, has undergo a change with the effect of the GAP. It is possible to see the change in the tribe and large family based structure which is a major obstacle for modernization of the region.

At the same time this obstacles are amongst the major causes of closed economical structure. According to results from the study, the tribal structure which has been the basic social organizational structure for centuries is still holding the functions of protecting its members and establishing the social support among them, but is gradually losing its total control over its members' social relationships. The ratio of extended families is higher in the rural areas than in the urban areas. The ratios are %47 and %40 respectively. But traditional large families are changing into nuclear family both from the structural aspect and requirements of family institution.

The South Eastern Anatolia Project failed at achieving the goal of establishment of modernization because only %48 of the project has been completed yet. The biggest impact on the structure of the region will be the agricultural achievements. In year 2002, only %16,8 of the agricultural part of project has been completed. When this ratio reaches the energy structure completion ratio of %78, the changes which has been foreseen in the social structure of the region will be achieved.

KAYNAKÇA

Aşiretler Raporu (1998), İstanbul: Kaynak Yayınları.

BEŞİKÇİ, İsmail (1969) **Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)**, Ankara: Sevinç Matbaası.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulandığı Bölgede Aşiret ve Aile Yapısındaki Değişmeler: Diyarbakır İli "Şeyhdoda Aşireti"

- BRUINESSEN, Martin van. (2003) **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1970) **Ansiklopedik Lugat**, İstanbul: Doğu Matbaası.
- DİE (2002) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Nüfusun Sosyo-Ekonomik Nitelikleri-Diyarbakır, Ankara.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, (1993) **Şemdinli Röportajı**, Ankara: Onur Yayınları.
- ERKAN, Rüstem ve Faruk BOZGÖZ (2003) "**Kabile-Aşiret, Asabiyet ve Savaş**", Doğu-Batı Düşünce Dergisi, İstanbul.
- GAP Bölge İdaresi, (1995) **GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması**, Ankara
- GÖKALP, Ziya, (1992) **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GÖKÇE, Birsen, (1996) **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Sorunlar**, Ankara: Savaş Yayınları.
- KANDİYOTİ, Deniz, (1984) "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", **Türkiye'de Ailenin Değişimi**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- KEYDER, Çağlar, (1993) **Ulusal Kalkınmacının İflası**, İstanbul: Metis Yayınları.
- KONGAR, Emre, (1985) **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, Emre, (1986) **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÖKER, Levent, (2004) **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÖSEMİHAL N. Ş., (1971) **Durkheim Sosyolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÖYMEN, Oya ve Meriç ÖZTÜRKCAN (1999) "Türkiye'de Toprak Dağılımı Üzerine Notlar", **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- LEACH, Edmund R., (2001) **Revanduz Kürtler; Toplumsal ve İktisadî Örgütlenme**, İstanbul: Aram Yayıncılık.

- NİRÜN, Nihat, (1999) **Sistemik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ziya Gökalp Dizisi, İstanbul: Murat Matbaası.
- ÖZER, Ahmet, (1990) **Doğu Anadolu'da Aşîret Düzeni**, İstanbul: Boyut Yayınları.
- ÖZER, Ahmet, (1998) **Modernleşme ve Güneydoğu**, Ankara: İmge Kitapevi.
- SEZAL, İhsan, (2003) "Toplum ve Aile", **Sosyolojiye Giriş**, Ankara: Martı Yayınevi.
- ŞENEL, Alaattin, (1995) **İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- TÜRKAY, Cevdet, (1979) **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatler**, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (1998) **Güneydoğu Kimliği: Aşîret Kültür İnsan**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- WEBER, Max, (1996) **Sosyoloji Yazıları**, (Çev:Taha PARLA), İstanbul: İletişim Yayınları.

BATI'NIN EGEMEN KONUMUNUN TARİHSEL TEMELLERİ: MODERN EPİSTEMOLOJİNİN¹ TOPLUMSAL TARİHİ YA DA SOSYAL BİLİMLERİN KURULUŞU

Şevket ÖKTEN*

ÖZ

Telos bir pratiğin ya da sürecin varacağı nihai erektir. Ereğ, pratiğin ya da sürecin özünü belirler, yani diğer pratiklerden ayırt eder. Söz konusu pratik de telosun belirlediği içsel bir mantığa göre ilerleyen, yani teleolojik bir süreçtir. Bu anlamda, insan bilimlerinin belirli bir kökeni vardır ve telosu da belirleyici bir öz olarak bu kökende mevcuttur (Keskin, 1998:240). Buradan hareketle, Wallerstein'in (1997:102) "Avrupa tarihinin özel bir okuması" dediği sosyal bilimlerin temel kuruluş amacı, ortaya çıkmasında etkili olan dinamikler temelinde, kuruluş koşulları bağlamında analiz edilmektedir. Bu çalışmanın temel iddiası, sosyal bilim(ler)in, çıkışı itibariyle sadece bilme aşkına, "bilmek için bilmek" arzusunun isteği doğrultusunda geliştirilmediği, bu naif bilme tutkusunun ötesinde ekonomik ve politik alanlarda düzen ve denetimi sağlayacak birer araç olarak kurulduklarıdır. Diğer bir ifadeyle, Batı'da gelişen sosyal bilimlerin başlangıçtaki temel özellikleri doktriner nitelikte olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Paradigma, Pozitivizm, Sosyal Bilim, İktidar.

¹ Bildiğimiz şeyleri nasıl bildiğimizi gösteren felsefi bilgi kuramı olarak epistemoloji genellikle, birbirine karşı olan iki düşünce okulu arasındaki bölünmeyle ayırt edilmektedir (Marshall, 1999:203). Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkan ve geleneksel olarak tanımlanan toplumsal ilişki ve kurumların dönüşmesi aynı zamanda düşünsel yapıları da dönüştürmüş ve bu dönüşüme uygun bir epistemoloji oluşturmuştur. 19. yüzyılda ortaya çıkan ve bir anlamda modernliği tanımlayan bu yeni epistemoloji, modern epistemolojidir ve yeni bilme biçim ve araçlarını işaret etmektedir (Ercan,1995:313). Modern epistemoloji konusuna bu çalışmanın "4. Modern Epistemoloji: Disiplin Toplumu İçin Denetim ve İktidar" başlıklı kısmında (s.90) daha ayrıntılı yer verilmiştir.

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

HISTORICAL BASES OF THE DOMINANT POSITION OF WEST: SOCIAL HISTORY OF MODERN EPISTEMOLOGY OR FOUNDATION OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

Telos is the final aim of a practice or a process. Aim determines the essence of a practice or practice and it distinguishes a particular practice or process from other ones. In this sense, practice proceeds in accordance with an internal logic determined by telos. In other words, it is a teleological process. Thus, humanities have a specific origin and telos exists in this origin as a defining essence (Keskin, 1998:240). Based on this fact, the basic foundation aim of the social sciences which is called "special reading of the Europa's history" by Wallerstein (1997:102) has been analyzed in the context of its foundation conditions. The major assumption of this study is that social sciences did not emerge only as an attempt to know but also as a device to provide political, economic arrangement and control. In other words, the social sciences were developed in the west has had a doctrinal character as their basic principle from the very beginning.

Key Words: Paradigm, Positivism, Social Sciences, Power.

GİRİŞ

Bilimsel faaliyet başta bilişsel olmak üzere bir çok dış faktörün çok yönlü etkisi altında gelişir. Bu faktörler; bilimsel çabalara hedef gösterebilmekte, bilimin gündemini belirleyebilmektedir. "Felsefe" ve "dünya görüşü" olarak isimlendirebileceğimiz bu gibi faktörlerle bilim arasında çok yönlü sıkı bir ilişki ve etkileşim mevcuttur. Bu etkileşimler sonunda her dönem veya topluma göre değişebilen bir çerçeve (paradigma) oluşmaktadır. İşte bu çerçeve sadece bilimsel bilgiyi değil, daha da önemlisi bilimin gelişimini de doğrudan etkileyebilmektedir (Ural, 1998:19).

Buradan hareketle, bu çalışmada sosyal bilimlerin temel kuruluş amacı/amaçları, kuruluş koşulları ve o dönemin egemen temel paradigması²

² Paradigma, bir bilimsel topluluk içinde izlenebilecek kuramsal ve metodolojik kurallar, başvurulacak araçlar, incelenilecek sorunlar ve araştırmaları değerlendirecek standartlar, daha açık bir ifadeyle, bilim adamlarının nelerin üzerinde ve nasıl çalışacaklarını gösteren kural ve tekniklerin bütünüdür. Paradigma kavramını bilim dünyasına kazandıran Kuhn'a göre paradigma bilimin ne olup olmadığının ölçülerini belirleyerek, araştırma yöntemleri kadar araştırma konularına da yön verir. Doğa bilimlerinde farklı

bağlamında ele alınmaktadır. Başka türlü ifade edecek olursak, sosyal bilimlerin temel amacı, insanın/toplumun bilgisine ulaşarak bunu insan yaşamını daha yaşanabilir kılmada kullanmak mıdır, yoksa bu bilgilere, insan ve toplumu denetim altında tutabilmek gibi farklı amaçlarda kullanmak için mi ulaşılmak istenmektedir? Bu temel sorunun cevabı, sosyal bilimlerin ortaya çıkmasında belirleyici olan faktörler bağlamında verilmeye çalışılacaktır.

Bir entelektüel kategori olarak kuruluşu modern dünya sisteminin gelişme süreci içinde konumlanmış olan “sosyal bilim, modern dünyaya ait bir girişimdir. Kökleri on altıncı yüzyıldan beri tam olgunluğa erişen, kuruluşunda onun da kendine düşeni yaptığı ve parçası olduğu modern dünyada, gerçeklik hakkında, bir biçimde ampirik olarak doğrulanan sistemli, dünyevi bilgi üretme çabasına dayanır” (Gülbenkian Komisyonu, 1998: 12).

Gerçeğin kesin bilgisini elde etmeye yönelik bu çabalar, bugünkü anlamıyla doğa, insan ve sosyal bilim ayrımlarının henüz yapılmadığı, bilimin doğa bilimi ile aynı anlamda kullanıldığı ve anlaşıldığı bir bağlamda geliştirilmiştir. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin kuruluş sürecini incelemeyi amaçlayan her girişim, aynı zamanda doğa bilimlerinin kuruluş ve gelişim serüvenini de göz önünde tutmak zorundadır. Bu sebeptendir ki, sosyal bilimlerin kuruluş sürecinin analiz edildiği bu çalışmamızda da öncelikle ve zorunlu olarak bilim/doğa bilimlerinin kuruluş ve gelişim süreci kısaca anlatılmıştır

Daha önceleri felsefe ile iç içe olan doğa bilimleri, kesin, ölçülebilir ve pratik fayda sağlayan bilim dalı olarak, giderek gerçek hakkında *a priori*, deneye tabi tutulamayan önermeler geliştirmekle suçladığı, teolojinin yerini alan bir dal olarak görmeye başladığı felsefeden ayrılarak konumunu sağlamlaştırmıştır. Bilim zamanla, her zaman her yerde doğru olan, doğanın evrensel yasalarını aramak olarak tanımlanmış ve bilim, doğa bilimi anlamında kullanılır olmuştur. Kendi varoluşlarını “bilimsel” sıfatıyla güven altına alabilmek adına doğa bilimlerini kendilerine örnek alan sosyal bilimlere göre de doğa bilimleri, nasıl doğaya egemen olmayı sağlıyor ise, toplumsal dünyayı kontrol etmek de pekala mümkün olabilirdi. Belli bir

paradigmalar olsa bile, tek hakim paradigma varken sosyal bilimlerde hakimiyet için birbirleriyle yarışan birden fazla paradigma vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. KHUN, S. Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev: Nilüfer Kuyuş), İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995.

ideolojik amaç içeren, evren ve özelde topluma ilişkin bu bilim anlayışı çalışmamızın da nirengi noktasını oluşturmaktadır.

1. ENTELEKTÜEL MEŞRUIYETİN TARTIŞMASIZ SAHİBİ: DOĞA BİLİMLERİ

İnsanların doğa ile, birbirileri ile ve diğer fizikötesi güçlerle olan ilişkileri üzerinde zihin yorma faaliyetlerinin, kanıtlanması güç olduğu için insanlık tarihi denemezse de en azından yazılı tarih kadar eski olduğu kuşkusuzdur. Arkeolojik buluntular, elimize geçebilen semavi ve felsefi metinler değişik biçimlerde ve çeşitli düzeylerde bu konuları tartışmışlardır. Bu anlamda “bilim” faaliyetinin insanlık tarihi (ya da en azından yazılı tarih kadar) kadar uzun ve ilginç bir mirasa sahip olduğu söylenebilir. Buna karşın, bugünkü anlamı ile bilim, Avrupa’da modern çağın başlangıcı kabul edilen Rönesans³ hareketi ile doğmaya başlamıştır. “Gerçeğe ve kesinliğe, evrensel yasalar formu içinde, akılla ulaşılabileceği inancına dayanan bu sistemin 17. yüzyılda, Newton, Locke ve Descartes’in entelektüel zaferleri ile kodlandığı konusunda şüpheye yer yoktur” (Wallerstein, 1997:47). Bu gelişmelerle, o zamana kadar Batı toplumlarında egemen olan ortaçağ dönemine ait dünya görüşü yerini başka bir dünya görüşüne terk etmiştir.

Geçen üç yüzyıl boyunca Batı kültürüne ve onun takipçilerine hakim olan paradigma, yani zihniyet ve evren anlayışı modern çağın karakteristikleri olan bir çok özelliği de, Batı uygarlığına kazandırmıştır. Avrupa’da egemen olan bu evren anlayışı, daha önce başka uygarlıklarda olduğu gibi “organik”ti; maddi ve manevi olayların denetiminden ziyade, nesnelere anlam ve değerini anlamak temel hedef idi.

Ortaçağa ait bu paradigma, 16. ve 17. yüzyıllarda köklü bir değişime uğradı. Organik, canlı bir evren anlayışı yerini makine tarzındaki bir dünya görüşüne bıraktı: Yeryüzü artık evrenin merkezi değil, önemsiz birkaç gezegenden biridir ve Tanrı’nın hilkatinin ana siması olan insan O’nun yerini aldı (Capra, 1992:55).

Kosmosun merkezinde artık Tanrı değil insan yer almaktadır. Daha önce hükmedemediği evrenin karşısına bilim denilen araç/silahla daha donanımlı bir şekilde çıkan modern insan, evreni tanımayı, ona nüfuz etmeyi sağlayacak bilim ile ona egemen olabilirdi. Başka bir deyişle modern insan,

³ Rönesans deyimi XIV. asırda İtalya’da başlayıp diğer Avrupa şehirlerine yayılan bir kültür hareketinin adıdır... Özellikle edebiyatta başlayan bu uyanış, zamanla diğer alanlara da yayılmış ve daha o dönemde yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Ural, 1998: 21).

Tanrı'nın ya da dinin/kilisenin sunduğu dünya yerine kendisinin kurduğu bir dünyayı yaşamak istemiştir.

İnsanın özgürleşerek doğaya hükmetmesi sürecinde, bilimsel bilgiye atfedilen önem, bilgi anlayışında bir dönüşüme işaret etmekte ve bu dönüşüm ilerleme anlayışında ifadesini bulmaktadır (Türkay, 1995:90). Sınırsız ilerleme ideali ve vizyonu, zaman ve mekanın sonsuzluğundan beslenirken, ilerlemenin teknolojik yenilikler yoluyla insan hayatına getirdiği pratik yararlar, dünyanın keşfedilebilir ve bilinebilir olmasına, bazı anahtar boyutlarda (özellikle epistemoloji ve coğrafya boyutlarında) sınırlı olduğu düşüncesine bağlıydı. Zira, ilerleme sağlayabilmek için genellikle, kendimizi bütün baskılardan ve kısıtlamalardan kurtararak dünyanın gizlerini çözüp erişilebilir zenginliklerine ulaşılması gerektiğine inanılıyordu. Yerkürenin sınırlılığı, yirminci yüzyıla dek, öncelikle ilerlemenin öngördüğü keşiflerle sömürünün kolaylaştırılmasına ve Batı'nın egemenlik özlemlerinin gerçekleştirilebilir ve uygulanır olmasına hizmet etti (Gülbenkian Komisyonu, 1998: 14).

Evrim kuramının, temelinde ilerleme anlayışı bulunan tek çizgili toplumsal gelişme formülasyonu, Aydınlanma Hareketi ile belirli bir sistematığe ulaşmıştır. Basitten karmaşığa doğru tanımlanmış aşamalı bir hareket, Batı toplumsal düşüncesine, 18. yüzyıl boyunca, insan ve toplum biliminin kurulması sürecine hükmetmiştir (Bock, 1990:84).

Uyarlıkların gelişiminin ilerleme anlayışı çerçevesine oturabileceği ve bu çerçevede yorumlanabileceği düşüncesi evrim kuramının temelini oluşturmuş ve en azından üç yüz yıldır Batı düşüncesinin itici gücü olmuştur. İlerleme düşüncesi bu merkezden hareketle çeşitli değişikliklerle beraber neredeyse dünyadaki tüm kültürler tarafından benimsenmiştir. Üçüncü Dünya'da gelişme ve modernleşme, ilerleme ile eşanlamlı sayılmıştır (Marshall, 1999:334).

İnsanı merkeze alan bir anlayıştan hareket eden Aydınlanma felsefesi ile beraber gelişen laik ve bilimsel düşünce çerçevesinde, Batı Avrupa'da yaşanan tarihsel/toplumsal dönüşüm, insanın doğayı akıl ve bilimsel bilgi aracılığı ile denetimi altına alması şeklinde yorumlanmıştır.

Aydınlanma ile birlikte rasyonalite insanın kendisiyle, toplumla ve doğa ile olan ilişkisinde ve bu ilişkinin niteliğinde öne çıkan başat bir karakteridir. Bu anlamda, toplum ve insan ilişkilerinde herhangi bir eylemin veya ilişki türünün ilgi görmesinin ön koşulu ilişkinin rasyonel temellere sahip olmasıdır. Rasyonellik modern düşüncenin insan ve toplum hayatını ve doğa ile olan ilişkilerini standartlaştırma aracıdır. Bu çaba aynı zamanda insan, toplum ve evreni denetleme güdüsünü de içinde barındırır.

Bilimsel devrim olarak anılan bu dönüşüm, bin yıldan daha fazla bir süre kabul edilmiş bir inanç olan Batlamyus'un ve Kitab-ı Mukaddes'in yer merkezli görüşünü deviren Copernicus ile başlamıştır. Yeryüzü artık evrenin merkezi değil, önemsiz birkaç gezegeninden biridir ve Tanrı'nın yaratışının ana siması olan insan onun yerini almıştır. Bunu gezegenlerin deviniminin deneysel yasalarını formülleştirerek destekleyen Kepler takip etti. Bilimsel anlayıştaki esas değişme Galileo tarafından gerçekleştirildi. Deneysel ve matematiksel analizi getiren Galileo sonrada bu yüzden bilimin babası ilan edildi. Galileo'nun öncülük ettiği işin iki vechesi; deneysel yaklaşımı ve doğanın matematiksel tasvirinin kullanılması bilimin baskın özellikleri olarak bilimsel teorilerin en önemli ölçütleri olarak günümüze kadar kabul edilegeldiler (Capra, 1992:55).

Bilimsel deneyciliği getiren Bacon, bilimsel araştırmanın doğasını ve amacını da bir şekilde değiştirmiştir: O'na göre, bilimin amacı hükmetmek ve kontrol etmektir. Batı uygarlığının gelişiminde son derece önemli olan bu değişim, 17. yüzyılın iki büyük şahsiyeti Descartes ve Newton tarafından gerçekleştirilmiş ve tamamlanmıştır. Descartes'e göre, bilimsel bilgi kesin bilgidir ve bu da dünyayı anlamının tek yoludur. Bilimsel bilginin keşinliğine olan bu inanç kartezyen felsefenin ve ondan türeyen dünya görüşünün temelinde yatmaktadır. Mekanik evren anlayışının esas tamamlayıcısı, bu dünya görüşünün tam bir formülasyonunu gerçekleştiren Newton'dur. "Newton, mekanistik evren anlayışının tam bir formülasyonunu gerçekleştirdi ve böylece, Copernicus, Kepler, Galileo ve Descartes'in çalışmalarının muazzam bir sentezini yapmayı başardı" (Capra, 1992:64). Bilimsel açıdan Newton'un katkılarının yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmesinin sebebi, Newton ile birlikte artık açık bir şekilde günümüz anlamında bir fizik sisteminin kurulması, yepyeni bir felsefi zihniyetin ortaya çıkmasıdır (Ural, 1998:222).

Klasik denilen bu bilim anlayışı, iki varsayıma dayanarak kurulmuştur. Bunlardan birisi, geçmiş ile gelecek arasında bir simetri gören Newton modelidir. Bu ise neredeyse teolojik bir görüştür: Tanrı gibi biz de kesin bilgiye ulaşabiliriz, dolayısı ile her şey sonsuz bir bugünde varolduğuna göre, geçmiş ile geleceği birbirinden ayırmak gereksizdir. İkinci varsayım, doğayla insanlar, madde ile akıl, fiziksel dünya ile sosyal/manevi dünya arasında köklü ayrımlar bulunduğunu varsayan Kartezyen düalizmdir (Gülbenkian Komisyonu, 1998:12).

"Kartezyen düalizm" olarak bilinen bu ayırım, yani madde, beden her türlü fizik varlık ve düşünce veya ruh gibi metafizik alanların birbirinden bağımsız iki ayrı varlık alanı olarak tasarlanması, Batı düşüncesinin günümüze kadar gelen temel bir özelliğidir. Düşünce veya ruhun madde

veya bedenden ayrılmış olması, fizik dünyanın kendine özgü kuralları olduğunun kabul edilmesine ve bu kuralların araştırılmasına zemin hazırlamıştır. Mekanik kuralların geçerli olduğu mükemmel bir makine olarak tasarlanan doğa anlayışı, metafizik konuların bir kenara bırakılarak, fizik dünyada yapılacak bilimsel çalışmalarla bilimsel olarak anlaşılabilmesi ve açıklanabileceği inancına zemin hazırlamıştır. Zamanla bilim, her zaman her yerde doğru olan, doğanın evrensel yasalarını aramak olarak tanımlanan ve daha çok, doğa bilimi anlamında kullanılır olmuştur.

Yeniçağ ile birlikte "bilim" kavramı, doğada deneysel yoldan elde edilen verileri, bulguları, bir matematik dili içerisinde yasalar halinde ifade etmeye çalışan kesin bir bilgi faaliyetinin ismi haline gelmiştir. "Matematiksel Doğa Bilimi" olarak da anılan ve on altıncı yüzyıl ile, on yedinci yüzyılın bir ürünü olarak doğa bilimleri, "dış dünya" olarak doğanın yasalarının "özne" tarafından deneysel yöntemlerle saptanabileceği ve matematiksel olarak ifade edilebileceği, buna bağlı olarak da evreni keşfinin tamamlanabileceği ve bilimsel ilerleme ile doğaya egemen olunabileceği inancından yola çıkmışlardır (Özlem, 1998:14).

2. UYUMLU BİRLİKTELİKTEN KESİN BOŞANMAYA: DOĞA BİLİM(LER)i-FELSEFE AYRIŞMASI

On yedinci asır felsefesini o dönemin bilimsel çalışmalarından ve aynı zamanda bu bilimsel çalışmaları felsefi görüşlerden ayırmak hemen hemen imkansızdır. Diğer bir deyişle, her iki alanın problemlerini bir bütünü iki ayrı görünüşü olarak nitelenmek mümkündür. Kısaca, on yedinci yüzyılda bilim ile felsefe birbiri içine girmiş durumdadır. Galileo, Newton, Descartes, Leibniz gibi düşünürler hem filozof hem de birer bilim adamı olarak kabul edilirler. Dolayısıyla bilimin ve felsefenin kendine özgü problemleri ve problemleri ele alış yöntemi karşılıklı olarak birbirini büyük ölçüde etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle bir çok temel problem, felsefi ve bilimsel çalışmanın kesişme noktası durumundadır (Ural, 1998: 276).

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki biçimiyle doğa bilimleri, öncelikle gökyüzü mekaniğinin incelenmesinden yola çıkarak kurulmuş ve başlangıçta doğa yasalarını saptamanın meşruluğunu ve önceliğini kabul ettirmek isteyen bu düşünürler, bilimle felsefe arasında fazla ayırım yapmamışlardır. İki alanı ayırdıkları durumlarda ise bu iki dalın dünyevi gerçeği aramakla el ele verdiklerini düşünüyorlardı. Ancak daha sonraları ki, ampirik çalışmalar bilimin vizyonunda merkezi bir yer edindikçe, felsefe, doğa bilimcilerine giderek, gerçek hakkında *a priori*, deneye tabi

tutulamayan önermeler geliştirmekle suçlanan, teolojinin yerini alan bir dal olarak görülmeye başlanmıştır (Gülbenkian Komisyonu, 1998:14).

On dokuzuncu yüzyıla doğru görülen bu ayrışma, bilimler arasında doğa bilimlerinin lehinde bir hiyerarşi de meydana getirmiştir. Bilgiyi üretme ve dolayısıyla denetleme, hiyerarşisinin tepesinde doğa bilimlerinin bulunduğu bu dönemde, henüz adı üzerinde bile tam olarak anlaşmaya varılmamış alternatif bilim(ler) ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'yle meydana gelen altüst oluşların netleştirdiği doğa bilimleri-insan bilimleri eksenindeki tartışmalarda temel kaygı, siyasal ve sosyal sorunlar karşısında istikrarı getirebilmesi için olabildiğince kesin ya da pozitif bir sosyal bilimin kurulması yönündedir.

Çağdaşlarının birçoğu gibi, çağdaş toplumun bunalımını inceleyen Comte, bu noktada, pozitif bilim ve toplumsal bilim öğretisinden yanadır. Toplumun çelişkilerini inceleyen Comte, bu çelişkinin, sadece bilimsel ve sanayi adımı verdiği, toplumsal tipin zaferi ile çözümlenebileceğini düşünür. Bu zafer kaçınılmazdır ve sosyolojinin görevi temel düzenin gerçekleştirilmesine yardım edecek biçimde, tarihin zorunlu, yani kaçınılmaz ve önlenemez evrimini anlamaktır (Aron, 2000:67).

Toplumların evrimini insan düşüncesindeki evrime bağlayan Comte'un düşüncesinde üç hal yasası, ancak bilimlerin sınıflaması ile ilişkili olarak kesin anlama sahiptir. Değişik bilimlerin sıralandığı düzen bize, değişik alanlarda aklın pozitif hale geldiği düzeni gösterir. Üç hal yasası ve bilimlerin sınıflamasının bileşimindeki amaç, matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojide egemen olan düşünce biçiminin, siyaset konusunda da zorunlu olması, toplumun pozitif bir biliminin, sosyolojinin oluşumuna yol açması gerektiğini kanıtlamaktır (Aron, 2000: 68).

Bilim ile felsefe arasında giderek daha netleşen ayrışma, sosyolojinin de kurucu babası kabul edilen Auguste Comte tarafından bir "boşanma" olarak ilan edilmiştir. Bu ayrışmada, entelektüel sorunlar kadar, -belki de daha fazla- bunların siyasal sonuçları da etkileyici faktör olmuştur. Siyasal anlamda, değişim yönündeki, potansiyel olarak anarşik hareketlerin teknokratça denetimi açısından determinist yasalar kavramı daha yararlı ve fonksiyonel olarak görülmüştür.

Eski gelenek ve değerler artık insanları etkilemez olmuştur; toplum savaş ve anarşi durumundadır. 18. yüzyıl Aydınlanması bu çöküşten kaynaklanmış değil fakat bu çöküşe katkıda bulunmuştur. Entelektüel, ahlaki ve sosyal yaşama yeni bir temel aranmaktadır. Bu, bilimin metotları,

bulguları ve instrumental yararlılığı ile sağlanacaktır: Sosyoloji bu yeni düzende taçlı zirve olacaktır. Oluşagelen sanayi toplumunun problemleri (rekabet, sosyal çatışma, özgür girişim fikirleri) bilimsel olarak hesaplanabilirmiş gibi görülmektedir. Sosyal ve politik inançlar, bilimsel olarak mümkün olanla uyusturulabilir olarak görülür. Sosyal fiziğin yasalarının keşfi, halkın kaçınılmazı kabul edeceği ve yine halkın değiştirilebilir olanı değiştirebileceği anlayışını pekiştirmiştir (Keat ve Urry, 1994:85).

Siyasal ve sosyal dönüşüm yönündeki baskılar öylesine ivme ve meşruiyet kazanmıştı ki, artık bunları sosyal hayatın sözde doğal düzeni türünden teoriler geliştirerek incelemek mümkün değildi. Tersine pek çok kişi çözümün, "halk" egemenliğinin hızla norm haline geldiği bu dünyada, önlenemez görünen sosyal değişimin, kuşkusuz çapını sınırlı tutma umuduyla, örgütlemek ve rasyonelleştirmekten geçtiğini savunuyordu. Ama eğer sosyal değişim örgütlenecek ve rasyonelleştirilecek idiye, daha önce onu incelemek ve değişmeye yön veren kuralları anlamak gerekiyordu. Sonradan sosyal bilimler adını verdiğimiz çalışmalara bu anlamda ciddi bir ihtiyaç vardı (Gülbenkian Komisyonu, 1998:17).

Politik programlar "normal değişime" karşı bir tutum geliştirmek için ihtiyaç duyulan şeyin bir parçasını oluştururlar. Bu programlar somut öneriler temsil ettikleri için, güncel gerçekliklerin somut bilgisini gerektiriyorlardı. Kısacası, ihtiyaç duydukları şey, sosyal bilimdi. Eğer dünyanın nasıl işlediği bilinmiyorsa, dünyanın daha iyi işlenmesini sağlamak için ne yapılması gerektiğini önermek de güç olacaktır (Wallerstein, 1997:31).

İlk olarak Bacon'un formüle ettiği "bilgi güçtür" sloganı Aydınlanma Felsefesi ile birlikte toplumsal kabul görmeye başlamıştır. Bilgi güçtür; bir başka deyişle doğaya hakim olmak onun yasalarını çözümlenmekten geçer. Nasıl ki aklın kılavuzluğundaki doğa bilimleri, doğaya egemen olmanın yolunu açıyorsa, kültür bilimleri de kültür ve toplum dünyasının kapılarını aralıyordu. Bundan sonra toplumsal dünyaya hükmetmek daha sistemli ve daha kolay bir hal almaktadır (Altun, 2002:90).

"Sosyal bilimler" in pozitivist ve tümelci bir epistemoloji içinde ve belli politik-ideolojik istek ve amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiş bilgi faaliyetleri olarak bu şekilde kurumlaşmaları, On dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. O dönemde "sosyal bilim" adı altında anılan beş temel bilim vardır: Tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji. Bunların hepsi pozitivist, tümelci, bir söylem içerisinde "yasa ortaya

koyucu”, yani *nomotetik* bilimler olarak kabul ediliyorlar (Rothacker, 1995:12-22).

Bu özellikler açısından, sosyal bilimlere yansıyan toplum ve toplumsal değişme anlayışının belli başlı nitelikleri şu şekilde özetlenebilir:

1. “Sosyal bilimin konusu “sosyal olaylar”dır. Sosyal olaylar insan davranışlarından oluşurlar. İnsan davranışı ise, insanın üzerinde gözlem yapılabilir nitelikteki eylemlerini ifade eder. İnsan eyleminin “gözlenemeyen” boyutları (değerler, saikler, amaçlar vb.) sosyal “bilimin” konusu dışındadır.
2. Toplum, insan davranışının belirli biçimlerde yapılaştığı bir “sistem”dir. Sistemin her ögesi (insan davranışı, kültürel, ekonomik ve siyasal kurumlar), sistemin varlığını sürdürmesi açısından belirli işlev görmektedirler. Her öge, bu biçimde sistemin varlığını sürdürmesi bakımından belli bir işleve sahipse, toplumsal değişme nasıl gerçekleşmektedir?
3. Toplumsal değişme, “sistem” bakımından tarihsel süreç içinde ters işlev hale gelen öğelerin varlığı nedeniyle gerçekleşmekte ve “sistem”, tıpkı bir “organizma”nın değişen koşullara kendisini uydurarak varlığını sürdürmesinde olduğu gibi, varolabilmek için yeni öğelere sahip olmaktadır.
4. Demokrasi, her toplumsal sistemde değil, ancak işlevsel olabileceği bir toplumsal sistemde geçerli olabilecek bir “siyasal sistem”dir. Daha açık söylemek gerekirse, demokrasi, “geleneksel toplumsal sistemlerde” değil, “modern toplumsal sistem” içinde işlevsel, bu nedenle gerekli ve yine aynı nedenden ötürü varolabilecek bir “siyasal yöntem”dir. Bu nedenle demokrasinin varolabilmesi için belirli iktisadi ve kültürel koşulların varlığı gerekmektedir.
5. Toplumsal sistemlerin zaman içindeki değişimleri, gelişigüzel veya rastlantısal ya da her somut topluma özgü bir biçimde değil, ortaya çıkarılması sosyal bilimlerin görevleri arasında olan belli “evrensel kurallar”a (veya yasalara) göre gerçekleşmektedir. Bu değişim kurallarının belirlenmesi, aynı zamanda siyasal bir yöntem olarak demokrasinin geçerli evrensel kurallarını belirlemek anlamına da gelmektedir (Köker, 2000:30-32).

3. SOSYAL BİLİMLER VE POZİTİVİZM: ÖNGÖRMEK İÇİN BİLGİ, İKTİDAR İÇİN ÖNGÖRMEK

Bu dönemde kurulan sosyal bilim(ler)in nasıl bir bilim olduğu, doğa bilimleri karşısında nasıl bir konum aldığı, kapsamı ve yöntemi hakkında temel referans noktalarını sunan bilim anlayışını biçimlendiren pozitivist paradigma olmuştur. Bilimi, kesin bilgi veren bir etkinlik olarak gören pozitivist yaklaşım, gözlenebilir olgular ve bu olgular arası ilişkiler dışında hiçbir şeyin bilgisine ulaşamayacağımız inancına dayanır.

Bilimin bu yapısı içinde bilim adamları, gökyüzü mekaniğinin mantığını sosyal dünyaya uygulayarak bir tür "genelleme uzmanı" olacaktı. Bu anlamda, değişik disiplinlerde sosyal bilimler 19. Yüzyıl'da, "gerçeklik hakkında ampirik bulgulara dayalı "nesnel" bilgiler elde edilmesi amacıyla verilen bu çabaların sonucunda yaratıldı. Tek tek kurulan bu bilim dalları arasında adı da kendisi de icat edilen yeni bir bilim dalı doğmaktaydı: Sosyoloji. Bu ismi icat eden ve bu anlamda sosyolojinin kurucu babası kabul edilen A. Comte'a göre sosyoloji, bilimlerin kraliçesi, kendi içinde de bütünleşmiş ve birleşik bir sosyal bilim ve Comte'gil bir neolojizmle söylenirse, "pozitivist" olacaktı (Gülbenkian Komisyonu, 1998:25).

Pozitivizm, her şeyden önce bir bilim felsefesidir ve doğrudan ampirist geleneğin içinde yer alır. Pozitivizmde metafizik spekülasyonlar reddedilmiş, onun yerini sistematik gözlem ve deneye dayanan "pozitif" bilgi almıştır. Bilimin yöntemleri bize fenomenlerin bir arada varoluş ve birbirlerini takip ediş yasalarını gösterebilir, fakat şeylerin "öz"ünü ve "doğa"yı asla anlayamaz. Bugün pozitivism, bilimin doğası konusunda ampirist bir bakışa ve toplumsal yaşamın ampirist bir model çerçevesinde incelenmesine yönelik bir bilimsel yaklaşım projesine bağlılığı simgeler. Sosyal bilimlerde bu çizgi, en yaygın biçimde, sosyal bilim yöntemlerinin doğa biliminin yöntemleri gibi modelleştirilmesi, doğa bilimlerin keşfettiği yasa benzeri düzenliliklerle paralellik gösteren toplumsal yasaları keşfetme çabası ve olgularla değerlerin birbirlerinden ayrılması konusunda mutlak bir ısrar anlamına gelir. Bu yöntemlerden elde edilen ampirik bilgi ile siyasal sorunlar ya da endüstriyel politika arasındaki yakın bağ, Comte'cu toplum mühendisliğiyle yakından ilişkilidir (Marshall, 1999:599).

Bu şekilde kurulan sosyal bilimlerin içinde yer aldığı paradigmanın özellikleri, pozitivist, yapısal-işlevselci ve davranışsalci olarak belirmiştir: Toplumsal-siyasal incelemeler, tıpkı doğa bilimleri alanında olduğu gibi "nesnel gerçekliği" açıklamaya yönelik bir faaliyet ve bu düşüncenin

doğrultusunda olarak da, uygun yöntem çerçevesinin, Talcot Parsons'un önderliğinde oluşturulmuş bulunan "yapısal işlevselcilik" ve bu doğrultuda gelişen "toplumsal sistem" kuramı ile davranışçılık olduğu fikri. Başka bir deyişle, "...sosyal bilimlerin "bilimselliği", pozitivist anlayış çerçevesinde bakıldığında, doğa bilimlerine özgü olduğu düşünülen bir ölçütler kümesi tarafından belirlenmektedir (Apter, 1977:3).

Giddens (1990:251)'e göre pozitivism, biri esas olarak toplumsal teoride merkezleşen, diğeri ise daha özgün olarak epistemolojiyle ilgili olan iki evreye ayrılabilir bir gelişme göstermiştir. Bu anlamda "bir bakıma Aydınlanma Düşüncesi'ndeki "rasyonel" bir toplum düzeninin kurulabilirliği inancının devamı sayılabilecek olan Auguste Comte'un pozitivismi, bu açıdan pozitivismin ilk evresini oluşturmaktadır" (Köker, 1998:20).

Bu noktada, kökleri Aydınlanma düşüncesine dek inen, yüzyılımızın egemen bilim anlayışının hareket noktasını oluşturan, bilim felsefesinde olduğu gibi sosyal bilimlerin tarihsel gelişiminde de başat eğilim olan pozitivismin günümüzde de geçerliliğini büyük bir oranda sürdüren temel bazı özelliklerine değinmek gerekir.

Fikir babalığını Comte'un yaptığı pozitivism, 19. Yüzyıl'da Fransa'da doğmuş bir düşüncedir. Pozitivismin Fransa'da ortaya çıkmasında Fransız devriminin etkisi büyüktür. Pozitivismin Fransa'da doğduğu dönem aynı zamanda, Fransız Devrimi'nin sonuçlarının, teknolojik ilerlemelerin ve güçlenen işçi sınıfının toplumsal ve siyasal gerilimi arttırdığı bir dönemi de ifade etmektedir. Dinin eski fonksiyonlarının bir çoğunu yitirerek geri plana itilmesi ve hızlı teknolojik değişimin ve sanayi devriminin yarattığı sosyal sonuçlar ile birlikte sesini iyice yükselten prototeryanın Fransa'da tansiyonu yükselttiği bir ortamda pozitivism, toplum içinde çatışma değil işbirliğini; dayanışmayı ve düzen içinde gerçekleştirilecek bir ilerlemeyi; aklın referans alınmasını ve sosyal bilimlerin de doğa bilimleriyle aynı yöntemlerle incelenebileceğini savunan bir düşünceler bütünü olarak ortaya çıkmıştı (Kaynar, 2001:51-52). İnsan ve toplumun bilimsel bir çalışmaya konu olabileceği inancına dayanan bu konumdaki doktrine "bilimsel yöntemin teklifi" adı verilir (Blaikie, 1993:13).

Amacı sosyal olguları tahlil etmek olan bilime isim olarak verdiği sosyal fizik (Başkaya, 2004:57) terimini canlandırırken Comte, siyasal endişelerini açıkça ortaya koymuştur. Yapmak istediği, Batı'yı Fransız Devrimi'nden sonra gündeme gelen "entelektüel anarşi" yüzünden "zorunlu bir yönetme biçimi" haline gelen "sistematik yolsuzluktan kurtarmaktır. O'na göre Değişim Partisi, protestanlıktan türetilen olumsuz ve yıkıcı tezlerle yaslanırken, Düzen Partisi de modası geçmiş doktrinlere (katolik ve feodal)

dayanmaktaydı. Comte'a göre sosyal fizik, sosyal sorunların çözümünü uygun eğitimi almış "sınırlı sayıda seçkin zeka"ya devrederek düzen ve ilerlemenin bağdaştırılmasını sağlayacaktı. Bu yoldan yeni bir manevi güç oluşturularak devrim "sonlandırılacak"tı. Görüldüğü gibi, yeni sosyal fiziğin teknokratik temeli ve sosyal işlevi çok açıktı (Gülbenkian Komisyonu, 1998:19-20).

Yeni bilime biçim ve araçlarını sunan paradigmanın anlaşılması, paradigmanın yaslandığı temel epistemolojik sayılıtlarının bilinmesini gerektirir ki bu noktada, bilimsel bilgi tanımı ve buna ulaşma biçim ve araçları söz konusu bilimsel anlayışın genel yapısını tanımamıza yardımcı olur. "Pozitivist anlayışa göre bilimsel bilgi, nesnel gerçekliğin insan zihni tarafından kavranmasıdır. Bir diğer deyişle bilimsel bilgi, bilen (özne-insan) ile bilinen (nesne-doğa ve/veya toplum) arasında bir ayırma dayanmakta ve nesnenin özünün insan zihni tarafından edinimini ifade etmektedir. Bu açıdan pozitivism, bilimsel bilginin vazgeçilmez ön koşulu olarak "insan özne"nin dışında nesnel bir gerçeklik alanının olduğunu kabul etmektedir. Benton'un deyişiyle pozitivism, ampirizmin değişik bir çeşididir. "...Görmek inanmaktır; pastanın kanıtı onu yemektir" (Köker, 1998:21).

İnsan ve toplumun doğa bilimsel çalışmaya konu olabileceği inancına dayanan Pozitivist epistemolojiye göre bilimin, bilimsel bilginin amacı, nesnel gerçeklik alanında olup biteni "açıklamaktır" ki "açıklama" ile "öndeyi" özdeşleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle deney ve gözlem yoluyla varılan genellemelerin belirli bir olayı açıkladığı gösterildiğinde bu aynı zamanda benzer koşullarda aynı sonucun ortaya çıkacağını da belirtmektedir (Köker, 1998:28).

Bilimi, dışsal dünyaya ilişkin kestirimci (predictive) ve açıklayıcı bilgi elde etme girişimi olarak gören pozitivism'e göre, bunu yapmak için, dışsal dünyada bulunan düzenli ilişkileri ifade eden, oldukça genel önermelerden oluşan teoriler inşa edilmelidir. Bu genel önerme ve yasalar, sistematik deney ve gözlem yoluyla keşfettiğimiz olayları hem kestirmemize hem de açıklamamıza imkan verir. Bir şeyi açıklamak demek, o şeyin bu düzenliliklerin bir örneği olduğunu göstermek demektir; kestirim de aynı esas üzerine yapılır (Keat ve Urry, 1994:9).

Bilimin pozitivist yorumundaki bu açıklama-öngörme özdeşliği, aynı zamanda bilginin işlevinin ne olacağını da içermektedir. Bilimsel bilgisine ulaşılan "nesnel gerçekliğin" bu yolla "denetlenebilmesi", beraberinde insan yaşamında iyileştirmeler de getirecektir. Başka bir ifadeyle, nesnel gerçeklik alanının bilgisine ne kadar fazla ulaşırsa, bu alan üzerinde daha fazla kontrol/egemen olunacak ve dolayısıyla bu alanı, kendi ihtiyaçları/istekleri

doğrultusunda dönüştürme olanağına kavuşulmuş olacaktır. Comte'un ünlü ifadesiyle, "öngörmek için bilgi, iktidar için öngörmek" (Giddens, 1990:253).

Buraya kadar anlatılanlar, "...insan bilimlerinin ortaya çıkışında insanın "bilimsel" bilgisine ulaşmak (ve muhtemelen bu bilgiyi insan yaşamını daha iyi kılmak üzere kullanmak) gibi geleneksel bilim kavramına özgü bir telosun belirleyici olmadığını, bunun insan bilimlerine sonradan atfedilmiş bir değer olduğunu ve geriye doğru okunamayacağını söylemeyi mümkün kılmaktadır (Keskin, 1998: 240).

4. MODERN EPİSTEMOLOJİ: DİSİPLİN TOPLUMU İÇİN DENETİM VE İKTİDAR

Genellikle birbirine karşı düşünce okulları arasındaki bölünmeyle ayırt edilen epistemoloji, bildiğimiz şeyleri nasıl bildiğimizi gösteren felsefi bilgi kuramıdır. Sosyolojideki tüm kuramsal ve ampirik yaklaşımların (açık veya örtük biçimde) şu ya da bu türden bir epistemolojik konumu varsaydıkları söylenebilir (Marshall, 1999:205).

Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkan ve geleneksel toplumsal ilişki ve kurumların modernleşmesi biçiminde tanımlanan süreç sadece toplumsal gerçekliğin buharlaşması anlamına gelmiyordu. Gelenekselliğin modernleşmesi aynı zamanda düşünsel yapıların altüst olması anlamına geliyordu. On dokuzuncu yüzyılda belirgin olarak kurumlaşan ve bir anlamda modernliği tanımlayan bu yeni bilme biçimleri, ya da daha doğru bir tanımlama ile yeni epistem⁴, tarihsel süreç içinde yeni bilme biçim ve araçlarını işaret eden modern epistemolojidir (Ercan, 1995:313). Modern epistemoloji, Batı kültürüne ve onun takipçilerine modern çağın karakteristikleri olan bir çok özelliği de kazandırmıştır. Dolayısıyla, Batı toplumlarının değişim süreci ve bu sürecin entelektüel arka planına ilişkin herhangi bir çalışma aynı zamanda modernleşme sürecine paralel olarak

⁴ M. Foucault'un kullandığı biçimiyle epistem "verili bir dönem içinde yaşamın bütünselliği içinde bir bilgi alanını sınırlayan, bu alanda ortaya çıkan nesnelere olma biçimini tanımlayan, insanoğlunun günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak görülen şeyler hakkındaki insanoğlunun bir söylem geliştirdiği koşulları tanımlayan "tarihsel önseller"dir. Foucault çalışmasında Batı düşünce tarihinde üç farklı epistemin varlığından bahseder. Üçüncüsü ve modernlik durumuyla örtüşen "modern epistem" olarak tanımlanmıştır (Ercan, 1995:302)

gelişen düşünsel yapıların, modern epistemolojinin tarihini de göz önünde tutmak durumundadır.

Bir entelektüel kategori olarak modern dünya sisteminin gelişme süreci içinde konumlanan sosyal bilimler, modern dünyaya ait bir girişim olarak, o zamana kadar Batı toplumlarında egemen olan ortaçağ dönemine ait bilme biçimlerinin yerini alan yeni bilme biçimlerine uygun bir şekilde konumlanmıştır.

Geleneğin modernleşmesi aşamasında modern epistem bir önceki epistemle karşılaştırıldığında, insanın gerçek anlamda *aydınlanması*, yani yaşadığı çevre ve ilişkileri bir başka büyük özne ve sisteme havale etmeden kendi geliştirdiği düşünsel kategoriler ile anlaması anlamına gelir (Ercan,1995:314).

Bu bağlamda modern epistemin en belirgin özelliği, özne insanın kendisiyle, çevresiyle ilişkilerini kendi aklıyla, kendisinin ürettiği düşünsel kategoriler aracılığıyla anlaması, bu noktada özellikle gizemli güçlerin, mitlerin aradan çıkarılmasıdır. Modern epistemin bu görece özgürleşme içeren sürecin Rönesans'tan başladığını ifade eden Horkheimer (1986: 70)'a göre, bu noktadan itibaren insanlar, en yüksek hedef ve değerlerinin bir ruhsal otorite tarafından belirlenmesine karşı çıkarak, teoloji kadar kapsamlı bir doktrini tümüyle kendileri yaratmaya başlamışlardır. Modern epistemin aydınlanma evresi bu anlamda "toplumun merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara –en iyi olasılıkla-, ancak özel yaşam dahilinde yer bırakır" (Touraine, 1994:24).

Dünyevileşen akıl ve onun bilgiye ulaşma biçiminin kendisinden önceki biçimden ayrıldığı en önemli nokta onun çözümleyici olması yani analitik olmasıdır. Yani bilinmesi gereken konu ya da işleyiş kendisini oluşturan parçalara ayrılır ve her bir parçanın kendi mantıksal yapısı kavranır ve daha sonra tüm bu parçalara ait bilgiler yeniden birleştirilerek sonuca varılır. Modern epistemi tanımlayan bir diğer özellik insan aklı ile maddi dünya arasında bir ayırım yapmasıdır. Akıl ile madde arasındaki bu ayırım insanı hem bilgi için *nesne* hem de bilen için bir özne konumuna itmiştir. Bilen ile bilinen arasındaki bu ayırım, bilen öznenin bilinen nesne üzerinde belirleyici olmasına neden daha doğrusu hiyerarşik bir ilişki epistemolojik düzeyde olası kılınmıştır (Ercan, 1995:315).

Geleneksel toplumdaki radikal bir kopuş olarak modernleşme, yaşamda gizem, tanrısal güç ve düzenlerin yerine aklın, "büyüsü çözülmüş dünya" da *Tanrısal özne* yerine *insan özne*'nin ikame edildiği bir süreci temsil eder. Bu anlamda yaratıcı insan-özne olarak insanın sürekli olarak kendini ve yaşadığı

çevreyi etkilemesi ve değiştirmesi modernleşme düşüncesinin, en belirgin özelliğidir.

Modern epistemolojinin *aydınlanma* yönündeki özgürleştirici içeriği, kısa sürede kapitalist/modernleşmenin iyice belirginleşen eşitsizlik üzerine kurulu ontolojik yapısı ile eklemlenerek dönüşmeye başlamıştır. Modern toplumun temel üretim biçimi olan kapitalizm ve kapitalist ekonomik işleyişin daha fazla üretim ve daha fazla kar amacı, modernleşme projesini de bunun düşünsel dile geliş biçimini de doğrudan etkilemiştir. Sürekli bir üretim ve tüketim mantığının egemen olduğu bu sistem, bu amaçlara uygun olarak bir düzen ve disiplini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, “bir toplumsal alana ait bilgiler, bir yandan bütün olarak egemen olan toplumsal yaşam biçiminin temel mantığını olumlayan bir özelliği olması ile sisteme özgü iktidarın yansıtıcısı olurken, diğer yandan daha alt düzeyde direkt bu sistemi ayakta tutanlar bilgi üretiminin temel aracı olmuşlardır” (Ercan 1995:318).

Weber’in, kapitalist üretime uygun bir ortamı yaratan bürokrasinin tekdüzeleştirdiği, araçsal rasyonelleşmeyle kapitalizmin yarattığı *çelik kafes* dediği modern yaşamın nasıl bir hapishaneye dönüştüğünü de çağımızın ünlü sosyal bilimcisi Foucault detaylı olarak açıklar. Herkesin bir yerde kayıtlı hale gelmesi ile herkesin denetim altında olacağı, gözetim altında tutulacağı modern yaşam/iktidar bu anlamda büyük bir gözaltıdır. İktidarın bilgi ürettiğini, iktidar ile bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini savunan Foucault (1994:33), bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisinin olamayacağını ve aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının da olamayacağını savunur. Foucault’ya göre:

İnsan bilimleri/sosyal bilimlerin gelişmesi bazı baskıcı rasyonalizmlerin, çözülmemiş bazı bilimsel sorunların, bazı politik çıkarların etkisiyle, insanın bilimsel nesnenin cephesine geçirilmesine (tatlılıkla veya zorla veya başarıyla) karar verildiğinde ortaya çıkmışlardır. İnsan bilimlerinin her birinin ortaya çıkışının bir sorun, bir talep, teorik veya teknik cinsten bir engel vasıtasıyla olduğundan kuşku yoktur; psikolojinin XIX. yüzyılda bilim olarak yavaş yavaş kurulabilmesi için, hiç kuşkusuz endüstri toplumunun bireylere dayattığı yeni ölçüler gerekmiştir; sosyolojik tipten bir düşüncenin ortaya çıkabilmesi için, hiç kuşkusuz Devrim’den beri toplumsal dengeler üzerinde bizzat burjuvaziye ihdas edilmiş olanın üzerinde ağırlık yapan tahditlerin ortaya çıkması gerekmiştir (1994:446).

İnsan bilimlerinin bugün bulunduğu noktaya getiren gelişme çizgilerini belirleyen dışsal etkenler arasında kapitalizmin gelişmesini vurgulamak gerektiğini belirten Foucault'a göre, kapitalist üretim biçimi gereği bedenün sahip olduğu güçlerin emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim gücü olarak kullanılması, ama aynı zamanda bu güçlerin uysal ve itaatkar kılınması gerekmiştir. Ancak bu itaatkarlık bedene şiddet uygulanarak elde edilemez, çünkü şiddet bedenün sahip olduğu güçleri sınırlayan ve en uç noktada yok eden bir yöntemdir. Oysa bu güçleri üretim gücüne dönüştürmek isteyen bir iktidar stratejisi onları daha da güçlendirmek, çoğaltmak ve denetlemek zorundadır. Şiddetin dışlanmasıyla birlikte bedenün iktidar tarafından kuşatılmasında yeni ve ince teknikler gerekmiştir. İnsan bilimleri de bu tekniklerden biridir. Yani işlevleri stratejiktir ve tarihin verili bir anında ortaya çıkan bir ihtiyaca cevap vermişlerdir (Keskin, 1998: 241).

Üretilen bilimlerle iktidar kendi varlığını daha çok cezalandırma ilkesi yerine, toplumsal düzende yürürlükte bulunan norm ve değerleri içselleştirmeye ikna ederek emniyet altına alır (Sarup, 1995:93). Bu dönemde kurulan sosyal bilimler bağlamında üretilen bilgilerle modern toplumun "doğru" pratikleri, modern toplumun temel unsurları bağlamında üretilmeye çalışılmıştır.

Sosyal bilimlerin kurumlaşma süreçleri kadar nerelerde kurumlaştıkları da bu bilimlerin temel mantığının oluşumu ve gelişiminde belirleyici bir faktördür. 19. Yüzyıl'da modern sosyal bilim faaliyetlerinin, sanayi devrimini büyük oranda tamamlamış Batı dünyasının belli başlı merkezlerinde sürdürüldüğü görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu ülkelerde meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere paralel olarak gelişen bu bilimler, bu anlamda büyük oranda bu ülkelerin sosyal ve felsefi atmosferinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir.

Bugün bile dünyanın çok büyük bir kesiminde okunan/okutulan eserler çoğunlukla bu merkezlerde yazılmış eserlerdir. Bu ülkelerin sosyal ve felsefi entelektüel atmosferinden etkilenen bu disiplinler, bu ülkeler dışındaki toplumların sosyal gerçekliğini betimleme sorumluluğunu üstlenerek dünyanın geri kalanını daha da yoğun incelemeye başlamışlardır.

Sosyal bilimlerin kuruluşundan günümüze egemenliğini büyük oranda korumaya devam eden pozitivist paradigma, canlılar arasında evrim teorisinden mülhem, bilimsel olarak varsayılan bir hiyerarşiyi insanlık için de oluşturmuştur. İnsan ve topluma ilişkin bilgi üreten sosyal bilimler, bir yandan varolan durumun tasvirine yönelirken, diğer taraftan, tüm yaşam pratiklerini birbirleriyle dikotomotik bir ekseninde karşılaştırarak bir

hiyerarşiye tabi tutmaktadır. Bu bağlamda farklı olanlar dışlanmakta ya da nasıl normal olacağına dair bilgiler üretilmektedir.

Doğada görülen eşitsizlikler, çok farklı toplumlardan oluşan insanlık için de söz konusudur. Bu eşitsizlikler, tarih öncesinden çağdaş insana giden yolda toplumların farklı derecelerde yol aldıkları ve dolayısı ile farklı derecelerde evrimleştikleri düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Evrimleşmişliğin ölçütü de toplumların “bilimsel bilgi” ve buna bağlı tekniğe sahip olma durumlarıdır ki bu da Batı toplumunun “üstünlüğünü” haklı göstermektedir.

Farklılıkların yorumlanması, insanlığın evriminin tek bir çizgi izlediği gibi bir ön kabule dayanıyor. Sonuç olarak bütün toplumlar Batı toplumu gibi evrimleşeceklerdir. Böylece Batı toplumunun geri oldukları kabul edilen toplumlar üzerinde kurduğu egemenliği uygarlaştırıcı bir eser olarak göstermek mümkün olabilmektedir (Partant, 1985:22).

Kapitalist toplumların disipline edilmesinde kullanılan sosyal bilimler, daha sonra Batı dışı toplumların anlaşılmasında da önemli bir misyon yüklenmiştir. Birbirine indirgenemeyen karşıtlıklar üzerinde bilgi üreten modern epistem, Batı entelektüel geleneğinin özünü oluşturmaktadır. Teleolojik, etnosentrik bu algılama biçimi, ilişkiye girdiği nesnel/durumlar arasında günlük deneyimlerden elde edilmiş dikotomiler dolayımında hiyerarşik bir ilişki kurar. Kullanılan bağlama göre farklı sıfatlar (vahşi, barbar, gelişmemiş, ilkel, doğu/lu) ile tanımlanan “şansız toplumlar” ve bunların taklit ederek kurtulabilecekleri ideal toplum dikotomik yaklaşımı her dönemde varolagelmiştir.

“Öteki” ile ilişkilerini bu mantık ekseninde kuran Batı, toplumların tasnifinde her zaman kendini merkeze alan bir tutum sergilemiştir. Zaman ve mekana bağlı olarak geliştirilen karşıtlıklar değişse de, bu karşıtlıklar üzerinde yükselen mantık hiç değişmemiştir: Medeni/barbar, ileri/geri, geleneksel/modern, gelişmiş/azgelişmiş ikilem(ler)inde medeniyeti, ileriye, gelişmiş kısaca arzu edilen durumu Batı temsil ettiği için örnek alınması gereken de her zaman Batı olmakta, medeniyet, gelişme, modernleşme Batı’lılaşma olarak tanımlanmaktadır.

Marx’tan Weber’e, Durkheim’e, Tönnies’e, Lerner’e, Rustow’a kadar bir çok sosyal bilimci çeşitli kavramlarla çeşitli sınıflandırmalar yapmışlardır. Yapılan sınıflandırmalar farklı olsa da ortak noktaları, “modern” olan ile olmayanı, “geleneksel”i, Doğu ile Batı’yı farklı kavramlaştırmalar altında ima etmeleridir (Aydın, 1993:14). Lerner’in 1958 yılında yayınlanmış olan ve gelişme sosyolojisinin gündemini belirlemeye yönelik ilk çabalardan biri olan *The Passing of Traditional Society* isimli

çalışmasının taşıdığı en büyük önem, Batı modernleşmesini global uygulama alanı olan bir model olarak içtenlikle kullanmasıdır (Bernstein, 1992:41).

Sadece oryantalistler değil, doğa bilim dallarında, iktisat, siyaset, sosyoloji gibi sosyal bilim dallarında çalışan Batı'lı bilim adamları da, Batı entelektüel geleneğine uygun olarak, Batı'lı olmayan toplumları tanımlarken oryantalistlerin kullandığı karşılaştırmalı yöntemi kullanmaktadırlar. Batı'lı olmayan toplumları, bu yöntemin "öteki" kategorisi kapsamında ele almakta ve yorumlamaktadırlar. Bu durumda, doğal olarak, referansları uygar Batı toplumları ve onların sahip oldukları özellikler olmakta ve "öteki"ler geri, durgun, ilkel vb. kavramlarla tanımlanmaktadırlar. Söz konusu toplumların içinde buldukları durgunluk, geri kalmışlık, fakirlik ise, kendi yapılarından ve coğrafi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, bu toplumların sahip olduğu içsel yapılar Batı Avrupa toplumlarıyla bir zıtlık oluşturmaktadırlar.

Bu bakış açısı, iktisatçısından felsefecisine kadar değişik alanlardaki tüm entelektüel çevrelerde benzer bir nitelik taşımaktadır. A. Smith, Batı'lı olmayan toplumların içinde buldukları durumu tartışırken bunların (bütün iç Afrika ile Tatarların ve Sibirya'nın yer aldığı Karadeniz ve Hazar Denizinin Kuzeyinde kalan büyük bir alandan oluşan Asya'nın bir bölümü) bütün zamanlar için fakirlik ve gerilik içinde oldukları ve şimdi de bu durumda olduklarını ifade etmektedir (Türkay, 1995:94).

Batılı olmayan toplumların farklılığı Avrupa merkezli bir bakış açısından benzeri bir görüş J. S. Mill tarafından dile getirilmiştir. Mill (1985)'e göre, Doğu toplumlarının ekonomik durumu bilinen tarihsel kökenlerinden beri aynı kalmıştır ve yabancıların etkisiyle düzenleri bozulmadan aynen devam etmektedir. Doğu toplumu temelde ne ise şimdi de odur.

Mill de gelişmenin erken dönemlerinde kalmış ulusların içinde buldukları bu "durgun" durumu, söz konusu ulusları oluşturan bireylerin çalışmaya, tasarrufa ve dolayısı ile birikime yönelik motivasyon eksiklikleri gibi bireysel özelliklerine ve bu ulusların sahip oldukları baskıcı politik-idari yapıya bağlamaktadır. Bu anlamda Mill, sömürgeciliği, batılı olmayan, olgunlaşmamış toplumları harekete geçirici ve her iki tarafın da yararına olan bir gereklilik olarak görmektedir (Türkay, 1995:94). *Özgürlükler Üstüne* adlı eserinde, özgürlük öğretisinin yetilerinde ergenleşmiş toplumlar için ortaya atıldığını belirten Mill, henüz başkaları tarafından gözetilmeye muhtaç olanların, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da korunmaları gerektiğini savunur (Mill, 1985: 22).

Sosyal bilimlerde referans olarak başvurulmadığında çoğu kez söz konusu çalışmanın eksik sayılacağı, bir çok çalışmaya ilham olmuş, görüşleri yönetim biçimi olarak bir çok ülkede uygulanan ve dünyada milyonlarca okuyucu kitlesine sahip Marx da, kendini besleyen Batı felsefi-entelektüel geleneğini eleştirel tarzda yorumlamakla beraber, Batı'lı olmayan toplumlara ilişkin değerlendirmelerinde, aynı geleneğin yoğun izlerini taşır.

Marx, sömürgeciliğe ilişkin olarak yaptığı değerlendirmelerinde kapitalizmi, Avrupa merkezli ve determinist bir yaklaşımla, tüm toplumsal oluşumların geçmek zorunda olduğu ileri bir üretim tarzı olarak kabul etmektedir. Bu kabulden hareketle, batılı olmayan toplumsal formasyonlar insanlığın evriminin gerisinde kalmış, durgun, kapitalist gelişmeye kapalı olarak değerlendirmektedir. Marx, Hindistan üzerine yazdığı makalede İngiltere'nin, bu anlamda, biri yapıcı diğeri yıkıcı olmak üzere iki misyonu yerine getireceğini ileri sürer. Buna göre İngiltere, bir taraftan Hindistan'ın sahip olduğu durağan, gelişmeye kapalı köhne yapısını yıkarken, diğer taraftan Batı tipi kapitalist gelişmenin temellerini atacaktır (Türkay, 1995:98).

Kısaca gelişmeyi, Batı'da yaşandığı haliyle, doğal kendiliğinden ve evrensel bir olgu olarak değerlendiren klasik ve çağdaş Batı'lı bilim adamları, sömürgecilik ve Batı'lı ulusların bu süreç içindeki yeri konusunda benzer bakış açılarına sahip oldukları söylenebilir.

Bu anlamda, doğa bilimlerinden gittikçe ayrılan ve kurumlaştığı Avrupa toplumunun gelişme ve dönüşme sürecini inceleyen sosyal bilimlerde, Avrupa dışındaki halklar karşılaştırmalı olarak incelenirken, ilerleme, gelişme Batı'da yaşandığı haliyle evrensel bir olgu olarak ele alınmıştır. Batılı olmayan toplumların sahip oldukları ve geri durumlarda olmalarına neden olan içsel yapılarından dolayı modernleşmeye/kapitalizme geçmeyi, Avrupa'nın kolonyal vesayeti olmadan başaramayacakları varsayılmıştır. Böylece kolonyalizmin, dünyanın geri kalan kısmında uygulanmasının gerekliliği meşrulaştırılmıştır. Dünya sosyal biliminin belirleyici unsurlarından birisinin, Avrupa Tarihinin özel bir okuması olduğunu belirten Wallerstein (1997)'e göre bu meşrulaştırma sürecinde sosyal bilimlere önemli bir misyon yüklenmiştir.

SONUÇ

Batı toplumlarında modernleşme süreci her şeyden önce ve önemli olarak düşünsel boyutta önemli dönüşümler yaratmıştır. Söz konusu dönüşümler modernlik sürecini tanımlayan yeni bilme biçim ve araçlarını sunan yeni epistemi yani "modern epistemoloji"yi de oluşturmuştur.

Analitik, akıl yoluyla elde edilen bilgilerin evrenselliğini savunan ve insan aklı ile maddi dünya arasında ayırım yapan modern epistemolojinin özgürleştirici içeriği kısa sürede kapitalist modernleşmenin özelliklerine uygun olarak dönüşmeye başlamıştır.

Modern dünya sisteminin gelişme süreci içinde konumlanan sosyal bilimler, 19. Yüzyıl'ın ortalarında pozitivist ve tümelci bir epistemoloji içinde ve belli politik-ideolojik amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiş bilgi faaliyetleri olarak belli başlı yerlerde kurumlaşmışlardır.

Kurulduğu zaman ve mekanın sosyal ve felsefi entelektüel atmosferinden yoğun olarak etkilenen sosyal bilimlerin tarihin verili bir anında ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermek üzere üretilmişlerdir. Kapitalist toplumun sürekliliğini garanti altına alan ve gelişmesinin sağlayan bilimsel bilgi, toplumu belirli bir mantığın içinde tutmanın aracı olmaya başlamıştır. Toplumun disiplinize edilme süreci ve bu süreçte bireyin kapitalist toplumun yeniden üretimine uygun bir şekilde tanımlanması sosyal bilimlerin gelişmesi ile birlikte gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla, sosyal bilimlerin, çıkışı itibarıyla sadece bilme aşkına, "bilmek için bilmek" arzusunun isteği doğrultusunda geliştirilmediği, bu naif bilme tutkusunun ötesinde siyasi, ekonomik ve politik alanlarda düzen ve denetimi sağlayacak birer araç olarak kuruldukları görülmektedir. Comte'un veciz ifadesi "öngörmek için bilgi, iktidar için öngörmek" sosyal bilimlerin temel amacını kısa ve öz bir şekilde ortaya koymaktadır.

SUMMARY

The modernization process in Western societies has brought about significant transformations in first and foremost the intellectual sphere. These transformations have also generated a new episteme providing the novel modes and methods of knowing that define modernity, namely the "modern epistemology". Before long, the liberating content of the modern epistemology - which is analytical, advocating the universality of knowledge acquired through reason and marking the distinction between the human mind and the material world - began to evolve in accordance with the broader framework of capitalist modernization.

Situated within the developmental process of the modern world order, social sciences have become institutionalized as primary loci of research following a positivist universalistic epistemology and directed towards certain politico-ideological goals, amidst the 19th Century.

Heavily influenced by the social, philosophical and intellectual climate of the period that they were cultivated in, social sciences aimed to respond to

the nascent needs of a specific time in history. Scientific knowledge, which safeguards the continuity of the capitalist society and enables its progress, became a means for keeping the society within a certain logic. The disciplining of society and the rearticulating of the individual to reproduce the capitalist order within this process has taken place along with the development of the social sciences.

Therefore, it is apparent by origin that social sciences were not developed for the sake of pure knowledge, “knowledge for knowledge’s sake”, and that they were devised, beyond such a naive desire to know, to sustain order and control in the political, economic, and social spheres. The concise statement of Comte: “to know to predict, to predict to control” eminently summarizes the main objective of social sciences.

KAYNAKÇA

- ALTUN, Fahrettin (2002) **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- APTER, David E (1977) **Introduction to Political Analysis**, Cambridge: Polity Press.
- ARON, Raymond (2000) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev: Korkmaz Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AYDIN, Suavi (1993) **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- BAŞKAYA, Fikret (2004) **Çığırından Çıkmuş Bir Dünya**, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- BERNSTEIN, Henry (1992) “Gelişme Toplumibilimine Karşı Azgelişmişlik Toplumibilimi mi?”, (Der. M. Ersoy), **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, Ankara: V Yayınları, s. 41-76.
- BLAİKIE, Norman (1993) **Approaches to Social Enquiry**, Cambridge: Polity Press.
- BOCK, Kenneth (1990) “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, (Der T: Bottomore, R. Nisbet), **Sosyolojik Çözümleme Tarihi**, (Çev: Aydın Uğur), Ankara: V Yayınları, s. 53-96.
- CAPRA, Fritjof (1992) **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev: Mustafa Armağan), İstanbul: İnsan Yayınları.

- CİRİNLIOĞLU, Zafer (1999) **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, Ankara: İmge Yayınevi.
- ERCAN, Fuat (1995) "Gelişme Yazını; Eleştiriler ve Yeni Perspektifler", (Ed. T. İşgüden, F. Ercan, M. Türkay), **Gelişme İktisadi, Kuram, Eleştiri, Yorum**, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım, s. 298-428.
- FOUCAULT, Michael (1994) **Kelimeler ve Şeyler**, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınları
- GIDDENS Anthony (1990) "Pozitivizm ve Eleştirileri" (Ed. T. Bottomore, R. Nisbet) **Sosyolojik Çözümleme Tarihi**, Ankara: V Yayınları, s. 251-298.
- GULBENKIAN KOMİSYONU (1998) **Sosyal Bilimleri Açın** (Çev: Şirin Tekeli), İstanbul: Metis Yayınları.
- HORKHEIMER, Marc (1986) **Aklın Tutulması**, (Çev. O. Koçak), İstanbul: Metis Yayınları.
- KAYNAR, Mete (2001) **Devletin Ülkesi ve Milleti**, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- KEAT, Russel, J., URRY (1994) **Bilim Olarak Sosyal Teori**, (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: İmge Yayınevi.
- KESKİN, Ferda (1998) "İnsan Bilimlerinin Bir Telosu Var mıdır", (Toplum ve Bilim ve Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu), **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Metis Yayınları.
- KUHN, S. Thomas (1995) **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, (Çev. Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- KÖKER, Levent (1993) **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARSHALL, Gordon (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MİLL, J. Stuart (1985) **Özgürlük Üstüne**, (Çev. Alime Ertan), İstanbul: Belge Yayınları.
- ÖZLEM, Doğan (1998) "Doğa Bilimleri, Sosyal Bilimler Ayrımının Dünyü Bugünü", **Toplum ve Bilim**, İstanbul: Birikim Yayınları, sayı: 76, Bahar, s. 7-39.
- PARTANT, François (1985) **Kalkınmanın Sonu, Bir Alternatif mi Doğuyor**, (Çev: Fikret Başkaya), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

- ROTHACKER, Erich (1995) **Tarihselcilik Sorunu**, (Çev. Doğan Özlem), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- SARUP, Madan (1995) **Post Yapısalcılık ve Postmodernizm**, (Çev. B. Güçlü), Ankara: Ark Yayınları .
- TOURAINÉ , Alain (1994) **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TÜRKAY, Mehmet (1995) “Gelişme: Felsefi ve Entelektüel Kökenler”, (Ed.T. İşgüden, F. Ercan, M. Türkay), **Gelişme İktisadı, Kuram, Eleştiri,Yorum**, İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım, s. 167-202.
- URAL, Şafak (1998) **Bilim Tarihi**, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1997) **Sosyal Bilimleri Düşünmemek**, (Çev.Taylan Doğan), İstanbul: Avesta Yayınları.

ETNİKLİĞİN MODERNİTE KARŞISINDAKİ DURUMU

Meral SAĞIR*

H. Serkan AKILLI**

ÖZ

Modernitenin kavramsal sınırları, tarihsel ve politik perspektif de dikkate alınarak belirlenmeden etnisite ile ilişkisi değerlendirilemez. Bunun için burada önce, modernitenin bugünkü kavram içeriğine ulaşma süreci analitik ve kısmen olgusal olarak sunulmaktadır. Daha sonra, modern zamanların bakış açıları olarak liberal, cumhuriyetçi, sosyalist yaklaşımların etnisite olgusuna yaklaşımları ele alınmakta ve yine modern zamanların siyasal öznesi olan ulus-devletin dil, eğitim, vatandaşlık vb. unsurları içinde etnisite olgusunun bir sorunsal olup olmadığı tartışılmaktadır. Son olarak, ulus-devletlerin konumunu sarsan küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği değişimler ve sonuçlar üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etnisite, Etnik Gruplar, Modernite, Modernleşme, Etnik Kimlik, Küreselleşme

THE STATE OF ETHNICITY WITH RESPECT TO MODERNITY

ABSTRACT

The relationship between modernity and ethnicity can not be fully evaluated without signifying the conceptual constraints while paying attention to modernity's historical and political perspectives. Therefore, we have first demonstrated the process in which the term ethnicity has gained its contemporary conceptual meaning analytically in a partially phenomenal manner. Then, we have taken in hand the approaches of modern paradigms such as liberalism, republicanism and socialism about ethnicity; and we have discussed whether ethnicity constitutes a problem for the elements of language, education, citizenship, etc. which are embedded within the political

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

** Araş. Gör., Akdeniz Üniversitesi SBE

subject of modern politics, the nation state. Finally, we have focused on the transformations and consequences that challenge nation states, which have been brought about by the process of globalization

Key Words: *Ethnicity, Ethnic Groups, Modernity, Modernization, Ethnic Identity, Globalization*

GİRİŞ

Modernite kavramının genel geçer bir tanımını yapabilmek ve kapsamını tüm yönleriyle belirlemek oldukça zordur. Modernite, tek bir olgu, somut bir nesne, sınırları belirli bir zaman dilimi, ilkeleri açıkça belirlenmiş bir fikir veya tek bir süreci anlatan bir terim değildir. Bununla birlikte, çalışmanın amaçları doğrultusunda önce, moderniteyi oluşturan öğelerin genel bir çerçevesi verilmeye çalışılmıştır.

Modern çağ, 1500'lü yıllardan sonra günümüze kadar devam eden zamanı belirtir. Modern, aynı zamanda ve daha yaygın olarak, içinde bulunulan zamanı anlatmak için kullanılmaktadır. Çağdaş ve güncel olan veya eskisinden farklı yeni bir olay, nesne, düşünce modern olarak nitelendirilir.

Rönesans ve Reform dönemlerinde modernlik, Descartes ve Bacon gibi düşünürler tarafından insanlığın doğa üzerinde egemenlik kurması anlamında kullanılmış; 17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma düşünürleri modern kavramını kendi dönemleri için kullanmıştır. Modernlik düşüncesi, destekleyici teknolojik ve ekonomik değişimlerle birlikte yeni bir birey, toplum ve iktidar modelinin kurulmasında felsefi temel olarak alınır.

19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarında modernlik kavramı bazı yazarlar tarafından Avrupa kıtasında 15. Yüzyıl'dan başlayarak Rönesans, Reform, Aydınlanma, Fransız Devrimi gibi dönemlerin getirmiş olduğu toplumsal değişimlerin toplamını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu yüzyıllarda modernleşme, sosyolojinin kurucuları tarafından; sanayi devrimi, ulus-devletler, kapitalizm, bürokrasi, rasyonalizasyon, kentleşme, siyasal katılım haklarının genişlemesi, hukuksal yapılarda değişiklikler, teknolojik ilerleme, pozitivist bilim anlayışı, vb. terimleriyle açıklanmış; dünya üzerindeki değişik toplumlar, evrimci bir anlayış ile bu kriterlere göre evrim ölçeğindeki yerlerine konulmuş ve Batı Avrupa bu sıralamanın en üstünde gösterilmiştir. Diğer toplumlar; geleneksel/mekanik (Durkheim), akılcı olmayan (Max Weber) veya modern olmayan toplumlar (Parsons) olarak değerlendirilmiştir (Aktaran Cirhinlioğlu, 1998: 64).

Max Weber, moderniteyi akılcılaştırma yoluyla dini dünya görüşlerinin uğradığı büyü bozumu ve laik bir kültürün gelişimi olarak görmüştür. Bunun yanında, modern toplumsal kurumların belirleyici özelliğini, kapitalist işletme ve bürokratik devletin örgütsel merkezinde şekillenen iki iç-işikili sistemin farklılaşması olarak tanımlamıştır. Bu süreç, akılcı ekonomik ve yönetsel eylemin kurumsallaşmasıdır. Günlük yaşam, bu kültürel ve toplumsal akılcılaştırmalardan etkilendiği ölçüde geleneksel yaşam biçimleri çözülmektedir (Habermas, 1990:1-2).

Parsons'a göre bir toplumun evrimselleşebilmesi ve modernleşebilmesi için beş kültürel aşamadan geçmesi gerekmektedir. Bu aşamalar, 1) duygusallık- duygudan arınmışlık, 2) özel ilişkileri temel alma- evrensel ilişkileri temel alma, 3) toplumsal olana – ya da kişisel olana yönelme, 4) bireyin kendisine atfettiği statü- gerçekten başarı sağlayarak elde ettiği statü ve 5) işlevleri dağıtma-işlevleri bir noktada toplamadır (Aktaran Cırhinlioğlu,1998:64).

Rostow'a göre de, toplumsal/ekonomik gelişmenin beş aşaması vardır. Bu gelişme çizgisi, “geleneksel toplum”la başlar, “kitle tüketim toplumu” ile sona erer. Bu ikisi arasındaki diğer aşamalar sırasıyla; kalkış için gerekli önkoşulları sağlama aşaması; “kalkış” aşaması; olgunluğa geçiş aşamasıdır. Az gelişmiş ülkeler ‘take off’ aşaması için koşulları hazırlarken dışarıdan yardım almalıdır. Ulusal gelirlerinin en az yüzde onunu yatırımlara dönüştürmelidir (Aktaran Cırhinlioğlu, 1998:69).

William Conolly (1988:1-2,5), modernitenin belirli bir başlangıcı veya sonu açık olarak tanımlanmamış olan; ancak kendisini daha karanlık, daha batıl inançlı, daha az hoşgörülü, daha baskıcı, daha az akılcı, daha az bilimsel, bireylere daha az saygılı ve teknik olarak daha az gelişmiş önceki dönemlerle zıtlık kurarak tanımlayan bir dönem olduğunu; modernitenin karşılaştırılması ve karşıtının belirlenmesinde referans noktaları olarak Orta Çağ’ın ve Antik Dönemlerin kullanılabileceğini söylemektedir.

Modern kavramının bir diğer anlamının, kelimenin ilk kullanımından kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. Jürgen Habermas (1994:31), Hans Robert Jauss’un araştırmalarına göre modern kelimesinin Latince “modernus” biçimiyle ilk defa 5. Yüzyıl’da, resmen Hıristiyan olan dönemi, Romalı Pagan geçmişten ayırt etmek için kullanıldığını belirtmekte ve terimin daha sonraki kullanımlarında hep bir önceki sosyal, siyasal, ekonomik düzene zıt bir anlam ifade ettiğini söylemektedir. Burada modernliğin bir toplumsal yapıdaki sosyal, siyasal ve ekonomik kurumların yeni düşünce kalıplarıyla yeniden örgütlenmesi ve köklü değişimler geçirmesini ifade ettiği söylenebilir.

Alain Touraine (2000:13) modernliğin tanımını yaparken “modernlik düşüncesi, insanın yaptığıyla bir olduğunun, dolayısıyla da, bilim, teknoloji ya da yönetimin daha etkili kıldığı üretimle, toplumun yasayla örgütlenmesi ve çıkarların, ama aynı zamanda da tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin harekete geçirdiği kişisel yaşam arasında bir denklik ilişkisinin olumlanmasıdır” demektedir. Bilim, düzenli bir toplum ve özgür bireylerden oluşacak bu denkleme ulaşılabilesinin yolu “akıl”dır demekte ve modern toplumdan söz edebilmek için “bilimin teknolojik uygulamalarının olmasının yeterli” olmadığını söylemektedir. “Buna ek olarak entelektüel etkinliğin siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, particiliğe ve yolsuzluklara karşı koruması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel bir iktidarın aracı haline gelmemesi, tıpkı kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulması gibi özel yaşamla kamu yaşamının da birbirinden ayrılması gerekmektedir” (Touraine, 2000:24).

Modernite konusunda başta gelen isimlerden olan Giddens’a (1994:9) göre modernite, en geniş anlamıyla 17. Yüzyıl’da Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini ifade etmektedir. Giddens, modernliği kurumsal açıdan incelemiş ve başlıca dört kurumsal boyut belirlemiştir. Bunlar birbirleriyle iç ilişkili ve birbirini gerektiren kapitalizm, gözetleme, askeri iktidar ve endüstriyalizmdir. Ona göre bu kurumsal yapılar; dünyayı uluslar arası işbölümü ve ekonomilerin oluşumu biçimini alan, aynı zamanda dünyasal bir askeri düzen ve denetim sistemlerini merkezileştiren ulus devletler kisvesine bürünen ve sürekli gelişen bir küreselleşmeye doğru götürmektedir.

N. J. Rengger, modernite kavramsallaştırmalarının en genel hatlarıyla iki ana gruba ayrılabilceğini ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi bir “ruh hali” olarak modernite; diğeri ise “sosyo-kültürel biçim” olarak modernitedir. İlki temelinde felsefi (etiko-siyasal) bir soru; ikincisinde ise sosyolojik (tarihsel ve antropolojik) bir sorudur (Rengger, 1995:42). Rengger (1995:110-111) aynı zamanda Habermas’ın temsilcisi olduğu Frankfurt Okulu’nun temel görüşlerinden birisinin de ikinciyi oluşturan tarihsel koşulların, birinci kavramsallaştırmada yer alan düşünceleri şekillendirmesi olduğunu belirtmektedir.

Modernite, analiz düzeyi açısından bireysel ve kurumsal düzeylere de ayrılabilir. Kurumsal düzeyde modernlik, kurumlar ve süreçler bağlamında ele alınabilmektedir. Bireysel düzeyde modernliğin ilgilendiği konular ise modern bireyin psikolojisi, taşıdığı özellikler, kurumlar ve süreçler ile birey arasındaki ilişkiler gibi başlıklar taşır.

Yukarıda belirtilen sınırlı sayıdaki modernite tanımlamalarının, oldukça geniş bir kapsamı olduğu görülmektedir. Ancak, modernite ile ilgili olan ve belirsizliğini koruyan başka bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Modernite, 1970'li yıllardan başlayarak eleştirilmeye başlanmış; modernite karşıtları, modernitenin soğuk akılcılığına, bürokratik yapısına, geleneksel bağlılıklara karşı tutumuna karşı çıkmışlardır. Moderniteye karşı olan düşünürler, akademisyenler, yazarlar "Modernitenin zengin gelenekleri, varoluş içerisinde güvenli bir yeri, sağlam temellere oturmuş ahlaki değerleri, ruhani duygusallığı, hiyerarşiye olan saygıyı ve doğaya alışkın bir yaşamı kaybettiğini ve bu boşlukların bürokrasi, milliyetçilik, subjektivizm, bir tüketici devlet ve tüketici kültürü, ticarileştirilmiş bir dünya veya disiplinler bir toplum tarafından doldurulduğunu" iddia etmişlerdir (Connoly, 1988:1). Modernliğe yöneltilen eleştiriler sonucunda, post-modernizm adıyla bir karşı akım gündeme gelmiştir. Öncülüğünü Jean Francois Lyotard, Gadamer, Michel Foucault gibi düşünürlerin yaptığı bu akım, sanat başta olmak üzere zamanla bir çok alanda etkisini göstermiştir. Bu düşünürlere göre, artık modernite son bulmuştur. Diğer yandan, Habermas, Touraine ve Giddens gibi sosyal bilimcilere göre modernitenin sonunu ilan etmek için erkendir. Bazı düşünürlere göre, 21. Yüzyıl'ın başları; geç modernite olarak isimlendirilmekte; kimilerine göre ise, 1500'lü yıllardan 21. Yüzyıl başlarına kadar olan dönem, gerçek moderniteye hazırlık safhası olarak görülmektedir.

Bu çalışmada modernite kavramı, 19. ve 20. Yüzyıllar'da taşıdığı kümülatif içeriğe göre değerlendirilmiştir. Bu içerik değer ve normlar, amaç yönelimi, birey-devlet ilişkisi, toplum yapısı, olguların kavranışı, özne olarak insan, teknolojik ilerleme, siyaset, ekonomi, kültür, ideoloji ve yönetimin yapısı, özel ve kamusal alan ayrımı, geçmiş-gelecek ilişkisi ve geçerli toplumsal statü gibi açılardan ele alınabilir. Nitekim, burada modernizm evrenselci, akılcı, vatandaşlık anlayışına dayalı bir birey-devlet ilişkisinin olduğu, bir anlamda homojen bir toplum yapısı, teknolojinin itici güç olduğu ilerlemeci bir anlayış temeli olan, geçmişle bağların koparıldığı, ulusal kültürün, merkezi ideolojilerin, demokratik bürokratik yapıların geliştiği, doğuştan gelen statü önemini kaybederken, kazanılmış statünün geçerli olduğu ve son olarak pozitivist bakış açısına dayanan bir kümülatif içerik taşımaktadır.

Yukarıdaki tanımlamalar çerçevesinde hazırlanan Tablo 1'de, ana hatlarıyla modernliğin kendi içinde barındırdığı düşünce, amaç ve yöntemlerin başlıcaları gösterilmiştir.

Tablo 1 Modernliğin Kapsadığı Kümülatif İçerik

	MODERNİZM
Değer ve normlar	Evenselci değer ve normlar
Amaç yönelimi	Rasyonalite, problem çözümü yoluyla hayatın iyileştirilmesi, ilerleme
Birev – devlet ilişkisi	Görev-hak, toplum yararı, vatandaşlık, milliyetçilik
Toplum yapısı	Homojenite, tümlük, asimilasyon, zorlama
Nesnelerin ve olguların açıklanması/anlaşılması	Kavram merkezli, dünya açıklanabilir, kural koyulabilir
Özne olarak insan	Özne merkezli mantık, rasyonel insan, ekonomik insan
Teknik ve teknolojiye yaklaşım	Teknik-teknolojik gelişme modernleşmenin itici gücü
Siyasetin yapısı	Teknokrasi, bilimsellik, bürokrasi, demokrasi, katılım
Ekonomi	Ekonomik alanın kapitalist işletme etrafında örgütlenmesi
Değişim-gelişim modeli	Evrimsel - ilerleme – modernleşme -küreselleşme
Kültür	Ulusal kültür, statik, içte benzerlik, dışta farklılık
Akademik temel	Pozitivizm, işlevselcilik, araçsalcılık, nesnel bilim, pragmatizm, determinizm
İdeoloji	İdeoloji merkezileşiyor
Gelenek – geçmiş ile ilişki	Gelenek yıkılmalı, sürekli yenilenmeli, geçmişle bağlar kopartılmalı
Yönetim	Merkezileşme, uzman-atanmış görevli
Toplumsal statü	Kazanılmış statü
Özel alan- kamusal alan	Özel alan-kamusal alan ayrılmalı

1. 18. VE 19. YÜZYILLARDA İLERLEME ANLAYIŞI KARŞISINDA ETNİKLİĞİN ANLAMI

İlerleme düşüncesi ve etnik kimlikler arasındaki ilişkiler incelenirken, temel bir ayırım noktasını ortaya koymak gerekir. Bunlardan birincisi ırksal grupları (Siyahlar, Uzakdoğulular, Aborjinler); ikincisi ise ulusal azınlıkları, Avrupa'dan diğer kıtalara yerleşen ve yerel halklarla kültürel etkileşime giren kolonicileri (örn. Güney Afrika, Avusturalya ve Hindistan'a yerleşen Avrupalılar) ve göçmenleri kapsayan grupları içermektedir. İrksal grupların ilerleme düşüncesi bağlamındaki konumunun, ikinci grupta yer alan topluluklardan farklı özellikler gösterdiği görülmektedir.

Aydınlanma ile Amerikan ve Fransız devrimlerinin eşitlikçi ve hümanist düşüncelerinin, medeni olmayan insanların da bir gün medeni olabilecekleri fikrinin ilerleme fikri savunucuları arasında yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin Condorcet: “İnsan ırkının gelecekteki durumuyla ilgili umutlarımız üç önemli başlık altında toplanabilir: uluslar arasında

eşitsizliğin yok edilmesi, her ulus içinde eşitliğin ilerlemesi ve insanoğlunun gerçek kusursuzluğu. Tüm uluslar, en aydınlanmış, en özgür ve önyargıları en az taşıyan, Fransız ve Anglo-Amerikalılar'ın devrimleri sayesinde çoktan ulaştıkları, medeniyet seviyesini yakalayabilecekler mi? Bu halkları ulusların monarşilerin yönetimi altındaki kölelikleri, Afrika kabilelerinin barbarlıkları, vahşilerin cahillikleri ile ayıran engin uçurum yavaş yavaş kaybolacak mı? İnsan ırkı, bireysel refah ve genel zenginliğe ulaşmak için keşifler ve bilimler ve sanatlar vb. yoluyla mı veya davranış ya da pratik ahlakın ilkelerinin ilerlemesiyle mi veya bu becerilerin yoğunluğunu yükselten araçların ve bunların dolaysız kullanımının veya insanın doğal yapısının kusursuzlaştırılması sonucunda oluşabilecek entelektüel, ahlaki veya fiziki becerilerinin gerçek kusursuzluğuyla mı kendisini iyileştirecek?" (Kreiss, 2001) diyerek, medeni olmayan halkların da gelecekte beyazlar kadar medeni olabileceklerini söylemektedir. Ancak, bu fikir 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından sonra güç kaybetmiş ve beyazların üstünlüğünün kalıcı olduğu fikri güç kazanmıştır (Banton, 1997:34).

Batı Avrupa'da ırksal gruplara karşı tutumların ve düşüncelerin tarihi, Eski Yunanistan'a kadar uzanmaktadır. Anatomist ve antropolog Petrus Camper'ın 1764 yılında Gronigen Üniversitesi Anatomi sınıfında verdiği "siyahların kökenleri ve rengi" konusundaki dersi, hem antik çağda hem de kendi zamanında siyahlara karşı olan düşünceleri oldukça açık bir dille ifade etmektedir. Örneğin Heredot, Talya'ya adanan üçüncü kitabında, siyahların "pis ve zehirli bir tohuma benzeyen üreme sıvılarının, derileri gibi siyah" olduğunu söylemekte; Aristo ise, Heredot'a karşı çıkarak bunun sebebini güneşin sıcaklığına bağlamaktadır. Strabo da, siyah rengin güneşten ve yünsü saçın nemsizlikten kaynaklandığını söylemektedir; Onesicritus, siyah rengin gökten düşen kaynar sudan; Pliny ise, siyah renk ve kıvırcık saçın Teselya'daki bir ırmağın suyundan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Meijer, 1997).

Camper'ın kendi yaşadığı dönemdeki tartışmalar ise, beyaz olmayanların Adem ve Havva'dan mı yoksa değişik kökenlerden mi geldiği üzerindedir. 1757'de Camper'ın meslektaşı Haller "siyahların tamamen farklı bir tür olduğunu çünkü beyinlerinin ve kanlarının siyah" olduğunu söylemekte; Camper ise, Angola'lı bir çocuğu örnek göstererek, kendi yaptığı otopsilerde böyle bir şeyle karşılaşmadığını söylemektedir (Meijer, 1997). 18. ve 19. Yüzyıl'da, siyahların kökenine ilişkin dini açıklamalarda ise, Afrikalılar'ın Nuh'un üç oğlundan birisi olan Ham'ın kuşağından geldiği ileri sürülmekte ve Tanrı'nın onları cezalandırarak siyah yaptığı söylenmektedir (Banton, 1997:32).

İrksal kökenler üzerine yapılan çalışmalar ve insanlığın sınıflandırılması 16. ve 17. Yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Modern taksonominin kurucusu Linnaeus ile birlikte Buffon ve Blumenbach 18. Yüzyıl'da biyolojik sınıflandırmanın temellerini kurmuşlardır. 18. Yüzyıl'da anatomi ve ırk araştırmalarında poligenistlerle (insan ırkının tek bir insandan gelmediği görüşü) monogenistler (insan ırkının tek bir kökenden geldiği görüşü) arasında tartışmalar yaşanmaktaydı (Kaszycka ve Strkalj; 2002).

Bilim dünyasında değişik ölçütlere göre (örneğin burun yapısının yere olan açısına göre veya kafatasının ölçümlerine göre) irksal ayrımlar yapılırken, Batı Avrupa ve Amerika'da ırk bakımından farklı insan gruplarına yönelik şiddet politikaları uygulanmıştır. Fransız Devrimi'nin hemen ardından, İngiltere ile bölgede dengeleri korumak amacını taşıyan Fransa'nın egemenliğinde bulunan Haiti Adaları'nda baş gösteren ayaklanmaları engellemek için, Vodoo (Pasifik bölgesinin yerel dinlerinden) dininin yasaklanması, kölelerin kendi dillerinde konuşmalarının engellenmesi, 10.000 ile 200.000 arasında çok farklı sayılar belirtilmiş olsa da, bir çok Maroon'un öldürülmesi; Amerika'da siyahların köle olarak kullanılması, köle ticareti için Afrika kıtasından çocukların dahi kaçıırılması ve köle avları, Çinliler'in çalışma koşulları, Mestizolar ve yerlilere karşı girişilen soykırımlar (Marable, 2000); Hindistan'da ise yerel halka karşı İngiltere'nin sömürgeci politikaları ve 19. Yüzyıl'da Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde görülen Semitizm karşıtlığı (Yahudilere karşı olan fikirler, kilisenin Yahudileri İsa'nın çarmıha gönderilmesinden dolayı da suçlamasıyla pekişmiş; kilisenin bu resmi tutumu ancak 1960'larda değişmiştir) verilebilecek örneklerdir.

Siyahlara yönelik diğer bir hareket ise Ku Klux Klan hareketi olarak gösterilebilir. Amerikan iç savaşından sonra Güneyli generaller ve askerler tarafından başlatılan bu hareket, siyahlara karşı duyulan nefretin en önemli temsilcisidir. Ku Klux Klan, özgürleşme hareketlerine rağmen, özellikle Güney eyaletlerinde etkili bir biçimde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 1925 yılında Ku Klux Klan'nın 4 milyon üyesi olduğu belirtilmektedir. Irka dayalı ayrımcılık, kültüre dayalı önyargıdan daha güçlüdür ve 20. Yüzyıl başlarında etnik grup tanımlaması, irksal grupları kapsamamaktadır. Lulian Huxley ve A. C. Haddon ırk kavramını kabul etmese ve Max Weber irksal kuramların sosyolojide kullanılmasını bir suç olarak görse de irksal ayırım güç kaybetmek bir yana daha da güç kazanmıştır.

İrksal grupların maruz kaldıkları uygulamalar, 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren hümanist yazarlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Ancak bu eleştiriler, belki de Nazizm'in temelini oluşturan daha kökten ve biyolojik temelli irksal üstünlük ideolojilerinin geliştirilmesi yönünde bir

etki yapmıştır (Thompson, 1989:150). Darwin'in doğal seçim kuramı ve Mendels'in gen seçimi kuramına dayalı olarak *eugene* hareketi ortaya atılmış, bu hareket kıta Avrupası'nda ve Amerika'da *eugene topluluklarının* kurulmasına yol açmıştır. Bu hareketin temel amacını ise toplumun zararlı insanlardan kurtarılması oluşturmaktaydı. Zararlı insanlar ise, zihinsel ve bedensel engelliler, kültürel ve ırksal olarak aşağılık görülen gruplar olarak tanımlanmıştır.

İrksal grupların kimliklerinin kalıcı ve beyaz ırktan aşağı olarak kabul edilmesine rağmen, beyaz etnik gruplar için asıl ön planda yer alan süreç, Bagehot'un terimiyle, "ulusların kurulması"dır. Beyaz göçmenler ve beyazların oluşturduğu küçük uluslar, etnik gruplar kapsamında incelenirken, ırksal grupların konumunun ne için farklı olduğu sorulabilir. Bu soruya verilen cevaplardan bir tanesi, Oliver Cox tarafından yapılan etnik önyargı ve ırksal ayrımcılık ayrımıdır. Cox, *Kast, Sınıf ve Irk* isimli eserinde ırka dayalı ayrımcılığı diğer gruplar arası ve/veya grup içi kültürel unsurlara vurguda bulunan ayırım türlerinden ayırt etmiştir. Buna göre etnik önyargı, kültürel bir ayrımcılık olmakla beraber söz konusu grubun asimile olmayışına karşı geliştirilmekte (örneğin ırksal açıdan belirgin farklılık göstermeyen Yahudiler); ırksal ayrımcılık ise, asimile olmak isteyen ırksal grupların toplumla bütünleşmesine karşı çıkmaktadır (Thompson, 1989:150).

Hobsbawm (1998:213-214), *Sermaye Çağı (The Age of Capital)* isimli kitabında 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren yaşanan göç hareketleri hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre 1846 ile 1875 yılları arasında 9 milyonu aşkın insan, büyük bir kısmı Birleşik Devletler'e gitmek üzere, Avrupa'dan ayrılmıştır. Bu rakam, 1880'lerde her yıl ortalama 700.000 ile 800.000, 1900'den sonraki yıllarda ise yılda 1-1.4 milyona ulaşmıştır. Birleşik Devletler yanında Avusturalya, Yeni Zelanda gibi sömürge ülkelerine doğru da göçler yaşanmıştır. Avrupalı göçmenler gittikleri ülkelerde (ve özellikle Birleşik Devletler'de) özel bir yetenek gerektirmeyen fabrika işçiliği, inşaat ve taşımacılık gibi işlerde çalışmışlar; kadınlar ise evlerde hizmetçi olmuşlardır (Hobsbawm, 1998:216-217).

Göçmenlerin Birleşik Devletler'deki konumu iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, Kuzey- Güney ilişkileri; ikincisi, yabancı düşmanlığı. 1860'lara gelindiğinde, kölelik kurumu Kuzey Amerika ve Güney Amerika eyaletleri arasında bir iç savaşa yol açmıştır. Kuzey eyaletleri endüstrileşmeye başladıkça, özgür iş gücü ve ücretli çalışmaya dayalı bir işgücü politikası izlemeye başlamıştır. Bu politika, büyük-çiftlik ekonomisi üzerine kurulu Güney eyaletlerini olumsuz etkilemiş; bu eyaletler köleliğin kaldırılması yönünde Kuzeyden gelen baskılara karşı çıkmıştır. Avrupalı göçmenler ise, köleliğe karşı çıkan bir tutum takınmışlardır. İç Savaş'ın Kuzey lehine

sonuçlanmasının, göçmenlerin toplumsal alanda kısmi bir saygınlık kazanmasına yol açtığı düşünülebilir.

Ancak, göçmenlerin Kuzey tarafına destek vermeleri, onların toplumda hoş karşılandıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim, göçmenler Beyaz Anglo Sakson Protestan(WASP) kültürü karşısında sürekli aşağı görülmüştür. Göçmenlerin okur-yazar oranının düşük olması, çoğunlukla marjinal işlerde çalışmaları ve suç oranlarının yükselişinden sorumlu tutulmaları gibi nedenlerle yabancı düşmanlığı ile karşılaştıkları söylenebilir (Hobsbawm, 1998:217). Ayrıca, göçmenlerin asimilasyonu sorunu da, önemli bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmıştır. Göçmenler geldikleri ülkelerle olan bağlarını hemen koparmamış; aynı ülkeden olan göçmenlerle dayanışma ilişkileri kurma yoluna gitmiştir. Bu dayanışmanın hakim kültüre karşı bir direniş özelliği taşıdığı düşünülecek olursa, göçmenlerin toplumsal yaşamda daha alt bir statüye sahip görülmesine yol açtığı düşünülebilir.

Sömürgelerdeki Avrupalı göçmenlerin durumları, Birleşik Devletler'deki durumdan farklılıklar göstermektedir. Bu göçmenler, genellikle sömürgeci devletten gitmişler, böylelikle asimilasyon veya aşağı görölme gibi bir dışlama ve baskıyla karşılaşmamışlardır. Ancak, kolonilerde yaşayan beyaz azınlıkların, anayurttaki kültürel yaşama göre aşağı görüldükleri söylenebilir. Çünkü, sömürgelerde yaşayan beyazlar, zaman içerisinde buldukları ülkenin yerli halklarının kültürleriyle etkileşimde bulunmuş; anayurttaki geleneksel yaşam tarzlarından farklılıklar göstermişlerdir. Çanakkale Savaşı sırasında Avusturalya'dan gelen Anzaklar'ın Britanyalı subay ve askerlerce küçük görülmesi, buna örnek olarak gösterilebilir. Aynı durum Güney Afrika'daki beyaz azınlık için de geçerlidir.

Günümüzde Avrupalı etnik gruplar olarak nitelendirilen Bretonlar, Basklar, Galliler veya İskoçlar üzerine öne sürülen fikirler, ırksal farklılık tartışmalarında değil, ulus ve ulusalcılık tartışmalarında takip edilebilmektedir. Bu sebeple, beyaz etnik gruplar olarak kabul ettiğimiz gruplar hakkında, dönemin siyasal akımlarının ideal tip olarak gösterilebilecek ilkeleri saptanmaya çalışılmıştır.

1.1. Liberal Düşüncede Etnisite

Liberalizmin etnik kimlikler hakkındaki yaklaşımlarını tek bir çatı altında toplamak mümkün değildir. Bunun nedeni, liberal düşünürler arasında bu konuda bir uyum bulunmamasıdır. 19. Yüzyıl liberal düşünürlerin arasında etnik kimlikler ve bu çerçevede, kültürel haklar konusunda tam bir fikir birliği olmadığı görülmektedir. Burada konumuz

gereği, liberal düşüncede etnik kimliklerin kaybolacağı yönünde ileri sürülen görüşler ele alınmıştır. Söz konusu görüşler, klasik liberal düşünürlerin ulusal azınlıklar ve küçük uluslar hakkındaki görüşlerinden yola çıkılarak incelenmiştir.

19. Yüzyıl liberallerinin, özellikle ekonomi politik ile ilgilenenlerin, etnik kimliklerin kaybolacağını ileri sürerken gösterdikleri temel dayanak, toplumsal evrim yoluyla medeniyetin ilerlemesi düşüncesi olarak gösterilebilir. Sosyal Darwinizm'in etkilerinin görülebileceği liberal bir bakış açısına göre, toplumlar ve uluslar, tıpkı doğada yaşayan diğer canlılar gibi, yaşam mücadelesi vermektedir. Bu mücadelede zayıf kalan ulus ve toplumların yok olması, doğal seçimin bir parçasıdır. Doğal seçimin işleyişini aksatmak, doğanın dengesine müdahale etmek anlamına gelebilmektedir. Ancak, burada zayıflıktan ve çevreye uyum sağlamaktan kasıt, topluluğun üreme kapasitesi değil, mekanik ve entelektüel kabiliyetlerinin zayıflığıdır. Teknoloji, sanayi, bilim ve kültür gibi alanlarda çağına uyum sağlayamayan ulusların diğer uluslar tarafından yok edilmesi söz konusudur (Claeys, 2003). Bu durumda güçlü olmanın ve insanlığın ilerlemesine katkıda bulunmanın koşulları, belirtilen ölçütleri yerine getirebilecek bir ulusun üyesi olmak yoluyla karşılanabilir.

Hobsbawm (1993:37-38), 19. Yüzyıl liberal geleneğinde saygıdeğer bir ulus olabilmenin üç önkoşulu olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi, o anda var olan veya uzun bir geçmişe sahip yeni bir devletle kurulan *tarihsel birliktelik*; ikincisi, uzun süredir yetişmiş olan ve edebi ve yönetsel alanlarda anadili kullanan *kültürel seçkinlerin* bulunması; üçüncüsü ise kanıtlanmış bir *fetih kapasitesidir*. Bu koşulları yerine getirmeyen ulusların yapabilecekleri en iyi şey, hem kendileri hem de insanlık için büyük bir ulus içinde asimile olmaktır.

John Stuart Mill, "Hiç kimse Fransız Navare'sinden bir Breton veya Bask'm... dünyanın genel hareketi hakkında hiçbir ilgi duymadan ve katılmadan kendi küçük zihinsel yörüngesinde dönerken kendi kayaları, eski zamanların yarı-vahşi kalıntıları üzerinde somurtmasının Fransız vatandaşlığının eşit imtiyazlarının tanındığı Fransız ulusunun bir üyesi olmaktan daha faydalı olacağını ileri süremez. Aynı düşünce Britanya ulusu üyeleri olarak Galliler ve dağlık İskoçyalılar için de geçerlidir" (Hobsbawm, 1993:34) diyerek bunu ifade etmektedir.

John Stuart Mill'in öncülük ettiği bazı liberallere göre özgür kurumların çok-uluslu bir devlette işlemesi zordur. "Özgür devletin ulus-devlet olması gerektiğinden, ulusal azınlıklarla baş etmenin yolu azınlık hakları değil,

baskı yoluyla asimilasyon ya da sınırların yeniden çizilmesidir” (Kymlica, 1998:96, 97).

Liberal ideolojinin, ulus altı birimlere ve küçük uluslara karşı olan düşüncelerinin bir diğer dayanağını, klasik liberalizmin ekonomi anlayışı yansıtmaktadır. 19. Yüzyıl ekonomi politik düşünürlerine göre, bir ulus ekonomik olarak gelişebilmek için her şeyden önce kalabalık bir nüfusa, geniş ulusal sınırlara ve Tanrı tarafından bağışlanmış doğal kaynaklara gereksinim duymaktadır. Örneğin, Friedrich List “çok türlü ulusal kaynaklar bağışlanmış kalabalık bir nüfus ve geniş bir bölge normal ulusallığın temel gereksinimleridir... nüfus ve bölge bakımından kısıtlı olan bir ulus, özellikle ayrı bir dili varsa, sanat ve bilimi geliştirebilmek için yalnızca özürü bir edebiyata ve özürü kurumlara sahip olabilir” (Hobsbawm, 1993:30-31) demekte ve klasik liberalizmin kozmopolit ticaret dünyasına ulaşılabilmesinde ulusun bireyleri, küresel ekonomiye hazırladığını söylemektedir (Wicker, 1997:9).

1.2. Cumhuriyetçi Düşüncede Etnisite

Kaynağını Fransız Devrimi’nden alan cumhuriyetçi anlayışa göre, ulus bir ve bölünmez bir bütündür. Bu sebeple ulus içinde diğer bağımsız ve tamamen veya kısmen egemen bir topluluğun varlığı kabul edilemez. Ulusun bir ve bölünmez oluşu, beraberinde tek bir resmi kültürü gerektirmektedir. Böylelikle vatandaş ve ulusun bir parçası olabilmek için de aynı zamanda bu tek kültürün sahibi olmak gerekmektedir. Özellikle Fransa’da egemen olan cumhuriyetçi düşünceye göre Fransızca konuşmak ve ulusal kültüre asimile olmak, vatandaş olmanın önkoşulu olarak ortaya çıkmıştır (Kastaryano, 2000:64-65).

Cumhuriyetçi düşünce, kültürel ve siyasal farklılığı savunur, ancak iki kaygısı vardır: vatandaşlığın pasifliği ve özgürlüğün eşitlik üzerindeki olumsuz etkileri. Temsili demokrasi kamusal yaşama karşı kayıtsızlık yaratabilir ve iktidarın uzmanlaşmış bir bürokratlar ve siyasetçiler kitlesine devrine yol açabilir. Liberal sözleşmenin kilit taşı olan hoşgörü bulunmayabilir ve seçilmiş görevliler ve vatandaşlar tarafından işletilen denetim mekanizmaları yetersiz kalabilir. İnsanlar doğaları gereği hırslı, egoist ve itaatsiz olduklarından, toplumsal yaşamın çerçevesinin dışına çıkabilirler; bu olgunun devlet denetimi ve toplumsal eşitsizlik üzerinde yarattığı korkunç etkilere karşı eyleme geçilmelidir. Kendilerinden oluşan özgür bireylerden meydana gelen topluluğa karşı bir sevgiyle vatandaşların bir arada kalmaları sağlanmalıdır. Demokrasinin temel erdemi kendi haklarına saygı gösterildiğini görmek için bir kimsenin özgürlüğünü

kısıtlaması değil; ancak genel çıkarları kişisel çıkar ve düşüncelerin önüne koymak, bozulmayı, demogojiyi, otoriteryanizmi ve eşitsizliği reddetmektir. Ortak iyiliğe duyulan sevgi, kamusal yaşama aktif katılımı ön koşul olarak gören sivik ahlakıyatın anahtarı haline gelmektedir. Ancak bu sevgi doğal değildir ve insanlar siyasal birlikteliği aşıl原因 kurumlar tarafından vatandaşlara dönüştürülmelidir. Cumhuriyetçilik vatandaşlığı, siyasal bir davranış ve bireysel tutkuya sınırlar dayatan ve özgürlükleri ve herkesin refahını garantileyen mantıksal liberal hesaplılığa yabancı bir kamusal ahlakıyat olarak kurgular. Cumhuriyetçilik siyasal topluluğun egaliteryanizmi ve birliğı üzerinde ısrar ederek tüm egemen yapılı halk bölümlerini tehlikeli olarak görme eğilimindedir (Helly, 2002).

Cumhuriyetçilik düşüncesinde laiklik önemli yapı taşlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Bu görüşte, herkes istediğı dine veya değerler sistemine inanmakta serbesttir; ancak, bu inancın kamusal alanda ifade edilmemesi gerekmektedir. İnanç, kişinin vicdanında kalmalı; toplumun genel yararını ilgilendiren konularda kişi dini inançlarından bağımsız olarak karar verebilmelidir. Kişilerin bu kararı verememesi halinde devletin müdahale etmesi söz konusu olabilmektedir.

1.3. Sosyalist Düşünce ve Etnisite

19. Yüzyıl sosyalist düşünürlerinin etnik kimliklerin geleceğı ve toplumların ilerleyişi konusunda, liberal düşünürlerden çok ayrı bir çizgide olduğunu söylemek zordur. Her ne kadar ideal toplum konusunda Durkheim'in tersine yüz yüze ilişkileri "istenilir" kabul eden Ferdinand Tönnies'in fikirleri sosyalist düşünürleri etkilemiş olsa da, Karl Marks ve Frederik Engels'in etnik kimlikler konusunda daha sonraki sosyalist düşünürleri yönlendiren eğilimlerinin ele alınması uygun görülmüştür.

Öncelikle Marks'ın etnisite ve milliyetçilik ile ilgili çok sayıda analizinin olmadığı ve bu alanın Marksist kuramın en zayıf kaldığı alanlardan birisi olduğu belirtilmelidir. Thompson (1989:142), Marks'ın kendisinin ortaya koyduğu bir etnisite ve ırk kuramı olmadığını söylemektedir. Solomos ve Back (1995) ise, Marks ve Engels'in çalışmalarının dolaylı olarak, kapitalist toplum ilişkilerinin gelişmesinde etnisitenin rolüyle ilgili kuramsal ve tarihsel çıkarsamalara olanak veren bir içeriğı olduğu düşüncesindedirler. Amerika'daki Siyah işçilerin sömürülmesi ve İngiltere'deki İrlandalı işçiler gibi konular bu dağınık referansların örneklerindedir.

Montserrat Guibernau (1997), Marks'ın etnik kimlikler ve/veya milliyetçilik konularından kasıtlı olarak uzakta kaldığını belirtmekte ve

Marks'ın üç temel nedenle bu yolu seçtiğini ileri sürmektedir. Guibernau tarafından bu nedenler:

1. Marks'ın temel analiz alanının ekonomik sistem içerisinde üretim faktörlerine sahiplik, üretim güçleri ve üretim ilişkileri olması,
2. Marks'ın tarihi, bir sınıf mücadelesi olarak değerlendirmesi ve bir burjuvazi devriminden sonra gelecek proletarya devrimi ile işçi sınıfının dünya çapındaki diktatörlüğünü ve sınıfsız-devletsiz komünist toplumu öngörmesi ve bu nedenle temel amacı bir devlet kurmak olan milliyetçiliğe önem vermenin bu konuya zıtlığı,
3. Proletaryanın milli kimlikleri aşması gerektiğine olan inanç olarak gösterilmektedir.

Robin Cohen'in (1999) belirttiği gibi Marks'a göre sınıf, çıkarların ifadesini bulduğu tek nesnel göstergedir ve sınıf dışındaki tüm diğer dayanışma biçimleri ya önceki tarihsel dönemlerden kalma artıklar veya "yanlış bilinçlilik" göstergeleridir. Böylelikle Marks'ın ulus kavramına sıcak bakmadığı söylenebilir. Ancak Guibernau (1997), Marks'ın ulusalcılık konusundaki ilk düşüncelerinin 1848 devriminden sonra önemli bir değişiklik geçirdiğini ve Macaristan, Polonya ve Almanya gibi geniş, istikrarlı ulusal devletler kurmayı amaçlayan "tarihsel" veya "büyük" ulusların ulusal davalarını desteklediklerini söylemekte ve bunun nedeninin, bu hareketlerin proletarya devrimi için faydalı olduğu görüşü olduğunu belirtmektedir. Proletarya öncelikle ulusal sınırlar içinde başarıyı sağlamalı daha sonra uluslararası eyleme geçmelidir. Bu hareketler ise, 'Uygar Batı'da görülen hareketlerdir. Hintliler veya Slavlar gibi medeni olmayan toplumlara yaklaşımları daha katıdır.

Karl Marks ve Friedrich Engels'in küçük uluslar hakkındaki tutumları ise, Will Kymlica'ya göre Mill'in görüşleriyle büyük bir farklılık göstermemektedir. Kymlica bu iki düşünürün görüşlerini aşağıdaki şekilde yorumlamıştır: "Marks ve Engels "Avrupa'nın büyük ulusal alt-birimleri"ne bağımsızlık hakkı tanıyordu. Bu yüzden, Fransa, İtalya, Polonya ve Almanya'nın birleşmesini ve Macaristan, İspanya, İngiltere ve Rusya'nın bağımsızlığını desteklediler. Ancak Çekler, Hırvatlar, Baskılar, Galliler, Bulgarlar, Rumenler ve Slovaklar gibi daha küçük "milliyetlerin" böyle bir hakkı olduğu fikrine karşı çıktılar. Son derece merkezi politik ve ekonomik yapılarıyla büyük uluslar tarihsel gelişmenin taşıyıcılarıydı. Küçük milliyetler ise durağan ve geriydi, onların süre giden varlıkları "tarihin itici gücü karşısında bir direnişten öte bir şey değil"di. Azınlık dillerini muhafaza

gayretleri hatalıydı; çünkü nasıl Fransızca Bretonlar için kurtuluş dili ise Alman dili de Bohemya'daki Çekler için "kurtuluş dili" idi. Dolayısıyla, bu küçük "milliyetler"den beklenen, ister dil hakları isterse ulusal özerklik olsun, herhangi bir azınlık hakkından yararlanmaksızın, "büyük uluslar"dan birine asimile olmaları. Buna karşın büyük ulusların bu "ulus kalıntıları"na boyun eğdirmek ve onları asimile etmek için "çelik sertliği" gösterme hakları vardı. Küçük milliyetlere "boyun eğdirmek, onları özümsemek ve asimile etmek" Alman ulusunun hakkı olmakla kalmıyor, tarihsel "misyonu" ve tarihsel "diriliği"nin bir işareti de oluyordu. Engels'in söylediği gibi, "Bu hakka dayanarak Fransa Flanders, Lorrain ve Alsace'ı almıştır ve er ya da geç Belçika'yı da alacaktır; aynı hakka dayanarak Almanya Schleswig'i almıştır. Bu barbarlığa karşı uygarlık, durağanlığa karşı ilerleme hakkıdır...[Bu] tarihsel evrim hakkıdır (1998:120, 121)".

Burada Karl Marks'ın, toplumların tarih boyunca izledikleri gelişim konusundaki düşüncelerinin önemli olduğu söylenebilir. Marks ve Engels'in Komünist Manifesto'da belirttikleri gibi toplumlar köleci, feodal ve kapitalist toplum aşamalarından geçmektedir; en sonunda kapitalist toplumun kendi içinde barındırdığı ikilemler ve çelişkiler proletarya diktatörlüğünü getirecek olan devrimle birlikte komünist topluma geçiş yaşanacaktır. Kapitalist toplum evrimsel gelişmenin üst sıralarında yer almaktadır ve toplumların bu aşamaya geçmeleri gerekmektedir.

1.4. Ulus-Devlet ve Etnisite

Ulus devlet Alberto Martinelli'nin (2002) tanımlamasıyla "vatandaşların desteğiyle meşruluk kazanan, zor kullanma tekeline sahip ve açıkça belirlenmiş sınırlar içerisinde bulunan insanlar üzerinde nihai yargılama gücünü elinde tutan" kurumsal bir yapıdır ve "sivil bürokrasi, bir ordu ve diplomasinin gelişmesi, milletin hayali bir topluluk olarak yapılanması yoluyla modernleşme sürecinde ulusal seçkinlerin eylemlerinin sonucu olarak meydana gelmiştir ve etno sembolik kökleri uyandırma gücüne sahip" en büyük siyasal kurum olarak tanımlanabilir.

Ulus devlet anlayışının 19. Yüzyıl'dan öncelere dayandığı görülmektedir. 14. ve 15. Yüzyıl'dan sonra İngiltere'de Normanlar, Fransa'da Frenkler ve İspanya'da Kastilyanlar başarılı bürokratik örgütlenmeleri sayesinde hakim etnik grup olmayı başarmışlar; ilerleyen dönemlerde, İngiltere ve Fransa arasında geçen 100 Yıl Savaşları (1337-1453) ve İspanyol Armadası (1588) gibi ülkelerarası savaşlar ise, ülke içindeki insanların mobilizasyonunda kullanılmıştır (Smith, 1994).

Hutchinson ve Smith (1994:6-7), 16. Yüzyıl'da İspanya, İsviçre, Hollanda, İsveç ve Polonya gibi değişik etnik temellere dayanan devletlerin kurulmuş olması ile birlikte Avrupa'da karışık ittifak ve iktidar ilişkilerinin yer aldığı ülkelerarası bir ağ kurulmuş olduğunu belirtmektedir. Böylelikle bu ülkeler, arasındaki ticari rekabet ve savaşların, yöneticileri, hakimiyetlerinde bulunan nüfusu din, eğitim ve dil alanlarında standartlaştırmaya zorladığını söylemektedir.

Ancak, bireyler toplamından oluşan ulus ve devlet çok daha önceki dönemlere kadar uzatılabilmekteyse de, özellikle 19. Yüzyıl'da bu ikisi arasında bir kaynaşma gerçekleştiği ve modern ulus devletin 1789 Fransız İhtilali, Napolyon Savaşları ve Westphalia Antlaşması gibi önemli olaylar sonrasında modernleşmenin getirdiği süreçlerin etkileşimleri yoluyla ortaya çıktığı söylenebilir (Hobsbawm, 1993).

Ulus devlet, 19. Yüzyıl siyasal yaşamında toplumsal düzeni sağlayan ve bu düzeni sürekli kılmaya yönelmiş bir kurum olarak örgütlenmiştir. Devlet bu görevini yerine getirirken yasalar koymuş, bu yasaların sınırlar dahilindeki coğrafyalara iletilmesini ve bu bölgelerde uygulanmasını sağlamış, toplumsal düzenin ve siyasal rejimin korunması amacıyla güç kullanma tekeli elinde tutmuştur.

Ulus devletin düzenlemeleri, birbirleriyle iç ilişkili teknik ve yönetsel düzenlemelerle, toplumsal yapı ve bireylere ilişkin düzenlemeler olarak incelenebilir. Teknik ve yönetsel alanlarda ulus devletin amaçları etkinlik, verimlilik ve bilimsellik olarak belirlenmiş; bu amaçlara ulaşılabilmesi için bürokratik ve akılcı bir örgütlenme öngörülmüştür. Bu sebeple ulus devlet için modern devlet, bilimsel devlet, bürokratik devlet gibi tanımlamalar da yapılmaktadır. Devlet aynı zamanda ekonominin gelişmesi için, -yalnızca devletin gücünün yeterli olabileceği- gerekli alt yapı faaliyetlerini de üstlenmiştir (örneğin ulaşım, iletişim, enerji alanlarında yapılan inşaa faaliyetleri, ticaret hukuku, korumacı tarife ve gümrük politikaları gibi). Etnik kimlikleri doğrudan ilgilendiren uygulamalar ise, ulus devletin toplum ve kişi yaşamında gerçekleştirmeye çalıştığı düzenlemelerde karşımıza çıkmaktadır.

Guibernau (1997), Durkheim'in bireylerin ancak medeni bir toplumda birey olabileceklerini ve bu nedenle devletin insanları özgürleştirmekle görevli olması gerektiğini söylediğini belirtir. Böylelikle, belirli sınırlar içerisinde sınırsız egemenliğe sahip ulus devlet, toplumun genel yararı doğrultusunda ve bireylerin kendilerini özgürce gerçekleştirebilecekleri modern toplumsal yapıyı oluşturabilmek amacıyla bir toplum mühendisliği rolünü üstlenmektedir. Toplumun inşasında ve bir bütünlük olarak

uyumlaştırılmasında diğer bir söyleyişle türdeşleştirilmesi, modernizasyonun gerektirdiği süreçlerin başarıya ulaşabilmesinin yanında, kendi varlığını da devam ettirebilmek amaçlarıyla ulus devlet, toplumsal kurumlar ve bireysel yaşamın hemen her düzeyinde düzenleme yapma ihtiyacı duymuştur.

Devletin kişi ve toplum yaşamına müdahalelerinde kullanabileceği araç ve kurumsal organlar Louis Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* isimli çalışmasında belirtilmiş ve zor kullanma içeren devlet aygıtı (yönetim, hükümet, ordu, polis, mahkemeler, hapisaneler) ile devletin ideolojik aygıtları (dini, öğretimsel, aile, siyasal, sendikal, haberleşme, kültürel ideolojik aygıtlar) arasında bir ayırım yapılmıştır (Althusser, 2000:32-34). Devletin bu aygıtlar yoluyla gerçekleştirdiği düzenlemelerden birbirleriyle yakın ilişki içerisindeki dil, din, eğitim ve vatandaşlık alanlarındaki düzenlemelere kısaca değinmek yararlı olabilir.

1.5. Ulus-Devlet ve Dil

Dil, toplumsal birliğin sağlanmasında tarih boyunca sürekli ön planda yer almıştır. Ulus devletlerin ulusal dillerin yaygınlaştırılmasına yönelik girişimleri arasında ulusal dilin konuşulmasını destekleyen kampanyalar, hakim dile yasal üstünlük verirken, diğer dillerin kullanım alanını daraltan yasal düzenlemeler sayılabilir.

Siyasi iktidar mücadelesiyle yakından ilişkili dil üzerindeki bu düzenlemelerin tarihi, modern ulus devletten eskilere dayanmaktadır. Latincenin üstünlüğüne karşı çıkmak ve yerel dil grupları üzerinde avantaj sağlamak amacıyla 1539'da Fransız dilinin lehine olan *Ordonnance de Villers Cottérets* (Villers Cottérets Yasası), 1536'da İngiltere'de Galce'nin resmi statüsünü kaldıran *Act of Union* (Birlik Yasası) ve 18. Yüzyıl'ın başlarında İspanya Kralı V. Phillip tarafından İspanyolca'yı Katalan etkisinden korumak için uygulamaya koyduğu *Decreto de Nueva Planta* (Yeni Temel Plan) tarihsel örnekler olarak verilebilir (Vieytez, 2001).

Alman milliyetçiliğinin kurucularından olan Herder ve Fichte'nin Alman birliğinin sağlanması amacıyla en çok vurguda buldukları öge dil olmuş, sonraki dönemlerde Avrupa devletlerinde ve bağımsızlıklarını kazanmış devletlerde milliyetçiliğin ana direklerinden birisi olmayı sürdürmüştür.

Dil, ulus tümlüğünün sağlanmasında hem bir sembolik çatı olma, hem de toplumsal iletişimin sağlanabilmesi için yaşamsal bir role sahiptir. Ayrıca hızla artan devlet kurumları arasındaki iletişimin toplumun büyük bir kesimi tarafından anlaşılabilir standart bir resmi dille yapılması da pratik bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır (Hobsbawm, 1993:82). Böylelikle ulus devletin

önemli görevlerinden ve amaçlarından birisi, toplumun tek bir egemen dil kullanması yönünde girişimlerde bulunmak olmuştur.

1.6. Ulus-Devlet ve Din

Batı Avrupa’da din ve devlet arasındaki ilişkilerin tarihi, dil gibi, modern ulus devlet öncesine uzanmaktadır. Özellikle İngiltere ve Fransa, devlet ve din arasındaki gerilimin en üst noktada yaşandığı ülkeler olarak görülebilir. İngiltere, 8. ve 9. Yüzyıl gibi erken bir dönemde kuzeyden güneye doğru gücünü arttırmaya başlayan Anglo-Sakson kilisesi ve güneydeki Canterbury kentini merkez yapan disiplinli yapısıyla Vatikan’a bağlı Katolik kilisesi arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. 1536’da VIII. Henry Roma’yla olan bütün dini ilişkileri kesmiş; 17. Yüzyıl’da II. Charles 1673 ve 1678 yıllarında yürürlüğe giren Test Acts adlı kanunlar ve 1688’de William ve Marry tarafından yürürlüğe konulan dışlamalarıyla birlikte Katoliklerin kamu görevi almaları, kasabalarda yaşamaları ve toplantı yapmaları yasaklanmıştır. Katoliklere karşı yürütülen bu politikalar 1829 yılına kadar devam etmiş, İrlanda’daki Katolikler içinse bu durum daha uzun sürmüştür. Sonuç olarak bir çok Katolik ülkeyi terk etmek, mezhep değiştirmek veya hapis cezasına çarptırılmak, sürgüne gönderilmek veya öldürülmek ile yüz yüze kalmıştır. Fransa’nın Protestanlara karşı tutumu da, İngiltere’nin Katoliklere uyguladığı politikalarla paralellik göstermektedir. Bu olaylardan en çarpıcı olanı, 1572 yılında Huguenot Protestanları’nın Aziz Bartelemo gününde katledilmesi olayıdır. 1589 yılında Hoşgörü Yasası çıkarılmışsa da, 1685 yılında bu yasa kaldırılmış ve Protestanlar sürgüne gönderilmiştir (Marks A., 2002).

Almanya prenslikleri ve İspanya gibi diğer Avrupa ülkelerinde de görülen dini dışlamalar sonucunda, kamusal yaşamın 19. Yüzyıl’a kadar belirli bir dinsel türdeşliğe ulaştığı söylenebilir. Örneğin 1847 seçimlerinde ve sonraki beş seçimde İngiltere’de parlamento üyeliğine seçilen Yahudi Jean Rothschild, üyelik yemininde geçen “doğru din olan Hıristiyanlık üzerine” sözlerini söylemediği için koltuğuna oturamamıştır (Marks A., 2002). Diğer yandan cumhuriyetçiliğin temel taşlarından olan laiklik, 19. Yüzyıl Fransa’sında dinin reddedilmesi değil, dinin akılcılaştırılması olarak görülmektedir.

Böylelikle din ve ulus devlet arasındaki ilişkilerin çift yönlü olduğu düşünülebilir. Devlet bir taraftan dini kuralların toplum yaşamını yönlendirmesine müdahalede bulunmak durumundayken, diğer yandan ulusal kimliklerin yaratılmasında dinin güçlendirici etkisinden yararlanmak yoluna gitmiştir.

1.7. Ulus-Devlet, Eğitim ve Vatandaşlık

Avrupa ülkelerinde eğitim, orta çağın sonlarına kadar manastırlar ve katedraller ile sınırlı kalmıştır. Ancak 19. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde ulusal eğitim programları hazırlanmaya başlamış ve zorunlu ilk öğretim koşulu getirilmiştir. Eğitim, kapitalist işletme ölçeğinde örgütlenmiş ekonomik alanının ve bürokratik ilkeler doğrultusunda kurumsallaşması gereken kamusal yönetim alanının ihtiyaç duyduğu işgücünün yetiştirilmesinde ve uzmanlaştırılmasında (Rex, 1986:126); bireylerin Ernest Gellner'in (1994) terimiyle, "ulusal üst kültüre" bağlanması ve toplumdaki diğer insanlarla arasındaki kültürel mesafenin azaltılmasında, dini dogmalardan ve akılcı olmayan bağlılıklardan kurtularak, özgür iradesiyle toplumsal ilerlemeye katkıda bulunmasında; kısacası, bireyin ulusal tümlük içerisinde yerini almasında en önemli ve geniş çaplı araç olarak değerlendirilmektedir.

19. Yüzyıl'da devlet ve bireyler arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Vatandaşlık ise, bu ilişkinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. 19. Yüzyıl vatandaşı, temel hakları anayasalarda hükümetlere karşı güvence altına alınmış, buna karşılık topluma ve devlete karşı görevleri belirlenmiş kişidir. Vatandaşlık, ulus devletin sağladığı haklardan yararlanacak veya bu haklardan dışlanacak olan kişilerin tanımlanması için kullanılan temel araçların çatısı olarak görülebilir (Giordano, 1997). Bunun yanında, ülke sınırları içindeki insanların kayıt altına alınabilmesi ve toplumun yapısı hakkında bürokratik denetimin yapılabilmesi için de bir çözüm sağlamaktadır.

Vatandaşlığın kazanılmasında iki temel model bulunmaktadır. Bunlardan birincisi toprak esas (jus soli), ikincisi ise kan bağı esasıdır (jus sanguinis). Bu iki temel model çerçevesinde, Avrupa kıtasında iki ayrı vatandaşlık felsefesinin geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, Fransız devriminin evrenselci ideolojisinden kaynaklanan Fransız vatandaşlık felsefesi; ikincisi de Fichte, Herder gibi düşünürlerin temsilciliğini yaptığı Alman ulusçuluğunun izlediği ve kan bağı esasına ağırlık veren Alman vatandaşlık felsefesidir (Giordano, 1997).

Fransız devrimi sonrasında, Fransa'da yaşayan insanların konuştuıkları değişik dillerin saptanmasına yönelik komisyonlar kurulmuş; dil, din ve kültürel farklılıklar vatandaşlığın önünde bir engel olarak görülmemiştir (Hobsbawm, 1993). Ancak 18. Yüzyıl sonrasında ulus kavramı giderek daha fazla kapalı bir sistem haline gelmiş ve Fransız vatandaşlık felsefesi zamanla asimilasyoncu bir biçime bürünmüştür. Buna göre bireyler, bireyler arasında ve bireylerle kamu kurumları arasındaki ilişkilerin bir toplumsal sözleşme

temelinde belirlendiği bir “cité” nin içinde asimilasyon yoluyla Fransız vatandaşı olmaya layık olabilir (Giordano, 1997).

Buraya kadar olan değerlendirmeler doğrultusunda, 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başlarında etnik kimliklerin ve geleneksel dayanışma biçimlerinin devam etmesinin sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda arzu edilmeyen bir durum olduğu söylenebilir. Ancak, söz konusu kimliklerin yok olacağına yönelik güçlü inançların varlığına ve ulus devletlerin tüm düzenlemelerine rağmen, 19. Yüzyıl aynı zamanda küçük ulusların ve ulusal azınlıkların bazı durumlarda bağımsızlıklarını kazandıkları, bazı durumlarda da kendi gruplarına özgü hakları elde ettikleri bir dönemdir. I. Dünya Savaşı sonrasında dağılan büyük imparatorlukların sınırlarında varolan ve değindiğimiz düşünürler ve ideolojiler tarafından kendilerine yaşam hakkı tanınmamış olan grupların, kendi devletlerini kurmalarına ve daha sonra ise en ileri endüstri toplumlarından biri olan Almanya’da etnik milliyetçiliğin şiddetli yükselişine tanıklık edilmiştir.

2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE ULUS KURMA VE KÜRESELLEŞME KURAMLARINDA ETNİKLİĞİN KONUMU

19. Yüzyıl ilerlemeci düşünürlerinin etnik kimliklerin kısa sürede yok olacağına yönelik varsayımlarının yüzyılın sonları ve 20. Yüzyıl başlarında karşılaşılan olaylar karşısında yetersiz kaldığının görülmüş olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı ve 1960’lı yılları kapsayan dönemde, etnik kimliklerin geçiciliğine ve zayıflığına olan inancın devam ettiği görülmektedir. Bu inancın kendisini en belirgin biçimde ortaya koyduğu alan, II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmış olan ülkeler üzerine yapılan araştırmalarda ve ulus kurma teorilerinde görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ve 1960’ların sonlarına kadar olan dönemde ‘Üçüncü Dünya’ ülkelerinde yaşanan değişimlerin incelenmesinde etnisite kavramının göz ardı edildiği konusunda bir fikir birliği olduğu söylenebilir (örneğin; Connor, 1994; Horowitz, 1985; Smith, 2001; Bonacich, 1980; Calhoun, 1993; Vermulen ve Govers, 1989). Ancak bu, etnisiteyle ilgili herhangi bir bakış açısı olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü, günümüzde etnisite bağlamında incelenen bir takım olguların söz konusu dönemde, 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başlarında olduğu gibi, değişik başlıklar altında incelendiği görülmektedir. Bu başlıklar ise etnisitenin diğer alt başlıklarla beraber yer aldığı geleneksel ve/veya yerel yapılar, bağlılıklar ve dayanışma biçimleriyle ilgilidir. Böylelikle etnisite ve etnik grup kavramlarının değerlendiriliş biçimini ele alabilmek için, özellikle Amerikalı sosyal bilimcilerin ön planda yer aldığı ve üçüncü dünya ülkelerinin siyasal

gelişme süreçlerinin, modernleşme ana konusu etrafında, geleneksel-yerel bağılıklar üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmaların temel özellikleri göz önünde bulundurulabilir.

Walker Connor, “ulus-kurma” teorileriyle ilgilenen teorisyenlerin etnik farklılıkları yok saydığını veya etnik kimlik konusunu etkin devlet-bütünleşmesi önündeki önemsiz sorunlardan bir tanesi olarak gördüklerini belirtmektedir. Ülke içindeki ulaşım ve iletişim ağları devletin değişik bölgelerini birbirine yakınlılaştırırken etnik kimlikler devlet içindeki tüm yaşayanların paylaştığı ortak bir kimlikle değişecektir ve etnik farklılıklar bütünleşme için önemli bir tehlike arz etmemektedir (Connor, 1994:29).

Bir takım modernleşme teorisyenlerinin Afrika ve Asya’da yaşanan çatışmaların modernleşme sürecinin dışındaki bir alanda kaldığını düşündükleri görülmektedir. Örneğin J.H. Kautsky “...merkezi olarak çatışma ile ilgilenmeme rağmen, dini, etnik veya dilsel farklılıklara dayanan komünal çatışmalara değinmeyeceğim. Bu tür çatışmalar birçok az gelişmiş ülkede görülmektedir ve benim üzerine yoğunlaşacağım çatışma türlerini gölgede bırakabilir veya üzerini kaplayabilir ve siyasal değişimin gidişatını belirlemede önemli bir rol oynayabilir. Ancak ben bunları göz ardı ediyorum, çünkü bunların kökenleri öncelere dayanmaktadır ve bir ölçüde modernleşmenin siyaset üzerindeki etkilerinden ayrı olarak var olmaya devam etmektedirler”(1972:3) demektedir. D.A. Rustow’un 1967 yılındaki eseri, *A World of Nations* ve Robert E. Ward ve D.A. Rustow’un (1964) derledikleri *Political Modernization in Japan and Turkey* isimli eserlerinde tıpkı Kautsky’nin çalışması gibi *etnik* kavramı veya ilgili kavramların görmezden gelindiği görülmektedir. Modernleşme teorisyenlerinin yaşanan bu çatışmalara yaklaşımları, modernleşmenin geleneksel toplumlarda yarattığı etkilere bağlanmış; ancak bu çatışmaların ulus kurma süreçlerinin yarattığı geçici bir kriz olduğu ve etnik kimliklerle bir ilişkisi olmadığı düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir.

Esman ve Rabinovich (1988:14-15), 1950 ve 1960’larda hakim bakış açısını şu şekilde belirtmektedir:

Modernleşme teorisyenleri endüstrileşme, kentleşme ve laikleşmenin geleneksel bağılıkları yıkan ve bireyi evrensel kriterlere göre bireysel başarıya bağlı olan yeni gereksinimler ve olanaklarla yüz yüze getiren dönüştürücü olgular olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar aynı amaç ve ödülleri arzuladıkça, birbirlerine daha çok benzemektedirler. Mesleki ve sınıfsal farklılıklar yararlarını kaybeden ve zararsız kültürel kalıntılara dönüşen geleneksel dayanışmaları yerlerinden ederek temel toplumsal farklılaşma haline gelmekte; bağılıklar sınırlı ilişkilerden daha fazla etrafı çevreleyen, iktidar ve geri

döndürülemez ulus-kurma süreçleri tarafından üretilen ulusal sembollere aktarılmaktadır. Birey modern ekonomi, toplum ve devletin kurumları ve iletişim ağları ile bütünleşmiştir. Kısacası, modernleşme geleneksel, dar sınırlı dayanışmaları aşındırmakta ve en sonunda yok etmekte, etnik ve dini çatışmayı dindirmekte ve aşamalı olarak çoğulculuğu elimine etmektedir. “Geleneksel” dayanışmaların inatçılığı, sömürge dönemine kadar izlenebilecek siyasal az-gelişmişliğin bir göstergesidir.

Ulusal bütünleşmenin modernleşme süreci içindeki konumu ise yüklendiği işlevsel roller olarak görülebilir. Bu dönemde modernleşme teorisyenlerinin bir toplumun modernleşebilmesi için faaliyet gösterebilecek en etkin ve minimal siyasi birimin, ulusal bir devlet olduğu konusunda görüş birliğinde oldukları söylenebilir. Craig Calhoun (1993), erken dönem modernleşmecilerinin ulusçuluk hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetlemektedir:

Eski modernleşme teorileri genellikle ulusçuluğu geniş çaplı ve daha fazla bireycilik ve modernliğin hızlı toplumsal değişimi karşısında dağılan yerel topluluklar, dinler ve diğer kimlik ve güvenlik kaynaklarının işlevsel bir ikamesi olarak gördü. Bireylerin ulusla (kabile veya diğer bölümlerden farklı olarak) özdeşleşmeleri modernleşme sürecinde başarılması gereken işlevsel bir ihtiyaçtı. Benzeri bakış açıları Durkheim’ın mekanikten organik dayanışmaya geçiş konusundaki görüşleri gibi ikili toplumsal değişim modellerine oldukça borçludur. Haas, Weber ve Tönnies’ten etkilenerken benzeri bir iddiayı öne sürer: Ulus sentetik bir *Gemeinschaft*’tir. Modern yaşamın kitlesel ortamında daha önceleri küçük, geleneksel, yüz yüze toplumsal ilişkiler tarafından karşılanan ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadır. Toplumsal yaşam endüstrileşme ve toplumsal hareketlilik ile çıkar hesapları üzerine kurulu *Gesellschaft* benzeri bir şeye dönüştükçe, ulus ve ulusçuluk bir topluluk görüntüsü veren bütünleştirici çimentoyu sağlamaya devam etmektedir.

Calhoun (1993), yazısının devamında bu düşüncelerin verdikleri mesajı açıklarken şöyle demektedir: “Benzeri teorilerin üstü örtülü mesajı, devlet içinde etnik özerklik elde etmeye yönelik girişimlerin irticai ve modern-karşıtı olduğu; ulusçuluğun etnisite şeklinde olduğu zaman kötü, ancak modernleştirici bir devlete bağlı olduğu zaman iyi olduğudur. Gerçekten, hem devlet seçkinleri, hem de modernleşme teorisyenleri, etnik grupları ulus devletle ilişkili olarak alt içsel ve/veya çapraz kesişen kimlikler olarak tanımlamıştır.

Böylelikle toplumsal değişim olarak modernleşme, içerdiği siyasal bütünleşme sürecinde etnik kimlikleri asimile edici bir özelliğe sahiptir. Siyasi az-gelişmişliğin ifadesi olan geleneksel gruplara duyulan sadakatin yerini, daha üst seviyeli ve akılcı bir örgütlenme biçimi olan modern ulusa devretmesi gerekmektedir. Çünkü, gelişmiş bir ülke olabilmenin koşullarından bir tanesi, siyasal sistem olarak Avrupa ülkelerinde görülen ulus-devlet olmaktır. Batılı akademik çevrelerin ve devlet adamlarının bu görüşleri, modernleşmeyi bir hedef olarak seçen ülkelerin modernleştirici seçkinleri tarafından da kabul görmüş; ulusal kimlik oluşturulması için politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Ancak, modernleşme teorisyenlerinin ulus kurma konusundaki modernist açıklamaları ile etnisitenin ajandalarının uyummadığı görülmüştür. Sömürgeci ülkelere bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde modernleşme sürecinde örgütlenen “ulus devletin” kime ait olduğu konusunda etnik gruplar arasında derin çatışmalar yaratmış; Afrika ve Asya ülkelerinin başarıları Avrupa'nın kendi içindeki özerklik tartışmalarını ateşlemiştir. Amerika, Afro-Amerikan hareketlerine sahne olmuş: Quebec Fransız milliyetçileri hareketlerini Afrika ve Asya hareketleriyle bağdaştırmış; Flemeng Belçikalılar ise Zaire, Ruanda ve Burundi gibi ülkelerde yaşayan halklara bağımsızlık verilirken kendilerinin bu haklardan mahrum bırakılmasına tepki göstermişlerdir (Horowitz, 1985:4-5). Buna ek olarak sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, sömürgeci ülkelere göç edenler ve özellikle 1960'lerde Avrupa'daki işgücü eksikliğini gidermek için kabul edilen işçiler, siyasal karar alma mekanizmalarına katılma ve/veya demokratik haklarının tanınması ve geliştirilmesi konusunda taleplerde bulunmaya başlamıştır. Söz konusu gruplar içine girdikleri toplumlarda kolayca asimile olmak bir yana, daha fazla köktenci etnik bağlar geliştirmeye yönelmişlerdir.

Böylelikle, hem etnik bağlılıklarla devlet kurumlarına duyulacak bağlılık arasında bir uyumsuzluk olmadığı görüşünün, hem de etnik kimliklerin modernleşme süreciyle birlikte kendiliğinden yok olacağına yönelik varsayımların, pratikte beklenen sonuçların görülmemesiyle zayıfladığı ileri sürülebilir.

1960 olayları, sömürge dönemi sonrasında bağımsızlıklarını kazanmış Afrika ülkeleri ve üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan çatışmaların sürekliliği, en gelişmiş sanayi ülkelerinde dahi etnik dayanışmaların varlıklarını devam ettirmeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan devletlerdeki çatışmalar, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra yaşanan “etnik temizlik”, Batı Avrupa ülkelerine doğru yaşanan yasa dışı göç ve ulus devletlerin küreselleşme süreciyle birlikte geçirdiği dönüşümler, 1960 sonlarından

itibaren günümüze kadar olan dönemde etnisite ile bağlantılı çalışmalarda önemli dönüm noktaları olarak gösterilebilir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde hızlı bir kalkınma süreci başlamıştır. Hızlı kalkınmayla beraber savaş sırasında yüksek nüfus kaybına uğrayan bu ülkelerde iş gücü sıkıntısı baş göstermiş; iş gücü eksikliğinin kapatılabilmesi için iş gücü göçü politikaları gündeme gelmiştir. Batı Avrupa ülkelerinin iş gücü göçü kavramına yabancı olmadıkları 19. Yüzyılda meydana gelen kitlesel göçlerden hatırlanabilir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerine yaşanan göç, 19. Yüzyıl göçlerinden önemli farklılıklar göstermektedir. İlkinde göçmenlerin genellikle Avrupa kıtasından Amerika Birleşik Devletleri'ne, sömürgelere ve büyük kent merkezlerine doğru hareket ettikleri söylenebilir. İkincisinde ise, hem savaş sırasında göreceli olarak daha yoksul Doğu Avrupa ülkelerinden batıya gelenler hem de Avrupa kıtası dışından gelen göçmenler söz konusudur.

Göç hareketleri yoluyla Batı Avrupa ülkelerine yerleşen göçmen gruplarının oldukça değişik etnik kökenlere sahip kişilerden oluştuğu görülmektedir. Farklı grupların göçmen olarak geldikleri ülkelerde farklı şekillerde karşılandıkları söylenebilir. Örneğin Almanya, 19. Yüzyıl'da oluşturulan vatandaşlık felsefesine göre doğu Almanya ve Polonya'dan gelen Almanların en kısa sürede vatandaşlığa alınmalarını sağlarken, Türkler, Yugoslavlar ve Yunanlılar için vatandaşlığa geçmeyi oldukça uzun bir zamana yaymıştır (Kastoryano, 2000). Fransa'nın 1960 sonlarına kadar, göçmen grupları yurt içi siyasal alandan uzak tutma eğiliminin ve bu amaca yönelik yasa düzenlemelerinin, 1968 yılında De Gaul'ü istifaya zorlayan gösterilere göçmenlerin de geniş çapta katılımıyla beklenen sonucu vermediği görülmüştür (Ireland, 1994:41). Liberal demokrasi ve cumhuriyetçi hakların desteği ile göçmen grupları siyasal sistemden taleplerde bulunmaya ve bu taleplerini dile getirebilmek amacıyla örgütlenmeler kurmaya başlamışlardır. Bu noktada bir sorun ortaya çıkmıştır; çünkü söz konusu haklar temelde vatandaşlar için geçerlidir ve göçmen gruplarının bu haklardan yararlanabilmeleri için öncelikle göçmen olarak gittikleri ülkenin toplumuna asimile olmaları gerekmektedir. Ancak göçmenler bu haklardan bazılarını kendi kültürel değerlerini kaybetmemek için talep etmiştir.

Böylelikle liberal demokrasiyle göçmen grupların istekleri arasında bir uzlaşma sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Çalışmalar kültürel çoğulculuk temelinde Avrupa ülkelerinde çok kültürlü bir toplum modeli arayışına girmişlerdir. Fakat göçmenlerin taleplerinin artmasıyla liberal düşünürlerin etnik gruplara desteği de zayıflamaya başlamıştır (Kymlica, 1997). Liberaller ve cumhuriyetçiler evrensel ve eşit vatandaşlık

anlayışından sapmaların tehlikeli olduğunu düşünürken, çatışan sınıf çıkarlarını refah devletinin uzlaştırmacı kurumları yoluyla çözme anlayışında olan sosyal demokratlar azınlık sorunlarıyla uğraşmak için farklı ve özel kurumların kurulmasına sıcak bakmamaktadır (Rex, 1997). 1965 sonrasında sivil haklar hareketinin önemli destekleyicileri olan beyaz liberallerin, ırk temelli politikalardan soğuması, liberallerin etnik kimliklere kayıtsız kalmak istediklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Steinberg, 1997).

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başlarında bir tümlük olarak yaratılan ve işleyebilmesi için mantıksal düzenlemelerin yapıldığı ulus-devlet, ulusal bürokrasisi, ulusal kanunları, ulusal eğitimi, ulusal değerlere inanmış yurtsever vatandaşları ve ulusal siyasetleriyle kendi kültürlerine yabancı olan ve yabancı kalmayı da isteyen göçmenler karşısında, hem resmi hem de popüler tepki göstermiştir. Devlet kurumlarının tepkisi, bazı durumlarda bu gruplara kayıtsız kalmak, bazı durumlarda kamu yararını bozan göçmenlerin sınır dışı edilmesi şeklinde kendisini göstermiştir (Ireland, 1994:36, 41).

Popüler tepki resmi tepkiden çok daha güçlüdür. 1970'li yıllar aynı zamanda göçmen karşıtlığı, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının da yükselişe geçtiği yıllar olarak gösterilmektedir. Batı Avrupa ülkelerinin hemen her birinde yabancı ve göçmen düşmanlığını açık veya üstü örtülü parti politikası haline getirmiş siyasal partiler bulunmaktadır ve bu partiler genel seçimlerin çoğunda endişe yaratacak düzeyde oy almayı başarabilmektedir. Buna örnek olarak Avusturya'da Jörg Heidder'in başbakanlığı; Fransa'da Ulusal Cephe lideri Le Pen'in seçimlerdeki başarıları, Belçika'da Vlams Blok lideri Filip de Winter ve Danimarka'da Pia Kjaersgaard'ın seçimlerde aldıkları oy oranları gösterilebilir. Buna ek olarak Avrupa Birliği ülkelerindeki vatandaşlarla yapılan kamuoyu yoklamaları ve kapsamlı alan araştırmaları, Avrupa Birliği ülkelerinde her geçen yıl ırkçılık ve yabancı düşmanlığının arttığını ortaya koymaktadır (Eurobarometer, 2001). Buna karşılık göçmen gruplar, kendi içlerine daha fazla kapanmış; kentlerde gettolar; işgücü pazarlarında ise etnik gruplar arasında hükümetler tarafından desteklenen katmanlaşmalar oluşturmuşlardır (Ireland, 1997:6).

Batı Avrupa ülkelerinde etnisite konusundaki çalışmaların odak noktası göçmen grupları olurken, Sovyetler Birliği'nin dağılması, komünist bloğun çözülmesi dünyanın hemen her bölgesinde yaşanan etnik çatışmalar ve ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşmenin etnik kimlikler üzerindeki etkileri diğer ana konular olarak işlenmiştir.

1970'li yıllarda iletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızla gelişmesi, ekonomik alanın dünya çapında yayılmaya başlaması ve toplumlar arası etkileşimlerin artmasıyla birlikte, etnisite çalışmalarında küreselleşme

sürecinin etkileri konusunda değişik fikirler ileri sürülmeye başlanmıştır. İlk başlarda küreselleşme sürecinin savaşız kozmopolit bir dünya ticaret toplumuna yöneleceği ümitleri ifade edilmiştir. Ancak, 1989 yılında iki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasıyla beraber, daha önce süper güçlerin yarı-emperyal sistemleri tarafından bir arada tutulan uluslar ve topluluklar kendi aralarında çatışmaya başlamıştır (Rex, 1997). Yugoslavya'nın dağılması sonrasında Sırbistan lideri Slobodan Miloseviç, Bosnalı Müslümanlara karşı soykırım politikası izlemiş, bu dönemde etnisite çalışmalarına "etnik temizlik" kavramı girmiştir. Etnisite kavramının ilk bölümde incelenmesinde belirtildiği gibi özellikle 1980 sonrasında etnisite hem Batı Avrupalı yurtiçi çalışmalarda, hem de uluslararası çalışmalarda olumsuz bir içerik kazanmış görünmektedir.

20. Yüzyıl sonlarında, küreselleşme iki karşıt sürecin birlikte yaşandığı bir değişim olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bunlardan birincisi, dünya üzerindeki toplumların karşılıklı ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerinin hızla artması ve yoğunlaşması ve siyasi iktidar merkezlerinin belirli birleşmeler yoluyla odaklanmaya başlaması ile belirlenen bütünleşme süreci olarak görülebilir. Diğer süreç ise, ulus devletlerin egemenliklerinin giderek aşınması ve yerel ve bölgesel etnik kimliklerin kültürel unsurları ön plana çıkartarak güçlenme eğilimi gösterdiği parçalanma süreci olarak düşünülebilir. Böylelikle modern vatandaşlık anlayışı da sarsılmaya başlamıştır.

Etnisiteye dayalı huzursuzlukların dünyanın hemen her yerinde görüldüğü gözlenmekte; bazı durumlarda bu huzursuzlukların iç savaflara yol açtığı izlenmektedir. Küresel iletişim ve ulaşım kanallarının hızla gelişmesi, küresel ölçekte topluları birbirlerine yakınlaştırmakla beraber, aynı kanalların küresel ideolojinin karşısındaki güçler tarafından da kullanıldığı görülmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, modernite ve etnisite arasındaki ilişkiler ileleme, modernleşme ve küreselleşme teorilerinin yardımıyla belirlenmeye çalışılmış, etnisitenin moderniteyle birlikte yok olacağı veya olağanüstü bir direniş gösterdikten sonra kaybolacağı veya etnisitenin modernitenin bir yan-ürünü olup olmadığı konularındaki önermeler incelenmiştir.

Modernitenin etnisiteyi yok edeceğine dair görüşlerin 19. Yüzyıl'dan 21. Yüzyıl'da küreselleşme sürecinin tartışılmaya başladığı döneme kadar, bir biçimde gündeme getirildiği görülmüştür. Ancak, 19. Yüzyıl sonlarında, kaybolacakları iddia edilen toplulukların kaybolmak bir yana kendi

ülkelerini kurmaları, modernleşme teorisyenlerinin ulus kurma ve asimilasyon teorileri tarafından işlevlerini kaybederek yok olacaklarını ileri sürdükleri geleneksel toplumsal örgütlenme biçimlerinin işlev ve yapı değiştirerek varlıklarını devam ettirmeleri ve son olarak da küresel homojenleşme varsayımlarının tersine, küresel etnik ağların oluşması, bazı yerel ve bölgesel kimliklerin küreselleşme sürecinin tersine kendi içlerine kapanmaları ve kökten dinci veya etnik kimliklerin güçlenmesi gibi örneklerin gösterdiği üzere, bu görüşün -en azından bugünden bakıldığında- gücünü kaybettiğini düşünmek mümkündür.

Artan toplumsal hareketlilikle, 20. Yüzyıl'da modern-kent yaşam alanı, kırsal alanlar aleyhine genişlemiştir. Bu olgu, kırsal alanlardan kentlere göçen geniş kitleler için bir savrulma riskiyle birlikte kentlerde, geleneksel dayanışma biçimlerinin yeniden-üretimini beraberinde getirmiştir. Mikro ölçekte bakıldığında, "kentsel cemaatler'in yerleşim haritaları, geleneksel dayanışma biçimlerinin, kentlerde yerleşim alanlarına da yansıdığını göstermektedir. Sosyal-psikolojik tutunum gereksinmesi duyan yeni kentliler 'kendilerinden' saydıkları gruplara yakın yerleşmeleri tercih etmektedirler. Kentlerde yeniden var edilen geleneksel dayanışma olgusu etnik temelli olduğu gibi hemşehrilik, dinsel ya da mezhepsel de olmaktadır (Sağır, 2000). Etnik kimliklerin, modernliğin beraberinde getirmiş olduğu kurumlara sızmış oldukları ve varlıklarını bu yollarla koruyup geliştirdikleri söylenebilir.

Modernitenin ilkelerinden bazıları, modernite karşıtları için manipüle edilebilecek değerleri taşıyabilmektedir. Örneğin kültürel haklar, etnik grupların evrensel insan hakları değerlerine dayanarak geliştirdikleri bir söylem olarak görülebilir. Böylelikle modernite ve etnisite arasındaki ilişkilerin daha çok diyalektik bir niteliği olduğu görülmüştür. Modernite, etnisite ile karşılıklı etkileşime girmekte ve her ikisi de bu etkileşimden ortaya çıkan yeni koşullara göre şekil değiştirebilmektedir. Bu Giddens'ın belirttiği gibi, modernitenin ve etnisitenin (kendine yönelebilirliğine) refleksivitesine örnek olarak gösterilebilir.

Son söz olarak, etnisite olgusuna toplumsal dayanışma ile ilgisi bakımından yaklaşmak gerektiği söylenebilir. Bugün, hipotetik olarak sınıfsal temelde bir dayanışma söz konusu olduğunda etnik kimliği ile sınıf kimliği arasında kendisini yol ayrımında görenlerin toplumsal profili, konunun politik ve sosyal psikolojik boyutlarının özelliklerini anlamaya katkı da bulunacaktır. Bu ise çok sayıda mikro ölçekli alan araştırmalarını gerektirirken, diğer yandan makro düzeydeki politik süreçleri dikkatle izlemeyi ve analiz etmeyi gerekli kılar. Çünkü, etnik dayanışma toplumsal düzeyde bir sorun alanı yaratmaz; en fazla, göçmenlerde kente uyum

sürecinin bir tampon mekanizması olarak işlev görürken, siyasal dayanışmaya dönüşmesi modernitenin öngörülleri ile çelişki yaratmaktadır. Tam da bu noktada, etnisite modernitenin kendisi için tarif ettiği yere yerleşmek yerine, kendisi için modernitede yeni ve politik olarak güçlü bir yer açmış görünmektedir. Bu bazen özerklik, bazen bağımsızlık bazen kültürel hak talebi olarak karşımıza çıkabilmekte; etnik dayanışma kimi zaman legal kimi zaman illegal, latent süreçlerde varlığını devam ettirmektedir. Etnik dayanışmaların uzun erimde ne olacağı ise, medeniyetler çatışmasının da öngörüldüğü küresel dönüşümün ileri aşamalarının insanlar için ne tür bir dayanışmayı 'rasyonel' kılacağı ile ilgili bir konu olarak görünmektedir.

19. Yüzyıl ortalarına kadar bu grupların beyazlarla bir gün eşit derecede medeni olabilecekleri görüşü dile getirilmiş olmakla birlikte, 19. Yüzyıl'ın ortalarında evrimci ve evrenselci ilerleme teorilerinin desteği ve burjuvazi sınıfının desteği ile bu grupların beyaz ırktan sürekli olarak aşağı olduğu görüşü egemen olmuştur. Söz konusu ırksal grupların toplumsal örgütlenme biçimlerinin dışında yer aldığı söylenebilir.

Evrimci bakış açısının liberal argümanları desteklediği görülmektedir. Örneğin ulus-kurma kuramcılarında Walter Bagehot'a göre liberal demokrasi, siyasal özgürlük rekabet içindeki ideallerin ve insanların sirkülasyonunu sağladığı için, daha yüksek toplumsal gelişmeye doğru ilerlemeyi mümkün kılacaktır. Zayıflara herhangi bir şekilde yardımcı olmak, ilerlemenin düşmanı olmak olarak görülmüştür (Claeys, 2003).

Ulusal azınlıklar ve etnik olarak nitelendirilen grupların, hem ulus devlet bütünlüğünün sağlanması, hem de ekonomik akılcılık açılarından asimilasyonu öne sürülmüştür. Potansiyel uluslar, küçük uluslar, ulus olduklarının farkında olmayan topluluklar gibi büyük ulus altı birimler, modernleşme ve insanlığın büyük ulus devletler yoluyla evrimsel ilerlemesi karşısında bir engel olarak görülmekte ve dışlanmaktadır. Ulusal bütünlüğün sağlanabilmesi için söz konusu grupların asimilasyonu, özümsemesi ve bunun için zorlanabilmelerinin bir hak ve daha öte bir görev olarak görülmekte olduğu düşünülebilir. Çünkü "ilerleme açısından ulus" mantıksal olarak küçük toplulukların ve halkların daha büyüklerine asimilasyonu" olarak görülmektedir (Hobsbawm, 1993:39).

Ulus devletin bütünlüğü felsefesi temelinde gelişen eğitim, din ve dil alanlarında yapılan düzenlemelerde tek kültürlü bir toplum yapısına ulaşma amacı egemen olmuş; bu amacın gerçekleştirilebilmesi için okul, ordu ve

kilise kurumları kullanılmıştır. Bireylerin 19. Yüzyıl anayasalarında sağlanan haklardan yararlanabilmesinin koşulu, farklı kökenlerini ve geleneksel bağlılıklarını geride bırakarak, ulus kavramıyla ifadesini bulan genel yarar ve kamusal düzen için kendisini adanması, sorumlu bir vatandaş ve yurtsever olarak siyasi katılım yoluyla yönetimin tiranlığa dönüşmesini engelleyecek erdem ve sorumluluklara sahip olmasıdır. Hakların toplum yararını tehlikeye düşürecek şekilde kullanılmaması ve özel alanda kalması gereken kimliklerin bireyin kendisinde saklı kalması gereklidir.

Sosyal bilimlerde ulus altı birimlerin dışlanmasının dayanaklarından en önemlilerinin ilerleme, akılcılık ve toplumsal evrim fikirleri olduğu ileri sürülebilir. Bu fikirlerin liberal, cumhuriyetçi veya sosyalist düşünürler arasında önemli bir farklılık göstermediği söylenebilir. Ayrıca etnik, etnik grup veya etnisite kavramlarının Max Weber dışındaki sosyal bilimciler için önemli bir alan olmadığı görülmektedir. Yine de bu dönemde hakim olan söylemlerin, bir sonraki dönemin teorilerini etkilemiş oldukları ileri sürülebilir.

Etnik grup kavramının kullanıldığı içerik, 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarında kültür, gelenek, din ve eğitim gibi alanlarda hakim kültürlerden aşağı görülen, ancak zamanla asimile olmaları arzu edilen beyazları kapsamaktadır. Etnik kavramının işaret ettiği dayanışma biçimleri ve geleneksel bağlılıkların ilerleme, akılcılık ve evrimselci yaklaşımlar; ulus bütünlüğünün sağlanmasında ulus altı birimlerin asimilasyonunu amaçlayan ulus-devlet savunucuları; özel alan ve kamusal alan ayrımını önkoşul olarak kabul eden liberal ve cumhuriyetçi düşünürlerle, geleneksel bağlılıkların folklorik hatıralara dönüşeceğini ileri süren Marks ve Engels gibi sosyalist düşünürler tarafından dışlandığı ve kısa bir sürede yok olacağına dair bir inanç olduğu ileri sürülebilir. Kavramın bu içeriğinin, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiş olduğu görülmektedir (bkz. Banton, 2000; Marable, 2000; Eriksen, 1996).

Bunlara ek olarak, 1960'larda özellikle Amerikalı sosyal bilimcilerin hem üçüncü dünya ülkeleri hem de gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan olayları incelerken etnik kimlik olgusunu yadsımış olmalarının nedeni siyasal konjonktürle birlikte değerlendirilebilir. Ele alınan döneme damgasını vuran olgu Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğindeki blokla, Sovyetler Birliği'nin öncülüğündeki blok arasında yaşanan Soğuk Savaş olarak gösterilebilir. Soğuk Savaş dönemi boyunca her iki bloğun ideolojik sistemlerini üçüncü dünya ülkelerine benimsetme çalışmaları yaptığı görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri liberal demokrasinin, Sovyetler Birliği ise Marksist demokrasi modelinin üçüncü dünya ülkelerindeki savunucularını desteklemiştir. Liberal demokratik kurumların bu ülkelerde

kurumsallaşabilmesi için demokrasinin önkoşulları olarak Batı Avrupa'nın tarihsel süreçlerine dayalı teoriler geliştirilmiştir. Söz konusu teorilerde, modernleşme teorileri kısmında değinilen gereklilikler olarak ulus ve ulus devlet kavramları önemli bir yer tutmuştur. Etnik kimlik kavramının, ulus devlet kurulması sürecinde işlevsel bir kavram olmayışı, kavramın üzerinde çok fazla odaklanılmamasının bir nedeni olarak görülebilir.

Demokrasinin yükselişi ile betimlenen II. Dünya Savaşı sonrasında, etnik grupların asimilasyonu tezinin sıklıkla işlendiği bir dönem olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu teorilerin 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başlarında daha önce değinilen ilerleme, toplumsal evrim, akılcılaşıma gibi evrenselci düşünceler; klasik liberalizm, cumhuriyetçilik ve sosyalizm gibi siyasal yönelimler ve söz konusu dönemin sosyal bilimcilerinin öncülük ettiği toplumların gelişmiş-gelişmemiş, medeni-medeni olmayan veya akılcı-akılcı olmayan ayrımlarının etkileri altında kaldığı öne sürülebilir.

Ancak 1960'ların sonuna yaklaşıldığında etnik kimliklerin modernleşme süreciyle birlikte kendiliğinden yok olacağına dair teorilerin sorgulanmaya başlandığı görülmektedir. 1963 yılından başlayarak Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa devletlerinde yaşanan toplumsal olaylar ırk, din, dil ve cinsiyete dayalı dayanışmaların kendilerini en ileri endüstri devletlerinde dahi korumaya devam etmesi, bu kimliklerin geniş çaplı bir destek sağlayarak sıkı dayanışma biçimleri oluşturabildiğinin bir kanıtı olarak sosyal bilimcileri yeni yaklaşımlar geliştirmek yolunda zorlamış görünmektedir. 1960 olaylarının gündeme getirdiği önemli konulardan bir tanesi, kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımların ne derecede geçerli olabileceği sorunudur. Liberal ve cumhuriyetçi düşüncenin her ikisinde de, siyasal katılım bireyin kendi iradesiyle sınırlandırılmak istenmiş, ancak 1960 olayları bireylerin ortak kimlik tabanında toplu örgütlü hareketler yoluyla siyasal katılımında bulunmayı seçtiklerini göstermiştir.

SUMMARY

The first aim of this study is to highlight the relationship between modernity and ethnicity. The conceptual analysis and historical evidence have exposed that there has always been a contradictory tension between the two concepts. Ethnicity has been defined and seen as obstacles against universal idealism, whether be it Christianization, modernization, rationalization or globalization. It was also regarded as a temporary phenomenon. However, new forms of ethnic solidarity that have been embedded in the institutional frame of modernity such as emerging ethnic political parties, urban communities, and ethnic mobilization show that the

relationship between modernity and ethnicity is not a simple one as was proposed by modernization, nation state and liberal globalization philosophies. Instead, ethnicity takes new forms and shapes, adjust to different environments, interact with mainstream universalistic rhetoric and survive.

KAYNAKÇA

- ALTHUSSER, Louis (2000) **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (Çevirenler: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık) İstanbul: İletişim Yayınları.
- BANTON, Micheal (2. Basım) (1997) **Ethnic and Racial Conciousness**, Longman.
- BANTON, Micheal (2000) "Ethnic Conflict", **Sociology**, Vol.: 34, No: 3.
- BONACICH, Edna (1980) "Class Approaches to Ethnicity and Race", **Critical Sociology**, Vol: 25, No: 2-3, pp. 166-194.
- CALHOUN, Craig (1993) "Nationalism and Ethnicity", **Annual Review of Sociology**, Vol: 19, pp. 211-240.
- CLAEYS, Gregory (2000) "The 'Survival of the Fittest' and the Origins of Social Darwinism" **Journal of the History of Ideas**, No: 61, pp 223-40.
- CİRHİNLİOĞLU, Zafer (1998) "Modernleşme, PostModernizm ve Siyaset", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1-2, s. 60-85.
- COHEN, Robin (1999) "The Making of Ethnicity: A Modest Defence of Primordialism", Edward MORTIMER, in **People, Nation, and State: The Meaning of Ethnicity and Nationalism**, London: I. B. Publishers, pp. 3-11.
- CONNOLLY, William E. (1988) **Political Theory and Modernity**, Oxford: Blackwell.
- CONNOR, Walker (1994) **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, Princeton: Princeton University Press
- ERIKSEN, Thomas Hyyland (1996) "Ethnicity, Race, Class and Nation", in J. HUTCHINSON ve Anthony D. SMITH(eds.), **Ethnicity**, Oxford: Oxford University Press, pp. 28-33.
- ESMAN, Milton J. ve ITAMAR, Rabinovich (eds.) (1998) **Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East**, London: Cornell University Press.
- EUROBAROMETER (2001) **Attitudes towards Minority Groups in European Union**, Vienna

- GELLNER, Ernest (1994) "Nationalism and Modernization", John HUTCHINSON and Anthony D. SMITH (eds.), in **Nationalism**, Oxford: Oxford University Press, pp.55-63.
- GIDDENS, Anthony (1994) **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIORDANO, Christian (1997) "Affiliation, Exclusion and the National State, Ethnic Discourses and Minorities in East Central Europe", in Hans Rudolf WICKER (ed.) **Rethinking Nationalism and Ethnicity**, Berg, Oxford, pp. 175-192.
- GUIBERNAU, Montserrat (1997) "Marx and Durkheim on Nationalism", Hans Rudolf WICKER (ed.) **Rethinking Nationalism and Ethnicity**, Berg, Oxford, pp. 73-90.
- HABERMAS, Jürgen (1990) **The Philosophical Discourse of Modernity**, Cambridge: Polity Press.
- HABERMAS, Jürgen (1994) **Modernite, Postmodernizm: Jürgen Habermas, Fredrick Jameson, J.F. Lyotard**, İstanbul: Kıyı Yayınları.
- HELLY, Denise (2002) "Cultural Pluralism: An Overview of the Debate since the 60s", **The Global Review of Ethnopolitics**, Vol: 2, No: 1
- HOBSBAWM, Eric J.(2. Basım) (1993) **Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality**, Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBSBAWM, Eric J. (1998) **Sermaye Çağı**, (Çev. Bahadır Sina Şener), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- HOROWITZ, Donald L. (1985) **Ethnic Groups in Conflict**, London: University of California Press.
- HUTCHINSON, John and Anthony D.SMITH (eds.) (1994) **Nationalism**, Oxford : Oxford University Press. .
- IRELAND, Patrick (1994) **The Policy Challenge of Ethnic Diversity: Immigrant Politics in France and Switzerland**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- KASTORYANO, Riva (2000) **Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet-Göçmen İlişkileri**, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- KASZYCKA, Katarzyna A. and Goran STRKALJ (2002) "Anthropologists' Attitudes Towards the Concept of Race: The Polish Sample", **Current Anthropology**, Vol:43, No:2, pp. 329-335.
- KAUTSKY, J. H. (1972) **The Political Consequences of Modernization**, New York : John Wiley and Sons Inc.
- KREISS, Steven (2001) **Condorcet, Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind[1795]**, www. historyguide.org.

- KYMLICA, Will (1998) **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KYMLICA, Will (1997) "Ethnicity in the U.S.A", GUIBERNAU Montserrat ve John REX (ed.); in **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism, and Migration**, Cambridge: Polity Press, pp. 229-247.
- MARABLE, Manning (2000) "The Problematics of Ethnic Studies", *Black Renaissance*, Vol.:3, No:1.
- MARKS, Anthony W. (2002) "The Nation-State and its Exclusions", *Political Science Quarterly*, Vol: 117, No: 1, pp. 103-126.
- MARTINELLI, Alberto (2002) "Markets, Governments, Communities and Global Governance", Açılış Konuşması, **ISA XV. Dünya Sosyoloji Kongresi**, Brisbane, Avusturalya.
- MEIJER, Miriam Claude (1997) "Petrus Camper On the Origin and Color of Blacks", **HAN**, Vol: 24, No: 2.
- RENNGER, N.J. (1995) **Political Theory, Modernity, and Postmodernity : Beyond Enlightenment and Critique**, Oxford: Blackwell.
- REX, John (1986) **Race and Ethnicity**, Open University Press, Stratford.
- RUSTOW, D. A. (1967) **A World of Nations**, Washington: Brookings Institution.
- SAĞIR, Meral (2000) "Kırsal Kesimde ve Kentte Alevilik", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 125, Nisan 2000.
- SMITH, Anthony D. (1994) "The Origins of Nations", in John HUTCHINSON and Anthony D. SMITH (eds.), **Nationalism**, Oxford: Oxford University Press, pp. 147-154.
- SMITH, Anthony D. (2001) **Ulusların Etnik Kökenleri**, (Çevirenler: Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir), Ankara: Dost Yayınları.
- SOLOMOS, John and Les BACK (1995) "Marxism, Racism, and Ethnicity", **American Behavioral Scientist**, Vol.:38, No: 3, pp. 407-421.
- STEINBERG, Stephen (1997) "The Liberal Retreat from race since the Civil Rights Act", in Montserrat GUIBERNAU and John REX (eds.), **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism, and Migration** Cambridge: Polity Press, pp. 302-317.
- THOMPSON, Richard H. (1989) **Theories of Ethnicity: A Critical Appraisal**, Connecticut Greenwood.
- TOURAINÉ, Alain (2000) **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- VERMULEN, Hans and Cora GOVERS (1989) **The Politics of Ethnic Conciousness**, London: Macmillan Press Ltd.

- VIEYTEZ, Eduardo Javier (2001) "The Protection of Linguistic Minorities: A Historical Approach", **MOST Journal on Multicultural Societies**, Vol. 3, No. 1, <http://www.unesco.org/most/vl3n1vie.htm>.
- WARD, Robert E. and D.A. RUSTOW (eds.) (1964) **Political Modernization in Japan and Turkey**, Princeton: Princeton University Press.
- WICKER, Hans Rudolf (1997) **Rethinking Nationalism and Ethnicity**, Oxford: Berg

SERMAYE OLARAK YAŞ ve EĞİTİM: TÜRKİYE'DE EV-İÇİ HİZMET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN KADINLAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BULGULAR¹

Bayram ÜNAL²

ÖZ

Bu makalenin amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ev-İçi Hizmet Sektöründe çalışan farklı uluslardan kadınların, yaş ve eğitim durumlarını tespit etmek ve bu iki değişkenin yapılan işlere göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Ev-İçi hizmet sektöründe son yıllarda artan yabancı kadın çalışanların Türkiye vatandaşı kadın çalışanlara göre daha avantajlı konuma gelmelerinde bu iki değişkenin bir sermaye olarak etkin olup olmadığına bakılacaktır. Bu çalışmada, Ev-İçi hizmet sektöründe alt-hizmet dalları da kapsanacak şekilde, 1999-2003 yılları arasında belirli aralıklar ile İstanbul'da yapılan alan araştırmalarından yaş ve eğitim ile ilgili elde edilen veriler, tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir çerçeve içerisinde sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Ev-İçi Hizmet, Eğitim, Yaş, Gündelikçilik,

THE AGE AND EDUCATION AS A CAPITAL: THE COMPARATIVE FINDINGS ON WOMEN WORKING IN IN-HOUSE SERVICE IN TURKEY

ABSTRACT

This paper aims to determine the age and the levels of education of those women who have been working in In-House Services, and to examine whether or not these two variables are differentiated according to the sub-works i.e., cleaning, childcare, and baby-sitting so on. The impacts of these two variables as a capital on the lately increasing employment of migrant women workers in comparison to that of women of Turkey will be investigated further. Moreover, the

¹ The research upon which this article is based was fully funded by a grant from the MEAwards Program in Population and the Social Science, the Population Council, WANA Regional Office in Cairo.

² Arş. Gör. Niğde Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

findings about the age and education values of the women workers in In-House Service Sector collected from the field works from 1999 to 2003 in Istanbul are presented in a descriptive and comparative framework.

Key Words: *Women, In-House Service Work, Education, Age, Day Labour.*

GİRİŞ

Eğitim ve yaş değişkenleri, kişilerin toplum içerisindeki sosyal ve ekonomik konumlarını belirlemede önemli role sahip iki değişken olarak uzun yıllar sosyal bilimciler tarafından odak noktası olarak alınmıştır. Bu değişkenlerin ve bunların ekonomik getirisi bir çok modelde test edilmeye çalışılmış ve 1960'ların başı itibarı ile OECD tarafından organize edilen konferanslarda insan sermayesi (human capital) olarak kavramlaştırılmaya çalışılmıştır (Healy, 2001). Eğitim ve eğitime ilişkin değerlerin gerek sosyal gerekse ekonomik faydayı arttıran bir tür sermaye olduğu sayılı sosyal bilimciler arasında hızla kabul görmeye başlamıştır. Özellikle Becker, çalışmalarında insan bilgisi ve yeteneklerini kavramlaştırarak test etmiş ve insan sermayesi kavramının kabulüne büyük katkılar sağlamıştır (Becker, 1993). Becker, yapmış olduğu çalışmalarla eğitim değişkeninin kişinin yaşamına olan etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan Becker'ın çalışmalarında yaş değişkeninin de, insana getirisi olan ve "sağlıklı olma" durumunu izah edebilen bir tür özellik olarak insan sermayesi kavramına dahil edildiği de görülmektedir (Becker, 1993). Aynı şekilde OECD'de, insan sermayesi kavramını eğitim değişkeninin dışına çıkararak, "bilgi", "yetenek" ve "yeterlilik" olarak kavramlaştırmış, ekonomik aktivitelere katkı sağlayıcı ve insanın sahip olabildiği her türlü faktörü de insan sermayesi içerisinde tanımlamıştır (OECD, 1998). OECD'nin takip eden yıllarda yapmış olduğu çalışmalarda eğitim, "ekonomik gelişmede bilginin anahtar önemi" içerisinde, yaş ise "yeterlilik" ve "sağlıklı olma" anlamında ele alınmıştır. Bu iki yaklaşım içerisinde, bahsedilen değişkenlerin salt-ekonomik faydalarının ötesinde nihai olarak ekonomik faydaya dönüşebilen sosyal faydalarının da olduğu bilinmektedir (Haveman & Wolfe, 1984).

İnsan sermayesinin sosyal ama nihai olarak ekonomik faydalarını kavramlaştırmak amacıyla çok önemli üç çalışmanın sosyal bilimlerde etkin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki Bourdieu'nun "Sermayenin Formları" (Forms of Capital) (Bourdieu, 1986), bir diğeri Coleman'ın "İnsan Sermayesinin Yaratılmasında Sosyal Sermaye" (Social Capital in the Creation of Human Capital) (Coleman, 1988), ve sonuncusu ise Putnam'ın

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

“Tekbaşına Oyun: Amerikanın Azalan Sosyal Sermayesi” (Bowling Alone: America’s Declining Social Capital) (Putnam, 1995) çalışmasıdır. Bu öncü çalışmalar, kendilerinden sonra gelen ve sosyal ilişkiler içerisine eklenen insan sermayesini araştırmaya yönelik çalışmaları ciddi biçimde etkilemiştir. Bu çalışmalardan Bourdieu’nun çalışması daha çok “kültürel sermaye” kavramlaştırmasına yönelmiş, diğer iki çalışma ise “sosyal sermaye” kavramı merkezinde olmuştur.

Bourdieu konuya daha farklı yaklaşmış, bu tür bir sermayenin, “...ekonomik faydaya dönüşebilen faktörlere ilişkin sosyal normların birer toplamı...” olduğundan hareket ederek, “kültürel sermaye” kavramını ileri sürmüştür. Bu normlar, insan sermayesi üzerine kurulmuş, yaşam biçimlerinden, kişisel güven ve öz-güven seviyesinden ve bireylerin algısal farklılıklarından ibarettir. Dolayısı ile Bourdieu’nun kültürel kapitali bizim açımızdan, bireyin kültürel olarak diğer bireylere göre daha *uyumlu* ve *yetenekli* olmaları açısından önemlidir. Bu “uyumluluk” ve “yetenek”, Bourdieu’ya göre, bir çok birey için, ekonomik fırsatlar açısından ayrıcalık, ek gelir ve sağlıklı olma anlamına gelmektedir. Bu çalışmada da çalışan kadınların yaş ve eğitim değerlerinin bireyler açısından bazı farklılıklar yaratacağı beklenmektedir.

Coleman ise çalışmasında, sosyal sermayenin ne olduğundan daha çok, onun, ekonomik girdileri nasıl tetiklediğini araştırmıştır. Coleman bu tür bir sermayenin sosyal ve sembolik ilişkiler içerisinde oluştuğuna dikkat çekmektedir (Coleman, 1988). Böylece O’na göre sosyal sermaye, sosyal ve sembolik ilişkiler içerisinde bulunan kaynakların birer toplamından ibarettir (Coleman, 1988:88). Dolayısı ile yaş ve eğitime ait değerlerin sosyal ve sembolik olarak birer fonksiyonu vardır ve bu fonksiyon bireyin hayatının iyileştirilmesine yöneliktir.

Coleman’ın yaklaşımının sadece işlevsel mantık içerisinde kalması nedeni ile Putnam daha geniş çerçevede kavramı yeniden analiz etmiştir. Putnam, kavramı Coleman’da olduğu gibi “sahip olunan sosyal ilişkiler” içerisinde tanımlamakla beraber, aile, topluluk ve kişisel ilişki ağları gibi faktörleri analizine uygulamaya çalışmıştır (Putnam, 1995, 2001). Sosyal ilişki ağlarının güven, karşılıklılık ve ortak davranabilme gibi temeller üzerinde şekillendiğini ve insan sermayesinin sosyal kapitali şekillendirmesindeki önemini vurgulaması açısından Putnam’ın çalışmaları bizim için önem kazanmaktadır (Kelly, 1995). Sonuçta, insan sermayesi veya sosyal sermaye, kişisel düzeyde ekonomik farklılıklara neden olmaktadır (Morrow, 1999). Yaş ve eğitim değişkenlerinin ekonomik ilişkilerde karşılıklı bir güven ve yeterlilik duygusu yaratacağı ve bunun da bireyler arası farklılıklara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Aralarında sadece Bourdiue'nun insan sermayesi kavramlaştırmasına çok belirgin atıfta bulunmadığı bu üç çalışma da, insan sermayesinin, yalnız olarak sahip olduğu işlevinin yanısıra sosyal ve kültürel sermayelerin aracılığı ile daha da etkinleştiğini ortaya koymuştur. Bu değişkenler sayesinde bireylerin, ekonomik kazanımlarının yanısıra kişisel ve sosyal bir çok fayda elde edebildiklerini ve bu sayede hayatlarını daha iyi idame edebilecekleri ekonomik bir seviyeye ulaşabildiklerini görmekteyiz. Bu değişkenler üzerinden elde edilen avantajların hem bireysel düzeyde, hem de toplumsal düzeyde bir getirisi olduğu muhakkaktır.

Bu getirilerin hem bireysel hem de toplumsal olarak farklılaştığını gördüğümüz uygun örneklerden birisi Ev-İçi Hizmet Sektörü (EİHS)'dür. Bu sektör, toplumsal cinsiyet ayrımının yaşandığı, daha çok kadınların belirli ücret karşılığı çalıştığı ve "ev içerisindeki" tüm işlerin kapsandığı bir alandır. Bu işler, *genel* temizliğin yanısıra ütü, yemek, toparlama ve çocuk bakımı gibi işlerden, son yıllarda ortaya çıkan kişisel yardım/bakım, anneye yardım, ablalık-dadılık, yaşlı bakımı ve hasta bakımı gibi işlere kadar bir çok hizmeti kapsamaktadır. Son yıllarda, bahsedilen işlerin bir kısmını kapsamakla beraber, hafif olan ev işlerine yönelen ve *arkadaşlık* ilişkilerinin daha fazla ön plana çıkarıldığı *kişiyeye özel* hizmetler de ortaya çıkmaktadır. Ev-İçi Arkadaşlık Hizmeti (EİAH) olarak isimlendirdiğimiz bu sektör, seks ilişkilerini de kapsayan EİHS'nün bir alt hizmet alanı olarak son yıllarda gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Öte yandan, EİHS'ü, yapılan işlerin özelliklerinin yanısıra, *çalışan* ile *çalıştıran* arasında gelişen ilişkilerin farklılığıyla da ön plana çıkmaktadır. Hiçbir yazılı kurala bağlanamayan ve *çalıştıranın* lehine gelişen, çalışma zamanına yönelik bir sınır oluşturulamayan ve özellikle yatılı hizmetlerde *sürekli hizmet* şekline dönüşen ve gittikçe kişiselleşebilen bir çalışma şekli ve ilişkisi sektörü farklılaştırmaktadır. Yatılı, gündüzlü ve yarı-zamanlı çalışma biçimleri ile son yıllarda ön plana çıkan bir sektördür.

Son yıllarda sektörün yaygınlaşmasının ve sektörün kapsadığı hizmet alanlarının farklılaşmasının yanısıra, sektörde çalışanlarında farklılaştığı görülmektedir. Türkiye'de EİHS'nde sadece Türkiye vatandaşı olan kadınların değil, bir çok ülkeden yabancı göçmen kadınların da hizmet verdiği ve bu eğilimin gittikçe arttığı gözlenmektedir. Türkiye'de 1995 sonrasında EİHS'de artan yabancı kadın işgücü kullanımı yeni yeni sosyal bilimcilerin dikkatini çekmektedir. Fakat bu ilgi, henüz EİHS'ne yönelik derinlemesine veri tabanına yönelik bir çalışmaya dönüşmemiş, yapılan çalışmalar ise çalışmanın yapıldığı zaman ve kurmuş olduğu teorik çerçeve ile sınırlı kalmıştır. Bunun en temel nedenlerinden birisi şüphesiz ki EİHS'ünün formal ekonomik ilişkilerin dışında kalarak, sistemli bir veri

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

çalışmasına olanak tanımamasıdır. Dolayısıyla alana yönelik ikinci el sistemli bir veri tabanından bahsetmek de mümkün değildir. Çoğu zaman konuya *Türkiye’de Kadın Çalışmaları* içerisinde değinilmiş, kayıtdışı sektörde çalışan kadınların sosyo-ekonomik koşulları olarak irdelenmiştir (Ecevit, 1985; Ertürk, 1990; Sirman, 1990; Tekeli, 1990). Bu bakış açısına ek olarak, konu *modernleşme* kapsamına dahil edilmiş, kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımları modernleşme sürecinin bir uzantısı olarak incelenmiştir (Ertürk, 1990; Gökçe, 1990). Tüm bunların yanısıra, bazı çalışmalarda, kadın sorunu feminizmin klasik bakış açısı olan *kadınlık konumu* olarak ele alınmış, kadınlar ile patriarkal güç arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğine ve nasıl çözülebileceğine dair çalışmalar daha fazla ön plana çıkarılmıştır (Sirman, 1989). Sonuç olarak, bugüne kadar yapılan kadın çalışmalarında, kadınların EİHS’ne ücretli emek olarak katılımı konusuna yeterince değinilmemiştir.

Fakat, son zamanlarda bu konu üzerine yapılan bazı çalışmalar dikkat çekicidir. Yapılan bu çalışmaların başında Özyeğin’in (2001) kapıcı aileler ve gecekondu bölgelerinde kadınların ev-içi hizmet sektörüne yönelik olarak Ankara’da yapmış olduğu çalışma gelmektedir. Fakat bu çalışma da incelenen alan, gündelik servisler olarak sınırlamış, EİHS’ne yönelik ayrıntılı bir analiz yapılmamıştır. Özellikle, kapıcı ailelerde ve gecekondualarda yaşayan ailelerin, toplam hane gelirlerine katkı amaçlı kadınların gündelik işlere yönltilmesini konu almış ve sektörün sadece *genel temizlik* kısmına yönelmiş olmasına rağmen genel bir veri oluşturma hedefine yönelmemiştir.

Diğer önemli bir çalışma ise Kalaycıoğlu ve Tılıç’ın (2000) “Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar” çalışmasıdır. Bu çalışmada kadının Cumhuriyet dönemi boyunca gelişimi özetlenmiş gündelik çalışma alanlarındaki kadınların sosyo-demografik özellikleri mercek altına alınmıştır. Türkiye’de gündelikçiliğin gelişimi üzerine ve kadının işgücü olarak ekonomiye eklenmelerini arasında birebir bağ kurması açısından bu çalışma dikkat çekicidir. Özellikle kadının işgücü olarak kullanımında, toplumdaki ataerkil ideolojinin öneminin belirtilmesi açısından da bu çalışma öne çıkmaktadır. Ayrıca EİHS’de hem çalışan kadınlar ile hem de işverenler ile görüşmeler yaparak ayrıntılı bilgi veren yönüyle de bu alandaki çalışmalar açısından önemli bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Her iki çalışma da EİHS’de çalışan kadınlar ile yüz yüze görüşmeler sonucu EİHS’nin gündelikçilik alanında bize bazı ipuçları vermiştir. Yapılan çalışmalardan öğrenildiği kadarı ile Türkiye’de sektördeki kadınlar, daha az eğitim görmüş, daha çok orta ve genç yaş grubundan, kalabalık ve sosyo- ekonomik konumu itibarıyla alt tabakaya mensup olan ailelerden

gelen çoğu gecekondü mahallelerinde oturan veya bazıları kapıcı olarak görevlendirildikleri evde ikamet eden kişilerdir. Orta yaş grubunda olduğu tespit edilen bu kadınların % 37'sinin okur yazar olmadığı, % 10'unun okuma yazmayı kendi çabaları ile öğrendiği ve % 50'sinin ilkokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Ortaöğrenim mezunu olanların oranı ise % 3'lerde görölmektedir (Kalaycıoğlu & Tılıç, 2000; Ozyegin, 2001). Yine aynı çalışmalarda ortaya çıkan bulgulara göre kadınların % 52'ye varan oranlarda genel temizlik ile uğraştıkları, % 26 ile ütü ve % 11 ile yemek işlerinden sorumlu oldukları saptanmıştır. İlginç olan bir diğer bulgu ise, EİHS'deki kadınların çocuk bakımı ile ilgili yaptıkları işlerin diğer işlere oranının % 8 olarak ortaya çıkması ve hasta bakımının yapılan işler arasındaki oranının % 2 olmasıdır (Kalaycıoğlu & Tılıç, 2000:66). Bu çalışmalara, daha geniş kapsamlı çalışmalara zengin bir malzeme sunma yolundaki ilk adımlar olarak bakılabilir.

1. ARAŞTIRMA BİLGİLERİ

Buradaki temel sorunsal, son yıllarda artan yabancı kadın işgücünün sektörün genelinde ve birçok alt hizmet alanında yerli kadın işgücünü sektör dışına itmesidir. Sorun olarak karşımızda duran iş gücü kullanımında bahsedilen yeni eğilimin oluşumunda kullanılan iki değişkenin önemli bir payı olduğu düşünölmektedir.

İnsan sermayesi içerisinde tanımlanmaya çalışılan yaş ve eğitim değerlerinin EİHS'de çalışan kadın iş gücü arasındaki dağılımı mercek altına alınmıştır. Bu dağılıma ek olarak, sektörde çalışan kadınların uluslarına göre hangi çalışma alanında hangi yaş ve eğitim değerleri ile temsil edildiği de gösterilmesi amaçlanan bulgular arasında yer almaktadır. Böylece yaş ve eğitime ait bulgular, sektörde çalışan kadınların girmiş oldukları sosyal ilişkiler içerisinde incelenmiş ve kıyaslamalı bir çerçeve içerisinde sunulmuştur.

Bu çalışmada, EİHS'ünde daha geniş hizmetler bütününe kapsayacak şekilde, 1999-2003 yılları arasında belirli aralıklar ile İstanbul'da yapılan alan araştırmalarından yaş ve eğitim ile ilgili elde edilen veriler, tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir çerçeve içerisinde sunulmuştur. Burada sunulan veriler iki aşamada toplanmıştır. Bunlardan birincisinde, sektörde aracılık eden 13 sosyal danışmanlık firmasının ellerinde bulunan iş başvuru formları incelenmiş ve formlarda firmalar tarafından daha önceden hazırlanmış soruların her birisi bir değişken olarak kaydedilmiştir. Bu değişkenlere ek olarak, firma çalışanları tarafından iş arayan kadınlar ile yapılan görüşmelerden elde edilen ek bilgiler veya firma çalışanının çalışacak kadın

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

hakkındaki kişisel görüşleri de not alınmıştır. Sektörde bu firmaların yapmış oldukları işin yasal sınırlar dışında kalması bu yolla veri toplamayı oldukça güçleştirmiştir. Özellikle bu danışmanlık firmaları ile ilişkiye geçme, kurulan kişisel ilişkiler yolu ile ve “kartopu tekniği” kullanılarak geliştirilmiştir. Dolayısı ile, danışmanlık firmaları konu olduğunda, olasılık üzerine kurulmuş herhangi bir sistematik örneklemden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Sektörün kendi doğası gereği kayıt dışı olan çalışma ilişkilerinde özellikle Ev-İçi Hizmet Elemanı (EİHE) kadınlar ile ilgili olarak istatistiksel olasılık üzerine bir örneklem oluşturmak mümkün olmamaktadır.

Kartopu tekniğinde karşılaşılan dezavantajlar bir çok çalışmaya konu olmuş ve bunların çalışılan örnekleme bazı istatistiksel önyargıların ortaya çıkmasına neden olduğu tartışılmıştır (Kalton, 1983). Bu olumsuzluğu aşmak için, alan araştırmasının yapıldığı yıllarda İstanbul’da ilişkiye geçilen sosyal danışmanlık firmalarında katılımcı/katılımsız gözlem yapılmıştır. Bu, bazı ajanslarda doğrudan yardım ve ajansta çalışma şeklinde olmuş, bazı ajanslarda ise dolaylı gözlem olarak gerçekleşmiştir. Gözlemler süresince toplanılan alan notları, sektörde hem talebi, hem de iş gücü arzını deşifre etmeye olanak tanımaktadır. Böylece firmaların çalışan kadınlara doldurduğu formdaki bilgilerin eksikliği tamamlanmaya ve bilgilerin kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuçta, kartopu tekniği ile şekillenen örnekleme 13 farklı danışmanlık ajansı sayesinde 13 farklı bölgede veri toplanabilmiştir. Ajanslardan elde edilen toplam 879 Türkiye vatandaşı ve 490 yabancı EİHE’na ait başvuru formlarına dayanarak bilgiler sınıflandırılmış ve değerlendirilmeye alınmıştır.

Bir diğer veri toplama yolu, sektörde çalışan kadınlar ve eleman arayan ev sahipleri ile yapılan görüşmelerdir. Uzun döneme yayılmış alan araştırmasında yapılan birebir *yapılandırılmamış görüşmeler (unstructured interviews)*, öncelikle sektörde çalışan kadınlar ile yapılmıştır. Bu görüşmelerden 37’si tamamlanmış, 51’i tamamlanamamıştır. Bu görüşmelere ek olarak evlerinde EİHE çalıştıran 38’i kadın üçü erkek aile reisi olmak üzere 41 aile ile birebir görüşmeler yapılmıştır. Burada toplanan veriler, sektörde çalışanların demografik özelliklerine ek olarak, sektörün kendisine yönelik veriler olarak kodlanmış ve kaydedilmiştir.

Bu ek bilgiler, sektörde çalışan kadınların yaş ve eğitimlerine ait değerlerin sektördeki çalışılmak istenen alt alanlara göre farklılaştığını göstermesi bakımından önemlidir. *Ortalama yaş ve eğitim değerlerinin*, yapılmak istenen işler temel alındığında ancak bir anlam ifade edeceği ileri sürülebilir. Öte yandan, bu verilerin sektörde çalışan sadece bir gruba yönelik olarak sunulmasının da araştırmanın ampirik doğasını tam olarak yansıtmayacağı düşünülerek, elde edilen veriler Türkiye vatandaşı kadın

çalışanların haricinde farklı üç referans grubu içerisinde karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bunlardan ilki Moldovalılar, ikincisi Ukraynalılar ve üçüncüsü ise Bulgaristanlılardır. Burada referans alınması gerektiği düşünülen üç grup EİHS’de Türkiye vatandaşı kadınlar hakkında bilgileri karşılaştırabilmek açısından önemli görülmüştür. Böylece verilerin tek başına karmaşık yapılarından çıkarılarak, görece olarak genel resim içerisinde başka referans noktaları baz alınarak daha fazla anlam taşımasına çaba harcanmıştır.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada toplam 958 Türkiye vatandaşı (79’u Türk vatandaşlığına geçen yabancı kadınlardan oluşmaktadır) ve 411 yabancı göçmen kadın çalışmanı olmak üzere 1277 EİHE’nına ait veriler elde edilmiştir. Tablo 1’de gösterildiği gibi örnekleme içerisinde %71 ile Türkiye, %14 ile Moldova, %4 ile Bulgaristan, %3 ile Ukrayna, % 2 ile Azerbaycan, Ermenistan ve Romanya, % 1 ile de Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Özbekistan vatandaşı EİHE’ı temsil edilmektedir. Ancak az sayıda EİHE’nın olduğu uluslara ait değerler tablodan çıkarılmıştır.

Tablo 1: Uluslarına göre EİHS’de Çalışmak İsteyen Kadınlar

	Toplam	Yüzde
Moldova	185	13.6
Ukrayna	39	2.9
Türkiye	879	64.8
Yabancı-Türkiye Vatandaşı	79	5.8
Rusya Federasyonu	17	1.3
Bulgaristan	51	3.8
Filipinler*	6	.4
Azerbaycan	27	2.0
Ermenistan	24	1.8
Romanya	22	1.6
Özbekistan	13	.9
Gürcistan	14	1.0
Toplam	1277	100.0

* Filipinler’in genelde iş bulma yolları ajanslara kişisel başvurular olmadığından buradaki temsil oranı doğruyu yansıtmayacaktır.

2.1 Yaşa Ait Bulgular

İstanbul ili sınırları içerisinde araştırma kapsamına alınan toplam 1277 iş başvurularından ve tamamlanmış/tamamlanmamış görüşmelerden elde edilen verilere göre, sektörde çalışan Türkiye vatandaşı EİHE’lerinin sektöre gelen yabancılardan bir çok noktada farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşmanın sektörel üstünlük bağlamında olumlu veya olumsuz yönleri veriler tartışıldıkça ortaya çıkacaktır. Bu farklılıkların en başında yaş değişkeni gelmektedir. Fakat hemen belirtilmelidir ki “orta yaş” kavramlaştırması kendi mantığında bir görelilik sorunu ortaya çıkarmaktadır. Yaşın bizzat kendisi baz alınarak yapılacak bir “genç ve orta” yaş tanımlaması biyolojik doğrusal bir betimlemenin ötesine gidemeyecektir. Dolayısıyla, bu çalışmada yaş değişkeni sosyal ilişkiler içerisine yerleştirilerek, sektörün kendisi ve sektörde çalışan diğer kadınlara göre tanımlanmaktadır. Böylece yaşın kendisinden kaynaklanan görelilik sorunu aşılmaya çalışılmış, “genç-orta yaş” sınıflaması, sektöre ve sektördeki diğer çalışanlara göre yapılarak sosyal ilişkiler içerisinde karşılaştırmalı bir gerçeklik olarak ortaya konulmuştur. Bu nedenle, genel bir yaş dilimi yaratmanın yanısıra, karşılaştırmalı olarak referans noktaları üzerinden sektörde çalışan Türkiye vatandaşı kadınların demografik özellikleri irdelenmiştir. Burada yaş ortalamalarının yukarıda sözü edilen referans gruplarına göre karşılaştırmalı olarak verilmesi araştırmanın ampirik doğası gereğidir.

Sektörün en genel biçimi ile analizi sonrası, yaş değişkeni üzerine, önceki çalışmalarda elde edilen bulgulara benzer bir sonucun burada da elde edildiği söylenebilir. Tablo 2’de verilen değerlere göre, özellikle sektörde çalışan Türkiye vatandaşı EİHE’nin, yabancıların referans noktası olarak alınması durumunda, daha genç oldukları tespit edilmiştir. Bu durum, alanda daha önce herhangi bir kıyaslama söz konusu olmaksızın yapılmış araştırmaların bulguları ile bir paralellik göstermektedir.

Tablo 2 Yabancı ve Türkiye Vatandaşı EİHE’lerinin Yaş Ortalamaları

	Ortalama	Sayı
Türkiye vatandaşı	35.53	864*
Yabancılar	37.65	411
Toplam	36.29	1275

* Eksik değerler işleme alınmamıştır.

Türkiye vatandaşı kadınların ortalama yaş değeri 35.53, yabancıların ise 37.65 olarak tespit edilmiştir. Örneklem içerisinde en sık karşımıza çıkan yaş grubu Türkiye vatandaşı kadınlarda 35, yabancılarla ise 38 olarak tespit edilmiştir. Sözü edilen referans noktasından bakıldığında Türkiye vatandaşı EİHE, sektörde çalışan yabancı kadınlara göre genç bir grubu temsil etmektedir. Bu yaş ortalaması daha önceki çalışmalarda “orta” yaş grubu olarak kavramlaştırılan yaşa denk gelmektedir. Fakat burada elde ettiğimiz “ortalama yaş”ın ve “gençlik” kavramlaştırmasının biyolojik yaş ile ilgisinin olmadığı belirtilmelidir.

2.1.1 Sektörde Çalışan Kadınların Uluslarına Göre Yaş Dağılımları

Yukarıdaki bulgular ilk bakışta yanıltıcı olabilir. Özellikle yabancılar arasında bir çok ulustan olan kadınlar açısından bu ilk bulgular farklılık gösterebilmektedir. Sektörde sürekliliği olan farklı uluslardan kadınlar biraz daha ayrıntılı incelendiğinde yaş ortalamaları konusunda farklı durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dağılımda en önemli denetim faktörleri kadınların uluslarıdır. Sektörde üstünlük kuran belli başlı uluslardan olan göçmen kadınların yaş ortalamaları ile sektörde mecburen çalışmak zorunda kalan diğer göçmen kadınların yaş ortalamalarının farklılığı daha yakından bir incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu farklılıklar bir başka çalışmaya konu olduğundan burada sadece genel sonuçları ile değerlendirmeye alınmıştır. Tablo 3’te bu değerler verilmektedir. Özellikle göçmenler arasında EİHS’de etnik olarak mesleki üstünlüğü elinde tutan Moldovalı kadın göçmenlerin (Unal, 2003) yaş ortalamalarının Türkiye vatandaşı EİHE’larına göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir (34.63). Dolayısıyla sektörde Türkiye vatandaşı EİHE’larının tam bir rekabet durumunda olduğu yabancı EİHE’larına göre, önceki bulguların aksine *genç değil yaşlıdırlar*. Bu farklılık, ileride değinileceği gibi farklı ev-içi hizmet alanlarında daha da belirginleşmektedir. Sektörde çalışmak amacıyla ajanslara gelen diğer göçmen kadınlardan Bulgarlar’da yaş ortalaması 40.62, Ukraynalılarda ise 39.14 olarak tespit edilmiştir. Bu gruba göre ise Türkiye vatandaşı EİHE’ları oldukça genç bir grubu temsil etmektedirler.

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

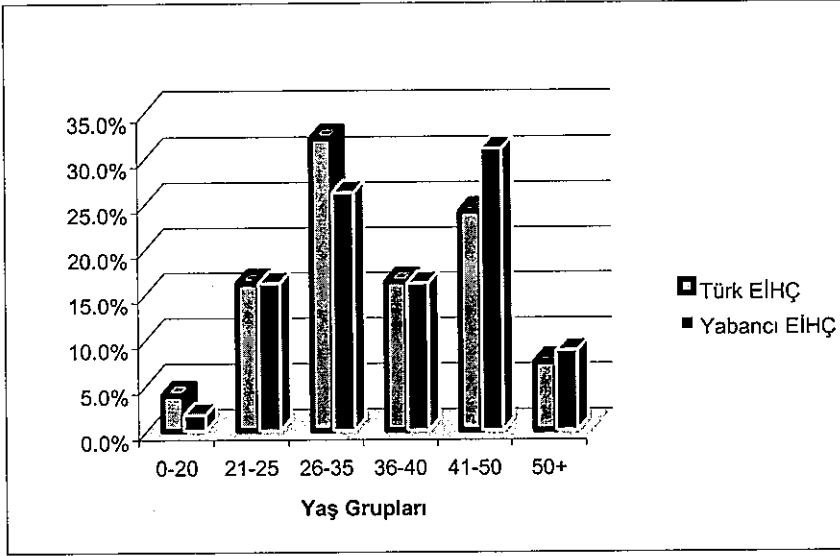
Tablo 3: Uluslarına Göre EİHE’nin Yaş Ortalamaları

	Ortalama	Sayı
Moldova	34.63	185
Ukrayna	39.14	37
Türkiye	35.72	864
Rusya Federasyonu	31.29	17
Bulgaristan	40.62	50
Toplam	36.29	1153

Zaman zaman sunmuş oldukları farklı hizmetler ile Rus göçmen kadınlarda en düşük ortalama değerle temsil edilmektedir (31.29). EİHS sadece ev ve çocuk ya da hasta ve yaşlı bakımı ile sınırlı değildir. Burada farklı olan hizmet “Ev-İçi Arkadaşlık Hizmeti” (EİAH) olarak tanımlanmıştır. EİHS kapsamında Ev-İçi Arkadaşlık Hizmetleri’nin de verildiğini ve kısmi olarak EİHS’ndeki işlerin *hafif* olanlarına ek olarak çoğunlukla seks ilişkilerini barındıran *arkadaşlık ilişkileri* üzerinden şekillenen bir hizmet türü olduğu tespit edilmiştir. EİAH’lerindeki bu düşük yaş ortalaması, bu hizmet alanının “olmaz ise olmazı”dır. Konu genel dinamikleri açısından farklı bir bütünlük arzettiğinden başka bir çalışma konusu olarak incelenmelidir.

2.1.2. Sektörde Çalışan Kadınların Yapılan İşlere Göre Yaş Dağılımları

Bu veriler ışığında, çalışan kadınların milletlerine göre ortaya çıkan yaş farklılıklarına ek olarak dikkat çeken bir başka önemli nokta ise yapılan işlere göre yaş değişkeninin farklılık göstermesidir. Şekil 1’de verilen değerlere bakarak, çocuk bakımı ile ilgili işlerde çalışmak isteyen kadınlar arasında Türkiye vatandaşı olanların daha genç oldukları görülmektedir. EİHS’de sadece çocuk ile ilgili işlerde çalışmak isteyen Türkiye vatandaşı EİHE’nin % 30’un üzerinde bir kısmının 26-35 yaş arasında temsil edildiği saptanmıştır. Bu oran yabancılarda 41-50 yaş grubundaki kadınlar için geçerli görünmektedir.

Şekil 1: Türkiye Vatandaşı ve Yabancı EİHE'da Yaşa Göre Çocuk Bakımı İşleri

Özellikle çocuk bakımı gibi işlerde çalışmak isteyen Türkiye vatandaşı kadınların diğer önemli bir kısmı ise 41-50 yaş grubunda temsil edilmektedir. Burada yabancı EİHE'ları ile Türkiye vatandaşı EİHE'ları arasında yaş değişkeni üzerinden ters orantılı bir bağlantı söz konusudur. Yabancılarda yüksek yaşlarda tercih edilen bu hizmet alanı Türkiye vatandaşı EİHE'larında orta yaşlarda bulunan kadınlar arasında talep görmektedir. Tablo 4'te çocuk bakımı alanında çalışan kadınların yaş ortalamaları verilmektedir. Bu alanda yabancılar farklı uluslar altında ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, yaş ortalamalarında yabancılardan ortalaması olan 35.45 yaşlı Moldovalı kadınlarda 33.26 ya gerilemiş, Ukrayna vatandaşlarında 38.80'e, Bulgaristan vatandaşlarında ise 40.43'e yükselmiştir.

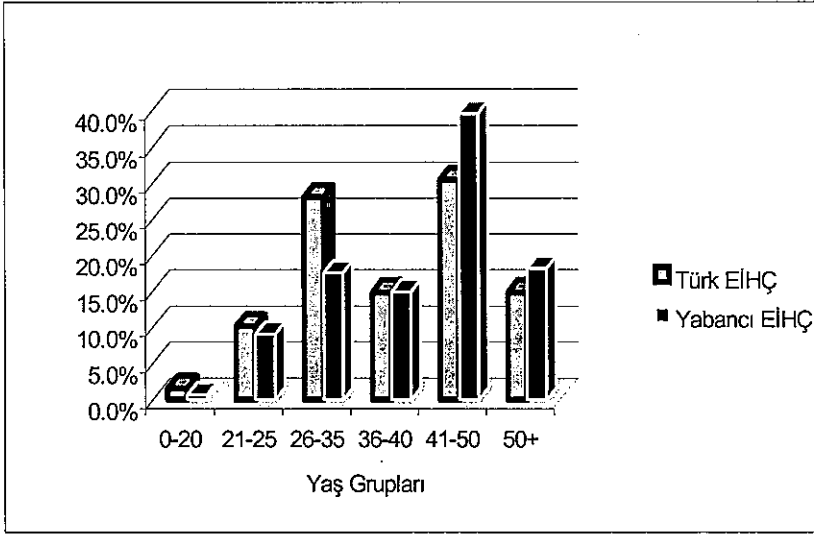
Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

Tablo 4: Uluslarına Göre Çocuk Bakımı İşlerinde Çalışan Kadınların Yaş Ortalamaları

	Ortalama	Sayı
Moldova	33.26	85
Ukrayna	38.80	15
Türkiye	35.09	647
Bulgaristan	40.43	21
Toplam	35.45	768

Bu ayrıntılar, yaş ortalamasında sektörde en fazla talep gören yabancılar olan Moldova vatandaşlarının, Türkiye vatandaşı EİHE’lerine göre daha genç olduğunu göstermektedir. Daha önce bu iki grup arasındaki tespit ettiğimiz 1 yaşlık fark, özellikle çocuk bakımı işleri incelendiğinde 2’ye çıkmış ve Türkiye vatandaşı EİHE’leri bu alanda genel ortalamaya yakın bir yaş ortalamasında temsil edilmişlerdir. Dolayısıyla bu alanda Türkiye vatandaşı EİHE’lerinin genç olmadıkları, rekabet ettiği yabancı kadınlara göre daha yaşlı oldukları tespit edilmiştir.

Yaş ortalamasında farklılıkların daha net görülebileceği diğer bir alan ise hasta bakımı alanıdır. Bu alandaki hizmetleri vermeyi isteyen Türkiye vatandaşı kadınların 26-35 yaş grubundan daha çok, 41-50 yaş grubundan olmaları, daha önceki çalışmaların “genç ve orta yaş” bulguları ile örtüşmemektedir. Şekil 2’de verilen değerlere göre Türkiye vatandaşı EİHE’nin yüzde 30’a yakını hasta bakımı işlerinde çalışabileceklerini beyan etmişlerdir.

Şekil 2: Türkiye vatandaşı ve Yabancı EİHE'da Yaşay Göre Hasta Bakımı

Bu değerler aynı yaş grubundaki yabancı kadınlar için %40'lara yaklaşmaktadır. Türkiye vatandaşı EİHE'ların %25'i gibi bir oranı ise 26-35 yaş grubundan bu hizmetlere aday olarak görülmektedir. Fakat bu ikinci yaş grubunun, dolaysız hasta bakımı işlerinden daha çok hemşirelik ve sağlık hizmetlerine aday oldukları ek bilgi olarak akılda tutulmalıdır. Bu nedenle sektördeki bu hizmetlerin yaş olarak belirli formatlara sahip olmaları elde edilen en önemli bulgulardan birisidir.

Daha ileri yaşlardaki kadınların mecbur oldukları için bu sektörde çalışmayı istedikleri yapılan görüşmelerden elde edilen önemli bulgulardan bir diğeridir. Bu alandaki zorunluluk daha çok, talebin bu kadınları çalıştırmak için ileri sürdükleri ölçütlerden kaynaklanmaktadır. Diğer alanlarda talep edilen niteliklerden yoksun olan birçok kadın, kaçınılmaz olarak bu alana yönelmektedir. Tablo 5'te verilen yaş ortalamaları incelendiğinde konu daha net olarak anlaşılacaktır.

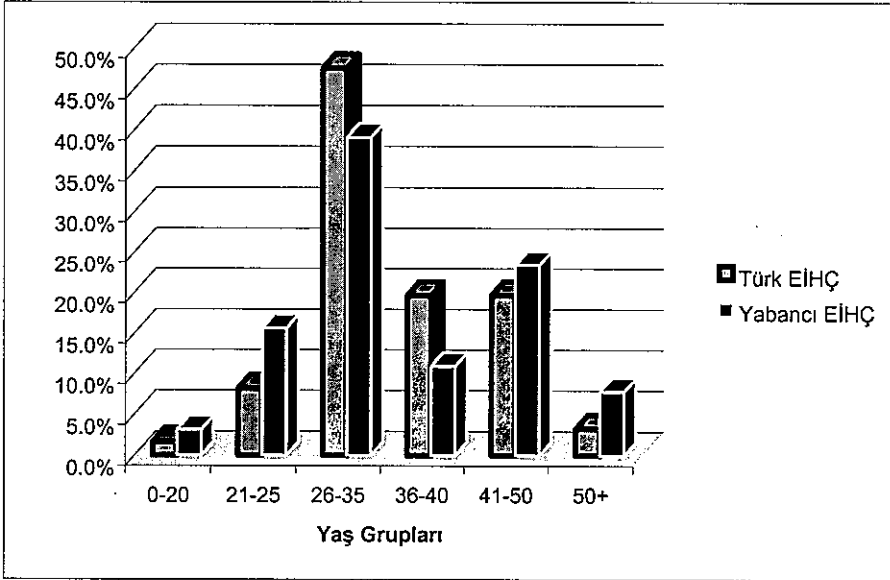
Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

Tablo 5: Uluslarına Göre Hasta Bakımı İşlerinde Çalışan Kadınların Yaş Ortalamaları

	Ortalama	Sayı
Moldova	38.85	53
Ukrayna	41.40	10
Türkiye	39.82	144
Bulgaristan	42.84	19
Toplam	40.62	226

Burada verilen değerler dikkate alındığında örneklemdaki tüm kadınların genel yaş ortalamaları bu alan için yükselmiş görünmektedir. Fakat bu yükselme, Türkiye vatandaşı kadınların yaş ortalamasında da olduğundan sektörde *genç* olma sıfatını alamamışlardır. Türkiye vatandaşı kadınların karşılaştırmalı örneklem içerisinde “orta” yaş diliminde yer aldıkları saptanmıştır. Türkiye vatandaşı EİHE’ların bu alan için verilen ortalama yaş’a yakın olduğu noktada, Moldovalı kadınlar, en genç kadınlar olarak bu hizmete talip olmaktadır. Öte yandan masaj, özel aparat kullanımı ve teknik kullanım ağırlıklı sağlık hizmetleri alanında Moldovalıların yaş ortalaması düşmekte ve sektörde genç yaşta hizmet veren grup olarak talebin yoğun ilgisini çekmektedirler. Yaşlı bakımı ile ilgili değerlerin de benzer sonuçlar vermesi nedeniyle veriler burada grafik olarak tekrar edilmeyecektir. Türkiye vatandaşı EİHE’ları için hemen hemen aynı olan yaş ortalaması, Yaşlı bakımında Moldova vatandaşları için daha da düşerek 36.83’e gerilemiştir. Yaşlı bakımı alanında talep edilen hizmetlerin diğer alanlara göre daha hafif olması nedeniyle bir çok Moldovalı kadının bu alanı tercih ettikleri, aynı şekilde talep sahiplerinin de çalışma ahlakı ve disiplin gibi başka nedenlerden dolayı bu kadınları tercih ettikleri saptanmıştır.

Sektörle ilgili önceki çalışmaların elde ettikleri bulguların bir sağlaması olan gündelikçilik alanındaki hizmetler, çoğunlukla Türkiye vatandaşı EİHE’ları tarafından sağlanmakta ve diğer gruplara göre “*genç ve orta yaş*” Türkiye vatandaşı kadınların iş alanı olarak EİHS’ünde yerini almaktadır. Şekil 3’te verilen değerler bu hizmet alanında Türkiye vatandaşı EİHE’nın çalışma arzlarının yabancılara göre farklılığını ortaya koymaktadır.

Şekil 3: Türkiye Vatandaşı ve Yabancı EİHE'da Yaşa Göre Gündelikçilik

Daha çok 25-36 yaş grubu kadınların rağbet ettikleri gündelikçilik alanında yabancıların, anlamlı bir temsilleri söz konusu değildir. Türkiye vatandaşı kadınlar açısından diğer yaş gruplarının da kayda değer bir durumu yoktur. Bu hizmet alanında yaş ortalaması, Türkiye vatandaşı EİHE için, örneklem içerisindeki genel ortalama yaşın altında tespit edilmiştir (35.42). Bu da işin niteliksel olarak güç kullanımını gerektirmesine ve genç olmanın “sağlıklı olma” bağlamında bu alana yönelik önemli bir avantaj sağlamasına bağlanmaktadır. Gündelikçilik alanında daha önce yapılan çalışmalarda elde edilen değerlerin burada bulunan değerler ile benzerliği söz konusudur. Bir başka deyişle, ev işleri olarak genel bir tanım içerisine sokulabilecek günlük temizlik, ortalık toplarlama, zaman zaman yemek pişirme ve ütü işlerinin sektörde daha çok “genç ve orta yaş” grubuna ait Türkiye vatandaşı kadınlar tarafından yapıldığı bulgusu, gündelikçilik alanında doğru bir saptama olacaktır.

2.1.3. Sektörde Çalışan Kadınların Almış Oldukları Kurslara Göre Yaş Dağılımları

Öncelikle bu bulguların değerlendirmesinde önemli bir noktaya dikkat etmek gerekmektedir. Bu alanda ortaya çıkarılan “genç” olgusu değerlendirilirken, bu grubun sektör dışı alanlara yöneldiği gözden

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

kaçırılmamalıdır. Burada elde edilen yaş ortalamalarına ve ikili görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanılarak, Türkiye vatandaşı EİHE’larından genç kuşağın yavaş yavaş bu alandan uzaklaşmaya çalıştığı ve zorunlu kalmadıkça bu alanda kendisine bir gelecek görmediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle yapılan ikili görüşmelerin bir çoğunda, kadınlar bu alanı *uygun bir iş alanı* olarak tanımlamamakta ve bu alanı “sadece” mecbur kaldığında çalışılabilecek *en uygun* sektör olarak görmektedirler. Benzeri sonuçlar daha önce yapılan diğer çalışmalarda da elde edilmiştir (Kalaycıoğlu & Tılıç, 2000).

Özellikle Türkiye vatandaşı EİHE’larının almış oldukları kurslar dikkate alındığında, genç kuşağın, bu alanın dışındaki kurslara daha çok rağbet ettikleri görülmektedir. Tablo 6’da üçü EİHS’ü alanında sayılabilecek alanlar için, diğer üçü ise EİHS’ü dışında tutulacak alanlar için değerler verilmiştir. Özellikle Çocuk Gelişimi alanında yaş ilerledikçe mesleki kursların tamamlanmasında bir artış gözlemlenmektedir. Bunun EİHS’nün son yıllardaki eğilimlerle birebir ilintili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu artış, ev işleri olarak tanımlanabilen alanda da benzer bir gelişme göstermektedir.

Tablo 6: Türkiye Vatandaşı EİHE Kadınların Almış Oldukları Kurslara Yaş Grupları Temelinde Katılım Yüzdeleri

	Çocuk Gelişimi	Ev İşleri	Sağlık Hizmetleri	Muhasebe	Dil	Bilgisayar
0-20	66.7*	0	0	33.3	0	33.3
21-25	27.3	0	0	0	27.3	40.9
26-35	24.2	12	3	0	18.2	30.3
36-40	15.8	10.6	10.5	0	26.3	10.5
41-50	47.1	0	5.9	0	11.8	5.9
50+	0	14.3	14.3	0	0	0

Sağlık hizmetleri alanı ise, EİHS’üne ait bir başka kurs alanı olarak benzerlikler içermektedir. Burada tespit edilen yaş ile sektörde *avantaj elde etmek amacıyla alınan kurslar* arasında bulunan doğrudan ve pozitif ilişki, sektör dışı mesleklerde tam tersine dönmektedir. Özellikle muhasebe kurslarının 20’li yaş grubunda bulunan gençler arasında, dil ve bilgisayar

* Bu gruptaki kişilerin hepsi Kız Meslek Lisesi Çocuk Gelişimi mezunudurlar. Dolayısı ile bu gençler “sertifikalı” olarak tanımlanmaktadır. Sonradan bir kurs alınması söz konusu değildir.

kurslarının da 25 yaş altı grupta daha yaygın olması, gençlerin sektör dışında kendilerine bir gelecek aradıklarının bir işareti olarak yorumlanabilir. Gençlerin almış oldukları eğitimlerin daha fazla olacağı veya gençlerin kişisel sermayelerini artırıcı faaliyetlerinden hareketle, sektörde çalışan Türkiye vatandaşı kadınların özellikle biyolojik olarak “genç yaş” grubunda tanımlanamayacağı görülmektedir.

2.1.4 Sektörde Çalışan Türkiye Vatandaşı Kadınların Eğitimlerine Göre Yaş Dağılımları

Tablo 7’de verilen değerler ışığında yaş grupları dikkate alındığında, Türkiye vatandaşı kadınların yaşlarıyla eğitim değerleri arasında doğrudan negatif bir ilişkinin varlığı sözkonusudur. Bu negatif ilişkinin varlığı sosyal hayatın değişen mantığı içerisinde oldukça normal görülmelidir.

Tablo 7: Yaş Gruplarına Ait Eğitim Ortalamaları

	Türkiye vatandaşı	Yabancılar	Genel
0-20	2.07	2.83	2.19
21-25	2.31	3.03	2.56
26-35	2.07	3.25	2.45
36-40	1.68	3.29	2.19
41-50	1.87	3.31	2.47
50+	1.82	3.20	2.38

(Ortalama değerler, ortaokul için 2, lise için ise 3 olarak alınmıştır).

Türkiye vatandaşı EİHE açısından yaş arttıkça, eğitim ortalamasında bir düşüş görülmektedir. Özellikle 25 yaş grubu ve altında grup için değerler, ortaokul mezuniyeti ile lise arasında bir noktaya işaret etmektedir. Genç kuşağın (21-25) ileri yaş grubundan (41-50) % 28 daha fazla eğitilmiş, orta yaş grubundan ise % 10 daha fazla eğitilmiş olduğu tespit edilmiştir. Eğitim değerlerindeki farklılıkların sadece yaş ile sınırlı kalmadığı düşünülmektedir. Yaşlı kadınların, kendi yaşadıkları dönem itibarı ile ilkokul mezunu olamamaları/olmamaları ve bu gün her gencin en az lise mezunu olması tamamıyla toplumsal gelişmenin bir sonucu olarak yorumlanmalıdır. Önemli olan bu eğitim seviyelerinin sektörel ve karşılaştırmalı analizidir. Bir sonraki bölümde sektördeki Türkiye vatandaşı kadınların eğitim seviyeleri belirli faktörler de gözönüne alınarak etraflıca irdelenmiştir.

2.2. Eğitime Ait Bulgular

2.2.1. Sektörde Çalışan Kadınların Uluslarına Göre Eğitim Değerleri

Özellikle araştırmaya konu olan örneklem içerisinde, genel olarak sektöre bakıldığında Türkiye vatandaşı EİHE’nın yüksek oranlarda okur yazarlıklarının olmaması ve daha önceki çalışmalarda bulunduğu gibi %50’lere varan bir ilkokul mezuniyeti gibi bir temsillerinin de söz konusu olmadığını görmekteyiz. Tablo 8’de değerler yüzde olarak verilmiştir.

Tablo 8: Uluslarına Göre EİHE’lerinin Eğitim Seviyelerinin Yüzde Olarak İfadesi

	Yok	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Yüksek L.	Toplam
Moldova	-	.6	15.6	51.4	30.6	1.7	173
Ukrayna	-	-	8.3	55.6	36.1	-	36
Türkiye	1.3	39.2	19.0	30.8	9.6	.1	926
Bulgaristan	-	4.2	22.9	66.7	6.3	-	48

Burada elde edilen verilerde okur yazar olmayan EİHE’lerinin oranı Türkiye vatandaşı EİHE’leri için yüzde 1.3 olarak tespit edilmiştir. Bu grup için ilkokul mezuniyet temsili %39 gibi bir rakamla grup içi en yüksek oran olmaktadır. Türkiye vatandaşı EİHE’lerinin %31’i lise mezunu ve %19’u ise ortaokul mezundurlar. Üniversite eğitimi için değer %10 civarındadır. Eğitim oranları, Türkiye vatandaşı EİHE’lerini takiben Bulgaristan vatandaşları için en az ortaokul mezuniyeti ile tanımlanmaktadır. Diğer uluslardan kadınlar için ise tam tersi bir durum söz konusudur. Yabancı EİHE’lerinin en az lise mezunu ve yüksek oranlarda üniversite mezunu olarak temsil edilmektedirler. Tablo 9’da eğitim değerlerinin ortalamaları dört farklı referans grubu için verilmektedir.

Bu tablodan hareketle sektörde en eğitilmiş grubun 3.28 ortalama ile Ukrayna vatandaşı kadınlar olduğu, sonra, sırasıyla 3.17 ile Moldova vatandaşı kadınların, 2.75 ile Bulgaristan vatandaşı kadınların ve 2.09 gibi ortalama bir değerle Türkiye vatandaşı kadınların geldiği söylenebilir.

Tablo 9 Uluslarına Göre EİHS'de Çalışan Kadınların Eğitim Ortalamaları

	Ortalama*	Sayı
Moldova	3.17	173
Ukrayna	3.28	36
Türkiye	2.09	926
Bulgaristan	2.75	48
Toplam	2.82	1183

Yapılan görüşmelerin ışığında, eğitim ile ilgili olarak, yüksek eğitilmiş Türkiye vatandaşı EİHE'nin sektörde pek fazla iş aramadığı ileri sürülebilir. Okur yazarlık oranlarında ise daha önceki bulgulara bakarak çok da karamsar olmamak gerekmektedir. Özellikle çocuk bakımı, dadılık ve ablalık gibi son yıllarda gelişen EİHS'ünün alt hizmet alanlarının ortaya koyduğu talebe uygun olarak, yaşları 25-35 arası olan kadınların eğitim seviyelerinin yüksek olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 7). Öte yandan bu yaş diliminde, 2.31 gibi bir ortalama ile Türkiye vatandaşı kadınların eğitim seviyelerinin yer yer lise seviyesine yaklaştığı da saptanmıştır.

2.2.2. Sektörde Çalışan Kadınların Hizmet Alanlarına Göre Eğitim Değerleri

Bu değişkenlik, alandaki çalışmalara kayda değer bir katkı olarak sunulabilecek önemli bir noktadır. Eğitim seviyesinin EİHS'ünün farklı alanlarına göre özellikle de çocuk bakımı alanına göre farklılıklar göstereceği beklenebilir. Çocuk bakımı ve ilgili işler EİHS'de diğer alanlara göre oldukça farklı ve özel olan bir hizmetler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alandaki talep, çalıştırmak istedikleri elemanları "çok genç olmayan ama yaşlı da olmayan ve minimum bir eğitim sahibi olan kadınlar" olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla sektörde çalışmak isteyenlerin eğitim ortalamaları da önem kazanmaktadır. Bu alanda çalışmak isteyen Bulgaristan vatandaşı kadınlar hariç diğer yabancıların, en az lise mezunu oldukları ve bir kısmının ise enstitü/üniversite mezunu oldukları tespit edilmiştir. Tablo 10'da değerler verilmiştir. En yüksek değerle Ukrayna vatandaşı EİHE'nin temsil edildiği eğitim ortalama değerlerinde (3.47), Türkiye vatandaşı kadınlar bu alandaki genel ortalamasının da altında düşük bir ortalama ile öne çıkmaktadır (2.17).

* 2 Ortaokul, 3 lise mezunu, 4 ise üniversite mezunu olarak kodlanmıştır.

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye'de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

Tablo 10: Uluslarına Göre Çocuk Bakımı İşlerinde Çalışan Kadınların Eğitim Ortalamaları

	Ortalama*	Sayı
Moldovalılar	3.12	83
Ukraynalılar	3.47	15
Türkiye vatandaşı	2.17	636
Bulgarlar	2.81	21
Toplam	2.89	755

Burada daha önceki çalışmalarda elde edilen verilerin aksine çocuk bakımı alanında hizmet vermek isteyen Türkiye vatandaşı EİHE'lerin en az ortaokul ve yukarısı bir mezuniyet ile tanımlanabileceği saptanmıştır.

Eğitim ortalama değerleri, diğer EİHS alanlarında da farklılaşma göstermektedir. Tablo 11'de bu farklılıklar hasta bakımı alanı için özet olarak gösterilmektedir. Örneklemin eğitim ortalaması 2.52 olan hasta bakımı işlerinde Türkiye vatandaşı EİHE'leri, 1.97 eğitim ortalamasıyla en düşük değer ile temsil edilmektedirler.

Tablo 11: Uluslarına Göre Hasta Bakımı İşlerinde Çalışan Kadınların Eğitim Ortalamaları

	Ortalama	Sayı
Moldova	3.14	49
Ukrayna	3.20	10
Türkiye	1.97	139
Bulgaristan	2.68	19
Toplam	2.74	217

Tablo 4'te verilen hasta bakımı işlerindeki ortalama yaş değerleri hatırlandığında, eğitim seviyesindeki düşme daha kolay anlaşılacaktır. Bu alanda hizmet verenlerin ortalama yaşları 39.82 ve yüksek oranlarda 41-50 yaş grubunda temsil edilmektedirler. Bu yaştaki kadınların eğitim seviyelerinin genç kadınlardan daha düşük olması, Türkiye vatandaşı kadınlar için oldukça mantıklı görünmektedir (Bkz. Tablo 7). Bu kuşak kadınların ailelerinin eğitime ve kadına attıkları önemi bu kıyaslama ile tahmin etmek pek zor olmamalıdır. Yabancı kadınlardan sadece Bulgaristan vatandaşı kadınların eğitim ortalamaları, lisenin altında bir değerle temsil

* Tabloda 3 lise mezunu 4 ise Enstitü/Üniversite mezunu olarak kodlanmıştır.

edilmektedir; diğerleri ise lise ve üstü eğitim ortalamalarına sahiptirler. Yaşlı bakımı da bu alana paralellik göstermekte ve bu alanda da eğitim ortalamaları % 0.5'in altında bir değişme göstermektedir. Yukarıdaki hizmet türlerinde çalışan Türkiye vatandaşı kadınların eğitim seviyeleri çocuk bakımında ortaokul üstü, hasta ve yaşlı bakımında ise ortaokul derecesine oldukça yakın değerler ile temsil edilmektedir.

Daha önceki çalışmaların bulgularına uygun olan eğitim değerleri daha çok gündelikçilik alanında ortaya çıkmaktadır. Bu alanda elde edilen değerler Türkiye vatandaşı EİHE için 1.35 ile şu ana kadar karşılaştığımız en düşük eğitim ortalamasını ifade etmektedir (Tablo 12).

Tablo 12: Uluslarına Göre Gündelikçilik İşlerinde Çalışan Kadınların Eğitim Ortalamaları

	Ortalama	Toplam
Türkiye	1.35	51
Total	1.35	51

Ancak hafif temizlik yapabileceğini açıklayan kadınlara ait eğitim değerlerine bakıldığında, yabancıların, yüksek eğitim ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Tablo 13'de bu alanda Türkiye vatandaşı EİHE kıyasla yabancı kadınların eğitim ortalamaları verilmektedir.

Tablo 13: Uluslarına Göre Temizlik İşlerinde Çalışabilecek Kadınların Eğitim Ortalamaları

	Ortalama	Sayı
Moldova	3.16	25
Türkiye	1.35	51
Ukrayna	3.20	5
Bulgaristan	2.50	2
Toplam	2.55	83

Buradaki verilere baktığımızda sektörün bu alanında da yabancıların en az ortaokul mezunu olduğu ve bir çoğunun da lise mezunu oldukları göze çarpmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmadan elde edilen karşılaştırmalı bulgulara dayanarak klasik EİHS'de çalışan yabancı kadınlara göre Türkiye vatandaşı kadınların, eğitim ortalamalarında bir düşüklüğün söz konusu olduğu söylenebilir. Bu

Sermaye Olarak Yaş ve Eğitim: Türkiye’de Ev-İçi Hizmet Sektöründe Çalışan Kadınlar Üzerine Karşılaştırmalı Bulgular

düşüklüğün, sektörde çalışan Türkiye vatandaşı kadınların yaş ortalamalarındaki yükseklik ile birebir ilintili olduğu da tespit edilmiştir. Dolayısıyla eğitim ortalama değerleri, sektörde çalışan kadınların yaş ortalamaları ile birebir ilişki içerisinde görülmektedir. Bu ilişkiye ek olarak, sektörde, bu iki değişkeni etkileyen önemli iki faktör ise “yapılan işler” ve bu işlerin son yıllarda ortaya çıkardığı “farklılaşan talepler”dir. Özellikle EİHS’nün ayrıntılı bir analizinde eğitim ve yaş değerleri üzerindeki etki yukarıda ortaya konulmuştur. Sektörde son yıllarda ortaya çıkan ablalık ve dadılık gibi alt hizmet alanları, çalışan elemanlara yönelik talepleri de köklü bir değişikliğe uğratmaktadır. İşveren ailelerin, bu alt hizmet alanlarında “daha eğitilmiş çalışan elemana yöneldiği” tespiti hatırlanırsa, Türkiye vatandaşı kadınların eğitim seviyelerinin olumsuz bir özelliği olduğu söylenebilir. Bu olumsuzluk, özellikle sektörde son yıllarda kendini gösteren yabancıların ortaya çıkmasıyla daha da hissedilir olmaktadır. Dolayısı ile bu çalışmada sadece yapılan işlere göre değil, sektörde aktif olarak çalışan başka ulustan kadın çalışanlara kıyasla da Türkiye vatandaşı kadınların eğitim ve yaş değerleri mercek altına alınmıştır. Bu kıyaslama, düşük eğitim seviyesine sahip Türkiye vatandaşı kadın çalışanlarının yabancılarla göre hangi noktada olduğunu ortaya koymak açısından önem kazanmaktadır.

Sektörde çalışan kadınlara ait verilerin sadece yaş ve eğitimden ibaret olmadığı kesindir. Bu iki değişken sektörel bir çalışmada ancak başlangıç noktası olabilirler. Dolayısı ile bu alanda, genişletilmiş ve çok sayıda değişkenin hesaba katıldığı araştırmalara daha fazla ihtiyaç olduğu ortadadır.

SUMMARY

It is possible to grouping the arguments taking place in this paper around the two different points. First is the comparative analysis of the values of age and education within and between the groups that are Moldovans, Ukrainians, Bulgarians and Turks. Without the comparative analysis, the age variable becomes a simple biological factor. However, it will gain an empiric nature only if it is presented in relation to other reference groups in a comparative manner. Thus, I argue that the findings isolated from comparison might point out relations different from those obtained from a comparative framework. For instance, the un-comparative analysis shows that the Turkish women are younger than foreign worker women. However, when the foreigners are decomposed according to their nationalities for comparison, Turkish woman workers are found older than Moldovian women who are the major competitors of Turkish women in the sector.

Second is the comparison of the values of age and education according to the type of work done. The claim here is that the values are varied according to the quality of work. The initial findings point out that there is a simple negative correlation between age and education. However, this simple relation becomes more complicated when it is exposed to sectoral analyses. For instance, after a sectoral analyzes, it is found that the average level of education for Turkish women workers is lower than the sample average. Especially the average level of education for Turkish women working in the field of childcare is lower than the general average while it is higher in comparison with other Turkish workers who are working in other fields such as cleaning, day laboring, ill-care and elderly care.

KAYNAKÇA

- BECKER, G. (1993) **Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education**.Chicago: The University of Chicago Press.
- BOURDIEU, P. (1986) "The Forms of Capital" in J. G. Richardson (Ed.), **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**.New York; Westport, Conn.: Greenwood Press.
- COLEMAN, J. (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital" **American Journal of Sociology**, 94(Issue Supplement), 95-120.
- ECEVİT, Y. (1985) "Üretim Ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği" **Yapıt**(9), s. 72-93.
- ERTÜRK, Y. (1990) "Doğu Anadolu'da Modernleşme Ve Kırsal Kadın". İç. Ş. Tekeli (Ed.), **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar**.İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKÇE, B. (1990) "Türk Kadını Ve Çağdaşlaşma". **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 8(2).
- HAVEMAN, R. H., & Wolfe, B. (1984) "Schooling and Economic Well-Being: The Role of Non-Market Effects". **Journal of Human Resources**, 19(Summer), pp. 378-407.
- HEALY, T. (2001) **The Human Capital Approach and the Oecd: How Clear Is the International Agenda and Where Is It Going?**Queen's International Institute on Social Policy.
- KALAYCIOĞLU, S., & H. R. Tılıç (2000) **Evlerimizdeki Gundelikci Kadınlar**.Ankara: Su Yayınları.

- KALTON, G. (1983) **Introduction to Survey Sampling**. Beverly Hills: Sage.
- KELLY, P. F. (1995) "Social and Cultural Capital in the Urban Ghetto: Implications for the Economic Sociology of Immigration". in A. Portes (Ed.), **The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship**. New York: Russell Sage Foundation.
- MORROW, V. (1999) "Conceptualising Social Capital in Relation to the Well-Being of Children and Young People: A Critical Review". **The Editorial Board of The Sociological Review**, pp. 744-765.
- OECD. (1998) **Human Capital Investment, an International Comparison**. Paris: OECD.
- OZYEGİN, G. (2001) **Untidy Gender: Domestic Service in Turkey**. Philadelphia: Temple University Press.
- PUTNAM, R. D. (1995) "Bowling Alone: America's Declining Social Capital". **Journal of Democracy**, 6(1), pp. 65-79.
- PUTNAM, R. D. (2001) "Social Capital: Measurement and Consequences". in J. F. Helliwell (Ed.), **The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being**. Paris: OECD.
- SİRMAN, N. (1989) "Feminism in Turkey: A Short History". **New Perspectives on Turkey**, 3(1), pp. 1-34.
- SİRMAN, N. (1990) Köy Ünitesinin Tanımlanması. **Toplum ve Bilim** (48-49), 95-102.
- TEKELİ (Ed.). (1990) **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÜNAL, B. (2003) "Natasas Versus Marias: All against Ayses". Paper presented at the **Migrant Domestic Workers in the Middle East: Becoming Visible in the Public Sphere?** Bogazici University, İstanbul.

YAZARLAR HAKKINDA

H. Serkan AKILLI: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olan yazar, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü'nden yüksek lisans derecesini almıştır. 2003 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü'nde doktora başlayan yazar, halen aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

E-Mail: serkanakilli@akdeniz.edu.tr

Nezihat ALTUNTAŞ: Dr. . 1992 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 1995 yılında aynı bölümde Yüksek Lisans, 2002 yılında yine aynı bölümde doktorasını tamamladı. 1995 yılında H.Ü. İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisi olarak işe başladı. 2001 yılında öğretim görevlisi olarak atandı. Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Siyaset Sosyolojisi, Çevre Sorunları dersleri veren yazar Hacettepe Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim görevlisidir.

E-Mail: naltun@hacettepe.edu.tr

İbrahim BİRİ: Araştırma Görevlisi. Lisans derecesini 1990 yılında Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde almıştır. 1990-1994 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak değişik liselerde Felsefe Grubu öğretmeni olarak Ankara'da çalışmıştır. 1994 yılında Yurt Dışı Yüksek Lisans ve Doktora sınavını YÖK kontenjanından kazanarak Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü adına 1995 yılı sonunda yurt dışına (ABD) gönderilmiştir. Bir yıl sonra üniversitenin çağrısı üzerine tekrar Türkiye'ye dönmek zorunda kalmıştır. Master programını Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde "Elitist Teori Açısından Geatano Mosca" konulu bitirme teziyle tamamlamış olup halen aynı bölümde doktora çalışmasını Tıbbi Bilimcilik Anlayışının Epistemolojik Temelleri konusundaki çalışmalarıyla devam ettirmektedir.

E-Mail: ibrahimbiri@yahoo.com

Yücel CAN: Dr. 1991 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olan yazar, 2000 yılında, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini, 2004 yılında ise doktora derecesini almıştır. Yazar, Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

E-Mail: ycan68@hotmail.com

Rüstem ERKAN: Yardımcı Doçent. 1982 yılında Erzincan Lisesi'nden mezun olan yazar, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 1987 yılında lisans derecesini almıştır. Yüksek Lisans derecesini 1990, Doktora derecesini ise 1995 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden alan yazar, halen Dicle Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmakta ve 2003 yılından bu yana Dicle Üniversitesi Psikoloji Bölüm Başkanlığı'nı yürütmektedir.

E-Mail: rerkan@dicle.edu.tr

Alpay O. OK: Öğretmen. 1970 Diyarbakır doğumlu yazar, 1992 yılında Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2003 yılında Dicle Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden yüksek lisans derecesini alan yazar, halen Bursa'da özel bir eğitim kurumunda yönetici ve öğretmen olarak çalışmaktadır.

Şevket ÖKTEN: Dr. 1994 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitiren yazar, 1996 yılında Harran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde işe başladı. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans derecesini 2000 yılında, doktora derecesini 2004 yılında alan yazar, halen Harran Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Meral SAĞIR: Prof. Dr. Yazar, Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Bölümü'nden lisans, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans ve doktora derecelerini almıştır. Halen, Akdeniz Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan yazar, 2004 yılından bu yana Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı'dır.

E-Mail: mosagir@akdeniz.edu.tr

Bayram ÜNAL: Araştırma Görevlisi. 1992 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü, 1997 Old Dominion Üniversitesi Sosyoloji Bölümü yüksek lisans programını bitirdi. Halen Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doktora çalışmasına devam etmektedir. Şu anda, Niğde Üniversitesi Sosyoloji Bölümü araştırma görevlisi kadrosundadır.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri makale ve kitap tanıtma-eleştirisini türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe ve İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. "Öz"lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar kelimeler/key words bulunmalıdır. Türkçe makalelerin en sonuna İngilizce, İngilizce makalelerin en sonuna Türkçe, ayrı bir sayfa halinde 500 kelimeyi geçmeyen bir genel özet, "Summary/Özet" başlığı ile eklenmelidir. Diğer bir deyişle makaleler, **Ana Başlık, Öz, Anahtar Kelimeler, Abstract, Key Words, Makale Metni, Notlar ve Summary/Özet, Kaynakça** sırası ile kaleme alınmıştır.
3. Yazıların 8000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5 cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır. Yayımlanması kabul edilen yazıların, en son, düzeltilmiş biçimde Word programı ve Times New Roman 12 ile bir adet 3.5" diskette editörlere gönderilmesi gerekmektedir.
4. Yazılar, editörlere üç kopya olarak gönderilmeli, bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek iki kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad – soyad ve yazışma adres(leri) kapalı bir zarf içinde kopyalara eklenmelidir.
5. Dergi editörlüğüne ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yayım kuralları vd. yönlerden editörler kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerce, makalenin yayımlanmasına, değişiklikle yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde editörler kuruluna ulaştırılmaları gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilir.
6. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, Sosyoloji Derneği'nin İş Bankası ODTÜ 385 825 ve Kavaklıdere 331 307 nolu hesaplarına 15 milyon TL. yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.
7. Dergide 'APA' yazım sistemi kullanılmaktadır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrıç

içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Örneğin (Gökçe, 1994:33).

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.

8. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan eserlerden alıntı yapılması halinde, kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği'nin yazılı izni olmadan eserin bir kısmının veya tamamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.
9. Sosyoloji Araştırma Dergisi'nde yayımlanan yazıların içeriğinden ve tartışılan düşüncelerden yazarların kendileri sorumludur. İleri sürülen görüşler Sosyoloji Derneğini bağlamaz.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. JSR publishes original articles, translated articles, and book reviews both in Turkish and English.
2. The text including bibliography should be double-spaced on one side of A4 sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (2.5 cm) and should be written in word format with Times New Roman 12 font. The manuscript should contain; (i) title, (ii) abstract-both in English and Turkish, no longer than 150 words with key words-no more than six word, (iii) text, (iv) summary no longer than 500 words-an English for Turkish manuscript and a Turkish for English manuscript, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editorial Board can translate their English abstract and summary into Turkish. Manuscripts should not normally be longer than 8.000 words including abstract, notes and bibliography.
3. The received manuscript will firstly be investigated in terms of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
4. Manuscript that appears in JRS are subject to the usual academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should not be typed on the manuscripts, should be typed on a separate page, and three copies of manuscript should be submitted.
5. The author(s) should make sure that is one-to-one correspondence between the names, years in the text and those on the bibliography list.
6. All right reserved. Except for short passages for the purpose of criticism and review, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without the written permission of the Sociological Association,Turkey.
7. The opinions expressed in he Journal are the responsibility of the individual author(s).
8. Manuscripts of articles should be sent to:JRS Editors, Sosyoloji Derneği, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi No: 9/7 06500 Beşevler ANKARA/TURKEY.

